



**T.C.**  
**GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ADALET PARTİSİ'NİN TARIM POLİTİKALARI (1961-1980)**

**Hazırlayan**  
Refik AYDEMİR

Tarih Anabilim Dalı  
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı  
Yüksek Lisans Tezi

**Danışman**  
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN

TOKAT-2018

## Jüri Onay Sayfası

### ADALET PARTİSİ'NİN TARIM POLİTİKALARI (1961-1980)

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 29/06 / 2018

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

Üye : Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN (Danışman)

Üye : .Dr. Öğr. Üyesi Erol KARCI

İmzası

*M. Çolak*

*[Signature]*

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 18/06/2018 tarih ve 28-93 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Mustafa ÇOLAK  
Enstitü Müdürü: .....Enstitü.Müdürü



## Bilimsel Etik Sayfası

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

[.../.../20...]

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Refik AYDEMİR

İmzası

.....

## Önsöz

Tarım, insanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle birlikte toplum yaşamına yön veren önemli bir unsur olduğu için tarihin her döneminde devletlerin temel politikaları arasında yer almıştır. Bundan dolayı tarihin her döneminde gerek insan ilişkilerinde gerekse devletler tarafından desteklenmiştir.

Tarımsal yaşamı devlet sisteminin temel işleyişini merkeze almış olan Osmanlı Devleti'nde toprak işleyişi değerlendirildiğinde ülke yönetimi ile doğrudan örtüştüğü görülmektedir. Çünkü "Tımar Sistemi" ile devlete asker yetiştirilmesinin yanında bu uygulamada görev alan devlet görevlilerinin de hazineden ödenek çıkmadan maaşları karşılanmakta ve toprak politikasıyla devletin sınırları güvence altında tutulmaya çalışılmaktaydı. Tarihte Osmanlı'nın son dönemlerinde bozulan bu sistemin Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen uygulamalarla tekrar sağlıklı bir düzene kavuşturulması amaçlanmıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nden sonra atılan adımlar günümüz Türkiye'sinde tarım alanında önemli gelişmelerin zeminini oluşturmaktadır. İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçi ve köylüye yönelik önemli çalışmalar ele alınmış ve Aşar Vergisi'nin yükü toprağı işleyen kesimin sırtından atılmıştır. Cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde tarıma ve çiftçiye büyük destekler verilmiş, tarım ve toprak politikalarında birçok ilke imza atılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru çok partili sisteme geçmeden önce dünyada yaşanan kargaşa ortamı Türk tarımına da olumsuz yönde etki etmiştir ve bu durum ülkede tarıma yeniden bir düzenlemeyi beraberinde getirdiği gibi Türk siyasetinde toprak reformu düşüncesi hem siyasi hem de ekonomik olarak kargaşa dönemini başlatmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan tablo tarım sektöründe ciddi sıkıntılara kaynaklık etmiştir. Ardından Marshall yardımlarından gelen desteklerin büyük bölümü tarım sektörüne aktararak tarımda modern bir yapıya geçişin temelleri atılmıştır. Demokrat Parti döneminde ilk yıllar tarımda verim oranı önemli derece de artış gösterirken, diğer taraftan çiftçinin siyasete dâhili de siyasi politikalar doğrultusunda kaçınılmaz olmuştur. 1961 yılından sonra ekonomide yeni bir yapılanmaya gidilerek beş yıllık kalkınma planları oluşturularak, tarım sektöründe de bu planların ekseninde büyüme hedeflenmiştir.

Bu alışmada 27 Mayıs İhtilali'nden sonra kurulan Adalet Partisi'nin Türk siyasi hayatında yer aldığı 1961-1980 yılları arasında uygulanan tarım politikalarının tarıma etkileri, ekonomik büyümeye katkıları, istihdama yansıması gibi konular Türk siyasi yaşamının askeri müdahaleler arasındaki dönemde ele alınmıştır.

Bu araştırmada bana rehberlik edip, kıymetli vakitlerinden fedakrlığı esirgemeyen ve çalışmayı yönlendiren Sayın Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK'a teşekkürü borç bilirim. Deęerli bilgilerini benimle paylaşan, büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenin en iyisini yapan, güler yüzü ve samimiyetini benden esirgemeyen kıymetli danışman hocam Sayın Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN'e, yine eğitim hayatımda bu aşamaya gelmemde katkısı büyük olan kıymetli hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi İsmail ZER'e, tez içerik ve düzenlemelerine katkılarından dolayı Sayın Dr. Öğr. Üyesi Erol Karcı hocama teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca desteklerini benden esirgemeyen Sayın Dr. Öğr. Üyesi Murat HANİLE'ye ve bu süreçte her zaman yanımda olan ailem ve bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim.

## Özet

İnsanlık tarihiyle başlayan ve zamanla iktisadi bir faaliyet haline gelen tarım, birçok ülkenin ekonomi politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Kuruluşundan bugüne kadar geçen süreçte günümüz Türkiye'si buna örnek olarak gösterilebilir. Ülke nüfusunun yaklaşık %80'i tarımla uğraşmakta ve geçimini bu sektörden sağlamaktaydı. Tarımın kalkındırılması nüfusun büyük çoğunluğunun refahını artırmak anlamına gelmekteydi. Bu yüzden kalkınmanın tarım sektöründen başlatılması, bu tarihlerde rasyonel bir politikanın gereği olarak görülmekteydi. Gittikçe artan nüfus, ihtiyaçların karşılanması, açlık sorunlarının aşılması ancak uygun tarım politikaları ile gerçekleştirilebilirdi.

Bu çalışmada, 1961-1980 tarihleri arasında faaliyet gösteren Adalet Partisi döneminde uygulanan tarım politikaları ele alınmıştır. Çalışmada ilk olarak tarımın genel çerçevesi ve devlet-tarım ilişkisine yer verilmiş; bunun ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 27 Mayıs 1960 ihtilali sürecine kadar tarım sektörü üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ardından Adalet Partisi'nin siyasi yaşamını sürdürdüğü dönemde planlı kalkınma stratejisiyle uygulanan tarım politikaları gözden geçirilerek bu politikaların tarıma ve ekonomik büyümeye katkısı değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin kuruluşundan günümüze kadar sürekli tartışma konusu olan Toprak Reformu uygulamaları da ele alınmıştır. Adalet Partisi'nin çöküş süreci ve bu süreçte kaynaklık eden siyasi, askeri ve ekonomik olaylar üzerinde değerlendirme yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Adalet Partisi, Tarım Politikaları, Planlı Kalkınma, Toprak Reformu.

## Abstract

Agriculture, which started with human history and became an economic activity over time, has an important place in the economic policies of many countries. In the period since its establishment until today Turkey is shown as an example for this. %80 of the population were depending on that field for living and work life. Hence to develop this sector in fact brought a good living for the most population. Therefore it was a rational policy for that time, development should be started from the agriculture field. The growing population, meeting the needs, overcoming hunger problems could only be achieved with appropriate agricultural policies.

In this study, agriculture policies applied during the period of Justice Party, which operates between 1961 and 1980, were discussed. In the study, the general framework of agriculture and the relation between state and agriculture were given first; after that, the Republic of Turkey's institutions until 27 May 1960 Rebellion process has been made a general assessment on the agricultural sector. Then, when the Justice Party continued its political life, the agricultural policies applied by the planned development strategy were considered and the contributions of these policies to agriculture and economic growth were evaluated. Also, from Turkey's establishment until today, the constant subject of discussion the Land Reform applications are also discussed. With the decline of the Justice Party, the political, military and economic events that led to this process were evaluated.

**Key Words:** Justice Party, Agricultural Policies, Planned Development, Land Reform.

## İçindekiler

<b>Jüri Onay Sayfası.....</b>	<b>ii</b>
<b>Bilimsel Etik Sayfası .....</b>	<b>iii</b>
<b>Önsöz.....</b>	<b>iv</b>
<b>Özet .....</b>	<b>vi</b>
<b>Abstract.....</b>	<b>vii</b>
<b>İçindekiler.....</b>	<b>viii</b>
<b>Tablolar Listesi .....</b>	<b>x</b>
<b>Kısaltmalar .....</b>	<b>xi</b>
<b>GİRİŞ .....</b>	<b>1</b>
Araştırmanın Kaynak Kritisini ve Yöntemi.....	1
Tarım Sektöründe Tarihi Arka Plan ve Kavramsal Çerçeve .....	2
1950 Öncesi Türkiye’de Tarımın Yeri ve Tarım Politikalarına Yansımaları.....	10
<b>BÖLÜM 1: ADALET PARTİSİ İKTİDARI .....</b>	<b>33</b>
1.1. Kuruluşu .....	33
1.2. Partinin Temel Esasları .....	38
1.3. Süleyman Demirel Genel Başkanlığa Seçilmesi.....	40
1.3.1. Demirel’in Genel Başkanlığı .....	40
1.4. Adalet Partisi’nin Ekonomi Politikaları .....	47
1.5. Türkiye’nin Nüfus Yapısı .....	50
<b>BÖLÜM 2: 1961-1980 YILLARINDA UYGULANAN TARIM POLİTİKALARI</b>	<b>52</b>
2.1. 1961-1980 Döneminde Uygulanan Tarım Politikaları ve Ekonomiye Etkileri .....	52
2.1.1. 1961-1980 Yıllarında Uygulanan Tarım Politikaları .....	52
2.2. 1961-1980 Yılları Arasında Hükümet Programlarında Tarımın Yeri .....	57
2.2.1. I. Koalisyon (VIII. İnönü) Hükümeti (11.20.1961-25.06.1962) .....	58
2.2.2. II. Koalisyon (IX. İnönü) Hükümeti (25.06.1962-25.12.1963).....	58
2.2.3. III. Koalisyon (X. İnönü) Hükümeti (25.12.1963-20.02.1965).....	60
2.2.4. IV. Koalisyon Ürgüplü Hükümeti (20.02.1965-27.10.1965).....	61
2.2.5. Demirel Hükümetleri (27.10.1965-26.03.1971).....	62
2.2.6. I. Nihat Erim Hükümeti (26.03.1971-11.12.1971).....	66
2.2.7. II. Nihat Erim Hükümeti (11.12.1971-22.05.1972) .....	68
2.2.8. Ferit Melen Hükümeti (22.05.1972-15.04.1973) .....	68
2.2.9. Naim Talu Hükümeti (15.04.1973-26.01.1974).....	70
2.2.10. I. Ecevit Hükümeti (26.01.1974-17.11.1974) .....	71
2.2.11. İrmak Hükümeti (17.11.1974-31.03.1975) .....	72
2.2.12. IV. Demirel Hükümeti (31.03.1975-21.06.1977).....	74
2.2.13. II. Ecevit Hükümeti (21.06.1977-21.07.1977).....	75



2.2.14. V. Demirel Hükümeti (21.07.1977-05.01.1978).....	76
2.2.15. III. Ecevit Hükümeti (05.01.1978-12.11.1979).....	78
2.2.16. VI. Demirel Hükümeti (12.11.1979-12.09.1980).....	79
2.3. 1961-1980 Tarımsal Krediler ve Tarımsal Destekleme .....	84
2.4. Türkiye’de 1961-1980 Yılları Arasında Kooperatifleşme .....	88
2.5. 1961-1980 Tarımsal Makineleşme.....	91
2.6. 1961-1980 Yılları Arası Uygulanan Tarım Politikalarının Hayvancılığa Yansımaları .....	94
2.7. 1961-1980 Yılları Arası Uygulanan Tarım Politikalarının Dış Ticarete Yansımaları .....	96
2.8. 1961-1980 Yıllarında Uygulanan Tarım Politikalarının İstihdama Yansımaları .....	100
2.9. 1961-1980 Yıllarında Uygulanan Tarım Politikaların Ekonomik Büyümeye Yansımaları .....	102
2.10. 1960-1971 Yılları Arasında Toprak Reformu Çalışmaları.....	104
2.11. 1973-1977 yılları Arasında Toprak Reformu Çalışmaları .....	109
<b>BÖLÜM: 3 ADALET PARTİSİ’NİN DÜŞÜŞÜ .....</b>	<b>113</b>
3.1. Sorunlar ve Çözümler .....	113
3.1.1. Parti İçinde Yaşanan Sorunlar.....	113
3.1.2. 1969 Seçimleri ve Bölünme .....	116
3.2. 12 Mart Muhtırasına Giden Süreç.....	120
3.2.1. Ordu İçinde Cunta Faaliyetlerinin Başlaması .....	121
3.2.2. İşçi ve Öğrenci Hareketleri .....	124
3.2.3. 12 Mart Muhtırası ve Sonrası Dönem .....	128
<b>SONUÇ .....</b>	<b>133</b>
<b>KAYNAKLAR .....</b>	<b>136</b>
<b>İNDEKS .....</b>	<b>147</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ .....</b>	<b>150</b>

## Tablolar Listesi

TABLO 1: 1965 GENEL SEÇİMİ SONUÇLARI .....	44
TABLO 2: 1965 SEÇİMLERİ SONRASI KABİNE ÜYELERİ .....	44
TABLO 3: TÜRKİYE'DE YILLARA GÖRE TARIM ALANLARI (B. HEKTAR).....	56
TABLO 4: PLANLI DÖNEMDE TARIM SEKTÖRÜ HEDEFLERİ VE GERÇEKLEŞME SONUÇLARI .....	81
TABLO 5: 1963-1980 YILLARI ARASINDA BANKALARIN VERDİĞİ KREDİLERDE TARIM KREDİSİNİN PAYI....	85
TABLO 6: TOPLAM KREDİ İÇİNDE TARIMA AYRILAN KREDİ YÜZDESİ .....	86
TABLO 7: 1961-1980 YILLARI TARIMSAL ALET VE MAKİNE SAYISI .....	92
TABLO 8: PLANLI DÖNEMDE HAYVANCILIKTA BELİRLEN HEDEF VE GERÇEKLEŞMELER.....	94
TABLO 9: SEÇİLMİŞ TARİHLER ARASI TÜRKİYE'DE CANLI HAYVAN SAYISI .....	95
TABLO 10 :1961-1980 YILLARI ET VE SÜT ÜRETİMİ.....	96
TABLO 11: 1961-1980 YILLARI ARASINDA DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ .....	98
TABLO 12: PLANLI DÖNEMDE TARIMIN İHRACAT VE İTHALATTAKİ PAYI.....	99
TABLO 13: 1960-1980 YILLARI ARASINDA İŞGÜCÜ DAĞILIMI(MİL. KİŞİ +15 YAŞ) .....	100
TABLO 14: SEÇİLMİŞ YILLARDA SEKTÖRLERE GÖRE GSMH .....	103
TABLO 15: 1969 SEÇİM SONUÇLARI.....	117
TABLO 16: II. DEMİREL HÜKÜMETİ KABİNE ÜYELERİ .....	119

## Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Partisi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CS	: Cumhuriyet Senatosu
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
GP	: Güven Partisi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
HKK	: Hava Kuvvetleri Komutanlığı
I. BYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
II. BYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
III. BYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
IV. BYKP	: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MMTD	: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
M. Ö.	: Milattan Önce
MSP	: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
PO	: Petrol Ofisi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TMVK	: Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

## GİRİŞ

### **Araştırmanın Kaynak Kritiği ve Yöntemi**

#### ***Konunun Amacı ve Önemi***

Tarım, insanların yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla toprağı sürüp ekme veya hayvan yetiştirme işidir. Kendine has bir sektör olduğu için çiftçilik, hayvancılık, sebzeçilik gibi birçok kola sahiptir. Bu manada bir ülke endüstri ve diğer sektörlerde ne kadar ilerlemiş olursa olsun, yine tarım sektörüne bağılı kalmak zorundadır. Bu nedenle ülke ekonomisinde büyük paya sahip olan tarım sektörünün ekonomik büyümeye, istihdama, dış ticarete ve toplumsal yaşama yansımaları önem arz etmektedir.

Bu çalışmada; *Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1980 yılına kadar tarım sektöründe ne gibi politikalar uygulandı? Çok partili yaşama geçiş sürecinde tarım ve toprağın siyasi etkisi var mı? 1960 yılından itibaren uygulamaya konulan planlı kalkınma sürecinde tarım sektörüne ne gibi yatırımlar oldu? Kalkınma planlarının sonuçları tarım sektörüne olumlu veya olumsuz bir etki yarattı mı? 1961-1980 tarihleri arasında siyasi tarihimizde kendisine yer bulan Adalet Partisi'nin toprak ve tarım politikalarına yaklaşımı nasıldı? Bahsedilen süreç içinde kurulan hükümetlerin hükümet programlarında tarımda hangi politikaların uygulanması amaçlandı?* gibi sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır.

Bu çerçevede genel amaç; 1961-1980 yılları arasında siyasi varlığını sürdüren Adalet Partisi döneminde yeni bir kalkınma stratejisi olan “*Planlı Kalkınma*” süreci ile birlikte uygulanan tarım ve toprak politikalarını incelemektir.

#### ***Konunun Kapsam ve Sınırları***

Ele aldığımız bu çalışmada Türk siyasi yaşamında yeni bir yüz olan AP'nin siyasi yaşamını sürdürdüğü 1961-1980 tarihleri arasında tarım sektöründe gerçekleşen tarım politikalarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu bağlamda 1961-1980 yılları arasında gerçekleşen tarım politikaları ve politikaların ekonomik gelişmeye katkıları çalışmanın ana hatlarını oluşturacaktır.

Tarım politikalarında, Cumhuriyetin kuruluşundan 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne kadar geçen süreçte, Türkiye'de uygulanan tarım faaliyetleri genel hatlarıyla ayrıntıya girilmeksizin değerlendirilecektir. Ardından AP'nin içinde bulunduğu dönem itibarıyla ele alınan plan ve politikalar incelenecektir.

Tarım denince Türkiye ekonomisinin temeli akla gelmektedir ve siyasi partilerin kurduğu hükümetlerin programları bu konuda önem arz etmektedir. Kanaatimizce 1961-1980 yılları arasında kurulan hükümetlerin programlarının incelenmesi ve tarım sektörüne olan katkılarının değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olacaktır.

AP'nin iktidar-muhalefet çerçevesinde olduğu süreç ve bu süreçte yaşanan tarımsal gelişmeler, istatistik göstergeler ve tarımda köylü politikası ile birlikte toprak sıkıntılarına dair bir değerlendirme yapılacaktır.

### **Tarım Sektöründe Tarihi Arka Plan ve Kavramsal Çerçeve**

Ülke ekonomisine katkı sağlayan sektörlerin başında tarım gelmektedir. Hayati bir mahiyette tezahür ettiğinden bu sektörün varlığı da önem arz eder. Geçmişten bugüne tarıma önem, piramidin en üstünde yer almıştır. Günümüzde dahi tarım bu önemini korumaktadır. Zira gittikçe artan nüfus, ihtiyaçların karşılanması, açlık sorunlarının aşılması ancak uygun tarım politikaları ile gerçekleşebilir. Tarım ürünlerinin karşıladığı ihtiyaçların mecburi kademedeki ihtiyaçları doğurması tarımı iktisadi faaliyet alanına taşır<sup>1</sup>. Tarım sektörünün dışında birçok ekonomistin de belirttiği gibi iki ana sektör daha bulunmaktadır. İkinci sektör endüstriyel sektör iken, üçüncü sektör ise hizmet sektörüdür.

Dünya üç büyük devrime tanıklık ederken (Coğrafi Keşifler, Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali), tarım, sektörlerin gerisinde kalmış, gelişmişlik düzeyi Sanayi Devrimi'nde sonra üretim kapasitesi ve fabrikalar ile ölçülmeye başlanmıştır. Fakat tüm bu çağın getirdiklerine binaen tarım, zaman zaman geri planda kalsa da önemi hiçbir zaman kaybolmamıştır. Neredeyse tüm ülkelerde özel bir yeri olan tarım, birtakım yollarla desteklenmiş, dış rekabete karşı korumacı bir politika sürdürmüştür. Sadece

<sup>1</sup> Cahit Karagölge, *Tarım Ekonomisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987, s. 1.

ülke vatandaşlarının birincil ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış aynı zamanda milli gelir ve istihdama ihracata ve çeşitli sanayi kollarına katkı da sağlamıştır<sup>2</sup>.

### ***Tarımın Tanımı ve Tarihsel Gelişim Süreci***

Tarım, kısaca insanların hayatlarını sürdürebilmek için, temel olarak fertlerin beslenme ihtiyaçlarını karşılama veya ticari faaliyetlerde bulunmak amacıyla çeşitli uğraşlar sonucunda ortaya çıkardıkları bir üretim biçimidir. Bu uğraş alanları genel olarak bitkisel ve hayvansal ürünler üretmenin yanında bununla sınırlı kalmayarak, daha sonraki süreçte ürünlerin kalitesinin belirlenmesi, verim oranının artırılması, üretilen ürünün yapısına göre uygun koşullarda muhafaza edilmesi, kullanım alanlarına göre işlenip belirli bir taslağa oturtulması ve bu ürünlerin pazarlanması gibi faaliyetleride kapsamına almaktadır. Bu bağlamda tarım ekonomik bir faaliyettir de diyebiliriz.

İnsanlık tarihinin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan tarım, geçmişten günümüze süregelen yeryüzünün en eski ve ilk meslekleri arasında kabul edilmektedir<sup>3</sup>. İlk insanlar hayat mücadelelerini devam ettirmek amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bunların başında “avcı-toplayıcı” sistemini uygulayan toplum yapısı gelmektedir. Bu aşamada insanlar doğaya henüz tam anlamıyla hâkim olmadıkları için, doğada bulunan çeşitli ürünleri toplayarak ilkel yöntemlerle hayatlarını sürdürme yolunda önemli bir adım atmışlardır. Toplayıcılıkla başlayan beslenme süreci daha sonraki dönemlerde avcılıkla devam etmiştir. Dönemin koşullarına göre kullandıkları malzemeler ve yöntemler oldukça ilkel ve sıradandır. Gerek nüfus artışı, gerekse iklim şartlarıyla birlikte avcılık ve toplayıcılığın yetersiz duruma gelmesiyle, insanlar arasında takas ve ticaret usulü başlamıştır<sup>4</sup>.

“Dördüncü Zaman”ın sert ve buzul evresinin sona ermesine bağlı olarak iklim yumuşamış, giderek doğaya hâkim olan insanoğlu, mağaraları bırakarak dışarıda yaşamaya başlamıştır<sup>5</sup>. Neolitik Çağ (M.Ö. 8000-5000) diye adlandırılan bu dönemde, insanoğlunun çeşitli gözlemleri doğrultusunda kendiliğinden yetişen bitkilerin tohumlarını fark etmesi ve bunları yetiştirmeye başlaması tarımsal faaliyetlerin temelini

<sup>2</sup> Mustafa Acar, *DTÖ ve AB Işığında Türk Tarımının Geleceği*, Orion Yayınevi, Ankara 2006, s. 21.

<sup>3</sup> Mithat Direk, *Tarım Tarihi Ve Deontolojisi*, 2. Baskı, Eğitim Yayınevi, Konya 2012, s. 9.

<sup>4</sup> a.g.e., s. 55.

<sup>5</sup> a.g.e., s. 46.

oluşturmuştur<sup>6</sup>. Cilalı Taş Devri'nde (M.Ö. 8000-5000) tüketici konumda olan topluluklar, yerleşik yaşama geçerek tarım yapmaya başlamış ve üretim aşamasına geçmiştir. Üretimle birlikte gelen yerleşik yaşam, ilk köylerin kurulmasına yol açmıştır. Bu dönemde gerçekleşen değişim süreci bilim adamları tarafından “*Tarım Devrimi*”<sup>7</sup> olarak adlandırıldı<sup>8</sup>. Devrim gerçekleştikten sonra sulamalı tarım ortaya çıkmış ve toprak büyük bir oranda verimi artırmıştır. Bu durumun sonucunda topluluklar tarımsal faaliyetlerde büyük bir gelişme göstermiştir<sup>9</sup>.

Yerleşik hayata geçildikten sonraki sürecin ilk dönemlerinde toplumlar arasında iş bölümü yeterli düzeyde gelişmemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde, sulamalı tarımla birlikte, tarım ürünlerinin fazlalığı, topluluklar arası takas usulü ve depolama sistemiyle birlikte feodal bir toplum yapısının oluşmasına zemin hazırlamıştır<sup>10</sup>. O dönemde tarım ürünlerinin varlığı, toplumlar arasında güçlü olmanın sembolü olarak bilinmiş ve aralarındaki savaşlar da tarım topraklarını ele geçirmek için yapılmıştır diyebiliriz. Zamanla tarım, toplumların besin ihtiyacı olmaktan ziyade ekonomik bir faaliyet haline gelmiştir.

Coğrafi keşiflerin gerçekleşmesiyle birlikte piyasada yeni ürünler pazarlarda sergilenmiş ve tarımsal alanda ciddi ilerlemeler görülmüştür<sup>11</sup>. Özellikle kuzey Avrupa'da tarım alanında yeni yöntemler geliştirilerek, tarımda verimin artırılması sağlanmıştır. Aynı zamanda keşifler sonucunda yeni üretim kaynakları sağlanmış ve ürünlerde çeşitlilik artmıştır.

Ardından İngiltere'de 1760-1840 tarihleri arasında Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte tarımsal alanda önemli gelişmeler ortaya çıkmış, devletlerin ekonomilerinde hareketlenmeler olmuştur. Önceki dönemlerde tarımsal faaliyetler durgun ve dışa kapalı bir durumda iken, Sanayi Devrimi'yle birlikte bu durum

<sup>6</sup> Marcel Mazoyer, Laurance Loudart, *Dünya Tarım Tarihi (Neolitik Çağ'dan Günümüze)*, (Şule Ünsaldı çev.), Epos Yayınları, Ankara 2010, s. 85.

<sup>7</sup> Tarım Devrimi hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Direk, *a.g.e.*, s. 8-9.

<sup>8</sup> Ahmet Özçelik, *Tarım Tarihi ve Deontolojisi*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma Ve Geliştirme Vakfı Yayınları No. 8, Ankara 2005, s. 8.

<sup>9</sup> İrfan Kalaycı, *Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları (1923-2023): Sürdürülebilir Tarımsal Biyoekonomi Ekseninde Uygulanabilir Öneriler*, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 41.

<sup>10</sup> Direk, *a.g.e.*, s. 57.

<sup>11</sup> Direk, *a.g.e.*, s. 58.

değiştirilmiştir. Tarımda makineleşmenin ortaya çıkması ve makine ile üretilen tarımsal ürünlerin ucuz olması, el emeğine dayalı üretimi geride bırakmıştır<sup>12</sup>. Sanayileşmenin başlaması tarımın ekonomideki yerini zayıflatmış, önceden var olan feodal sistem ve toprağa bağlılık, sanayileşmenin ilerlemesiyle bir nevi önemini kaybetmiştir. Toplumların kaderini değiştiren Sanayi Devrimi sonucunda verim artırılmış, devrim ihtiyaç duyduğu işgücünü tarımcılardan sağlamıştır<sup>13</sup>. Tarımın önemi azalırken modern tarımın temeli atılmış ve böylece tarım ülkeleri arasındaki rekabet hız kazanmıştır. Bu durumu önlemek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılarak tedbirler alınmıştır<sup>14</sup>. Modern tarıma geçilmesiyle birlikte artık uluslararası birleşmeler ortaya çıkmış, çeşitli organizasyonlar oluşturulmuş ve kooperatifler kurulmuştur.

### ***Tarım Politikaları***

Tarım politikası, üretici kişilerin gelirini artırmak, kırsal bölgelerde yaşayanların refahını yükseltmek, gelir dağılımını dengede tutmak, tüketicileri fiyat artışına karşı korumak amacıyla devletin uyguladığı önlemler bütünüdür<sup>15</sup>. Tarım politikası için başka tanım da verilebilir. Örneğin; Gürler'e göre "*Tarım politikası, mevcut ekonomik sistem içinde ve belirlenen hedefler doğrultusunda, tarım kesiminin yönlendirilmesi ve bu kesimdeki insanların refah düzeyinin yükseltilmesi yönünde oluşan uygulamalar bütünüdür.*"<sup>16</sup> İfadede görüldüğü üzere, ülkelerde tarımın yönlendirilmesinde devletin kayda değer bir katkısı vardır. Çünkü insanın temel besin ihtiyacı tarımsal faaliyetler yoluyla elde edilir, dolayısıyla insanların gereksinimlerini garanti altına almak devletin yükümlülüğündedir.

Daha önce değinildiği gibi tarım ekonomik bir faaliyettir, tarım politikası da ekonomi ve tarım ile bağlantılıdır. Bu bağlamda tarım politikası, tarım ve ekonomiyi politik açıdan inceler. Her ülkenin uyguladığı tarımsal politikalar ülkenin sorunlarının çözümüne yönelik olmakla birlikte, tarım küresel nitelikte bir sorun olduğu için,

<sup>12</sup> Özçelik, a.g.e., s. 46.

<sup>13</sup> A. Mesut Küçükcalay, "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi", *SDÜ İBF Dergisi*, S. 2, (Güz) 1997, s. 61-62.

<sup>14</sup> Özçelik, a.g.e., s. 48-49.

<sup>15</sup> Oktay Gaytancıoğlu, *Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No: 2009-14, İstanbul 2009, s. 17.

<sup>16</sup> A. Zafer Gürler, *Tarım Politikası 1*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları(Ders Notları), No: 4, Tokat 1995, s. 17.



devletlerin uyguladığı politikalar çoğunlukla birbirine benzer yapıdadır<sup>17</sup>. Örneğin, ürün kalitesi, fiyat, gelir-gider durumları gibi. Aynı zamanda ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre uyguladıkları politikalarda farklılıklar olabilir. Sanayi bakımından ABD, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) gibi ekonomiler, kendilerine en etkili yapıda olan tarımsal politikaları uygularlar. Oysa ekonomik bakımdan gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler üretimi artırma yönünde ve tarımsal yapıyı düzenleme amacı içerindedirler<sup>18</sup>. Gelişmekte olan ülkeler arasında Türkiye örneğinde tarım önemli bir yere sahiptir. Sanayi bakımından tam olarak gelişim göstermediği için tarımsal üretimin artırılması öncelik taşımaktadır.

Yukarıda söylenenler doğrultusunda tarım politikaların genel nitelikli amaçları vardır. Bu amaçlara maddeler halinde değinecek olursak;

- a) Üretici Geliri-Üretici Refahı,
- b) Tarım Ürünleri Fiyat İstikrarı,
- c) Üretici Gelir İstikrarı,
- d) Ucuz Gıda-Tüketici Refahı,
- e) Gıda Güvenliği,
- f) Kendine Yeterlilik,
- g) Kırsal Kalkınma-Kırsal Gelir Dağılımı,
- h) İç Göç Azaltılması,
- i) Döviz Geliri,

gibi sıralanabilir<sup>19</sup>. Bu genel nitelikli amaçların doğrultusunda tarım politikalarının uygulanabilmesi için bir takım adımlar doğrultusunda hareket edilmesi gerekmektedir. Örneğin politikalar belirlenirken toplumun sosyal ve ekonomik düzeyi her yönü ile ele alınmalı, politikanın amaç ve araçları eksiksiz olarak belirlenmeli ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda amaca ulaşım derecesi net bir şekilde ortaya konulmalıdır.

İnsanın temel geçim kaynağı olan tarımın ekonomideki yerinin ortaya çıkması, devletlerin uyguladığı politikalar doğrultusunda daha da önem kazanmış ve zamanla bu politikalarda ülkelerin sanayi durumuna göre artış göstermiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda ortaya çıkan ekonomik sorunlar, ürün yetersizliği, devletlerin açlık sıkıntısıyla karşı karşıya kalmaları, tarımsal politikaların eksikliğini ve bu politikaların

<sup>17</sup> Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, 3. Baskı, Der yayınları, İstanbul 1983, s. 501.

<sup>18</sup> Gürler, *a.g.e.*, s. 17.

<sup>19</sup> TÜSİAD, *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye*, Lebib Yalkın yayımları ve basım işleri A.Ş., İstanbul 1999, s. 36.

üretilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmedeği halde bu sıkıntılardan etkilenmiştir<sup>20</sup>. Henüz yeni kurulmuş olan Türkiye sanayi bakımından diğere ülkelere nazaran oldukça sıkıntılı durumdaydı. Zaten devletin temel geçim kaynağı da büyük çoğunlukla tarıma dayalıydı. Avrupalı devletler tarımda makineleşme ile birlikte ileri seviyeye gitmişken, Türkiye de ise kara tarım sistemi mevcuttu. Tüm bu durumlar ister istemez Türkiye'ye karşı olumsuz bir etki teşkil etmekteydi. Devletçilik politikasının uygulanmasının ardından yeni politikalar ortaya çıkmış, sanayileşme adına ilk kez önemli adımlar atılmış, yeni düzenlemeler ile birlikte tarımsal alanda olumlu sonuçlar alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde gerek içeride, gerekse dışarda meydana gelen gelişmeler yeni politikaların ortaya çıkmasında önemli etkiler yaratmıştır.

### ***Devletin Tarıma Müdahaleleri***

Devletin tarıma müdahalesinde dikkat edilmesi gereken husus, önceden uygulanan tarımsal politikaların olumlu sonuçlar vermesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Geçmişten günümüze kadar geçen süreçte, neredeyse bütün dünya ülkelerinde gelişmiş veya gelişmemiş ekonomi fark etmeksizin devletin tarıma müdahalesi sürekli olmuştur<sup>21</sup>. Toplumun refahının daha olumlu bir seviyeye getirmek için devlet sektörlerine sürekli müdahale halindedir. Fakat devletin tarım sektörüne müdahalesi diğere sektörlerinkinden farklıdır. Bunun nedeni Dinler tarafından “*Devlet tarım dışı mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesini (tüketiciyi korumak amacıyla) önleyici bir politika izlerken, tarımsal ürün fiyatları genel ürün düzeyini yükseltici ya da tarımsal ürünlerin maliyetini düşürücü (üreticiyi korumak amacıyla) bir politika izlemektedir*”<sup>22</sup> şeklinde açıklanmıştır. Dinler'in bu şekilde açıklamasının nedenini tarım sektörünün kendine has özelliklerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Devlet tarıma müdahale ederken bir takım amaçlar doğrultusunda hareket eder. Bu amaçlar;

1. Tarımsal ürün fiyatlarındaki istikrarsızlığı azaltma,
2. Tarımcıların düşük olan gelir düzeyini yükseltme,

<sup>20</sup> Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi(1908-2002)*, 9. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 81.

<sup>21</sup> Gürler, *a.g.e.*, s. 36.

<sup>22</sup> Zeynel Dinler, *Tarım Ekonomisi*, 5. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000, s. 270.

3. Tarımsal üretimi ülke çıkarları açısından yönlendirme,
4. Tüketicilerin menfaatlerinin korunması,
5. Politik müdahaleler,

şeklinde sıralanabilir. Devletin tarıma müdahalesi iki farklı yönden ele alınmaktadır. Birincisi, doğrudan ikincisi ise dolaylı yoldan müdahaledir<sup>23</sup>. Devletin doğrudan müdahaleyi gerçekleştirme amacı; tarım ürünlerinin fiyatlarını yükselterek ürün fiyatlarında olan istikrarsızlığı ortadan kaldırmak ve bunun yanında çiftçilerin tarım faaliyetlerindeki gelirlerini yükseltmektir. Bu durumda devlet belirli bir taban fiyat ortaya koyar, ürünlerin fiyatının daha düşük seviyede olmasını engeller. Dolaylı yoldan müdahaleye gelecek olursak; eğer devlet tarımcıların gelir düzeyini artırmak amacıyla bir takım yöntemlere başvurur<sup>24</sup>. Ürünlerin üretim alanlarında kısıtlamaya, tarımcıların örgütlenmesini sağlayarak ürünün var olan fiyatından daha düşük fiyatlara satılmasını engelleme yöntemine, tarımsal kredi olanaklarını artırma yöntemine gidilerek bu amaçlar gerçekleştirilmiş olur. Aynı zamanda üretimi yönlendirmek amacıyla tarımcılara düşük fiyatlı tarım ürünleri veya hayvansal ürünler verilerek amaca uygunluk olumlu halde tamamlanır. Dolaylı yoldan bir başka devlet etkisi ise, tarımda makineleşme sonucunda yeni teknoloji ürünlerinin tarımcılara tanıtılma amacı doğrultusunda onlara aşılama amacıyla ucuz fiyata temin edilmesi yoluna gidilmesidir. Bilindiği gibi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bireylerin gelir düzeyi oldukça kısıtlı bir yapıdadır. Devlet bu tür ülkelerde verimi artırmaya yönelik politikalar uygular ve teknolojinin tanıtılması sonucunda artık tarımsal üretimin de artması hedeflenir. Böylece tarımcıların kara tarımı bırakarak daha modern tarıma başlamalarının önü açılır. Bu yöntemle artık kendi geçimi için tarım yapan çiftçi, daha çok üreterek devletin ekonomisine katkıda bulunabilir. Son olarak devletin başvurduğu dolaylı yollardan biri de ürünlerin fiyatlarında dalgalanma gerçekleştiği durumlarda devlet bu dalgalanmayı tekrardan düşürebilmek için ürün stoklama politikası uygular. Ürün stoklama politikasına göre, devlet ürün fazlalıkları durumunda piyasaya alıcı olarak girer ve aldığı ürünleri belirli bir süreliğine stok eder. Daha sonraki dönemlerde üretimin azaldığı durumlarda tekrardan piyasaya sürerek, ürün fiyatlarının dengede kalmasını sağlar.

---

<sup>23</sup> Gürler, *a.g.e.*, s. 37.

<sup>24</sup> Dinler, *a.g.e.*, s. 277.

### *Tarımda Makineleşme*

Modern çağın başlamasıyla birlikte yeni bir tarımsal dönem başlamıştır. XVI ile XIX. yüzyıl arasını kapsayan bu dönemde çeşitli tarımsal faaliyetler ortaya çıkarılmış, tarıma verilen emek sonucunda üretim neredeyse iki katına çıkmıştır. Ürünlerin kalitesi ve verimi ile birlikte ticaret ve endüstri alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Fakat tarımsal aletlerin kıt olması, üretme arzusu içinde olan toplumlara daha fazla üretim için imkân vermiyordu. Kullanılan tarımsal aletler saban, tekerlekli araba, (yük ve gübre taşıma amaçlı) tırpan gibi aletlerle sınırlıydı ve bu aletler yetersizdi. Örneğin, yük arabasının kullanımı, özellikle tarımsal verimin düşük olduğu bölgelerde, uzak yerden gelecek bir gübre veya gerekli tarım ihtiyaçlarının zamanında gelmemesi ya da yolun uzunluğu nedeniyle masraflı olması tarımın devamlılığına büyük engeller teşkil etmiştir.<sup>25</sup>

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru çeşitli tüketim malları üreten endüstrinin zamanla yeni makineler icat etmeye başlaması bir anda insanoğlunun hayal gücünü zorlaması sonucunda makineleşme başlamış ve buharlı makinelerin kullanılması ile birlikte makineleşme, endüstride önemli bir yer almıştır. Endüstri gelişince kendine bir alt sektör yaratıp, üretim makineleri üreten bir “*demir-çelik*” endüstrisi geliştirmiştir. Daha önceden sınırlı olan tarım ve taşıma araçları bu sektörde üretilerek tarımda makineleşmenin önü bir nevi açılmış oldu<sup>26</sup>. Bu bağlamda XIX. yüzyılın başlarında pulluk, metal saban, orak makinesi, ot ayıklama makineleri, ot bağlama makineleri, ekin biçerleri gibi tarım araçları üretilerek tarım adeta ivme kazandı. Bu tarım aletlerinin tarımcılar için maliyeti düşük olması dolayısıyla büyük ilgi görmüş ve zamanla kullanımı yaygınlaşmıştır<sup>27</sup>. Örneğin; orak makinesi 1840 yılında ABD de ortaya çıkmış ve 10 yıllık süreç boyunca 5 bin adet satılmıştır. Daha sonra tarımda makinenin gücüne olan inançla 1858 yılına gelindiğinde tarım alanların büyük bölümü bu makinelerle biçilip hasat edilmiştir<sup>28</sup>.

<sup>25</sup> Mazoyer, Loudart, *a.g.e.*, s. 411-412.

<sup>26</sup> Mazoyer, Loudart, *a.g.e.*, s. 412.

<sup>27</sup> Ahmet Şahinöz, *Neolitik 'ten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s. 152.

<sup>28</sup> Dinler, *a.g.e.*, s. 190.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle tarımdaki makineleşme yerini motorlu aletlere bırakmıştır. 1900'lü yıllara kadar tarım makineleri genel itibariyle hayvanlar yardımıyla çekilir bir yapıdaydı. Bu durum nüfusun artışıyla birlikte tarımda sınırlı seviyede kalınmasına ve ürün yetersizliğine sebebiyet vermiştir. Teknolojinin çağın olanakları doğrultusunda daha üst seviyeye ulaşmasıyla buharlı aletlerin yerini motorlu, benzinli ve elektrikli tarım araçları almıştır<sup>29</sup>. Tarımda makineleşmenin sağlam zemine oturtulması Amerika'da 1905'te "*traktörün*" ortaya çıkmasıyla gerçekleştirilmiştir.<sup>30</sup> Amerika'da ortaya çıkan güçlü traktörlerin Avrupa'ya yayılması ise uzun bir süreç almıştır. Bunun nedeni ise Avrupa'nın o dönemlerde siyasi, ekonomik ve sosyal yapı olarak sıkıntılı bir süreçte olmasıdır. Traktörün modern tarım sembolü olarak dünyanın her yerinde kullanılması süreci ise İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olacaktır. Zaten o tarihlerden itibaren traktör tarımcıların ekonomik bir faaliyeti olmakla kalmayıp, aynı zamanda onlar için çağdaşlaşmanın sembolü haline gelecektir.

Sonuç olarak tarımda makineleşmede kullanılan yeni teknikler, sosyo-ekonomik açıdan değişim sürecini başlatmıştır. Yeni tekniklerin ortaya çıkmasıyla birlikte insan gücüne olan ihtiyaç azalmış, bu duruma bağlı olarak ise ilk kitlesel göç hareketleri başlamıştır.<sup>31</sup> Tarımda makineleşme ile birlikte tarım sektöründe çalışanların sayısında kayda değer bir azalma görülmüş, dolayısıyla çalışanların iş imkânlarının yok olmasıyla birlikte kentlere göçler kaçınılmaz bir hal almıştır. Tarımın insan hayatına girmesinden bu güne basit ve geleneksel bir tarım sistemini benimseyen köylü, makineleşme ile birlikte önemli derecede değişim göstermiş, sosyal hiyerarşi bakımından köydeki çiftçinin şehirdeki fabrikalarda çalışan işçilere bakış açısındaki sancılı durum ortadan kalkmıştır.

### **1950 Öncesi Türkiye'de Tarımın Yeri ve Tarım Politikalarına Yansımaları**

Tarımın Türkiye ekonomisindeki yerine değinmeden önce Osmanlı Devleti'nden devralınan tarımsal yapıya kısaca değinmek yerinde olacaktır. Altı asırdan daha fazla bir tarihe sahip olan Osmanlı Devleti'nde tarımsal alanda yenileşme hareketlerinin başladığı dönem, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonraki süreçte ortaya çıkmıştır. Bu süreç sonucunda yenileşme hareketleri başladı; fakat devletin tarıma

<sup>29</sup> Şahinöz, *a.g.e.*, s. 153.

<sup>30</sup> Dinler, *a.g.e.*, s. 190.

<sup>31</sup> Şahinöz, *a.g.e.*, s. 155.

dayalı alt yapısı sağlam bir zemine sahip olmamakla birlikte kırsal kesimde bulunan köylüler ve çiftçilerin de ellerinde doğru dürüst tarım yapacak toprak mevcut değildi. Toprağın asıl sahibi devlet olduğu için kullanma hakkı da devletin elindeydi<sup>32</sup>. Dönemin şartları doğrultusunda hareket ettiğimiz zaman, toprağı işleyen ve üretimi gerçekleştiren kesim, kırsal alanlarda yaşayan köylüler çiftçiler ve marabalardan oluşmaktaydı. Devlet üretim karşılığında onlara bir miktar ürün vererek çarkı çevirme gayesindeydi. Toprağı kendine ait olan köylü kesmi ise ilkel yöntemlerle hayvan gücüne dayalı kara tarım yapmaktaydı. Son dönemlerinde hasta adam olarak adlandırılan Osmanlı Devleti içinde yaşayan köylü halk zaten yoksuldu. Buna ek olarak köylüye yüklenen vergiler oldukça ağır şartlar taşıyordu. Özellikle Aşar Vergisi'nin ağır şartları köylüyü iktisadi yaşamını idame ettirme hususunda zora düşürüyordu. Bir yandan Avrupa'da gerçekleşen tarımsal reformlara ayak uydurulamaması, diğer yandan da devletin yıllarca savaş halinde olması tarımsal üretimi azaltmıştır. Aynı zamanda Osmanlı'nın son dönemlerinde tarım sektörü büyük paya sahip olmasına rağmen, devlet adaletli bir tarım politikası oluşturamamıştır. Özellikle alınan vergileri adaletli bir sistem içinde toplayamaması, hayatını toprağa bağlı sürdüren köylüye yeteri kadar destek verilememesi, çiftçinin üretimine dair doğrudan bir katkısının olmaması gibi durumlar tarım sektörünün gelişim göstermemesinde ön ayak olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti'nden devralınan tarımsal yapı gerek üretim gerekse kullanılan araç gereçler bakımından oldukça geri ve ilkeldi. Dahası Milli Mücadele'den sonraki süreçte savaşın etkisi var olan kaynakları birer birer yok etmiş, ekonomi dibe vururken tarımda bu durumdan iyice nasibini almıştır. Uzun süren harpler sonucu genç ve dinamik nüfusun büyük bölümünde kayıplar verilmiş, dolaylı olarak tarımla uğraşan nüfus azalınca üretim de düşmüştür.

### ***1923-1929 Yılları Arasında Uygulanan Tarım Politikaları***

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaklaşık on üç milyon nüfusa sahip olan Türkiye'nin % 90'ı kırsal alanda yaşarken % 10'luk kesim okuma yazma biliyordu<sup>33</sup>. Tarımla uğraşan kesimde, çağdaş tarım teknolojisinden henüz haberdar değildi. Yetersiz olan

<sup>32</sup> Zeynep Dernek, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", *SDÜ Dergisi*, S. 1, 2006, s. 1.

<sup>33</sup> "a.g.m.", s. 2.

tarım aletleri, ulaşım sıkıntısı, bilinmeyen tarımsal ürünler, toprağın işlenmemesi, ekilebilir alanların boş bırakılması gibi durumlara ek olarak tarım yapan çiftçiye eğitim verecek uzman kadroların olmaması sıkıntıları iyice artırmıştı. Türkiye’de tarımın gelişim göstermeye başlamasının temeli Atatürk’ün tarıma, köylüye ve çiftçiye verdiği önemde yatar. O “*Türkiye’nin sahibi hakikisi ve efendisi hakiki müstahsil olan köylüdür. Binaenaleyh hükümetin siyaseti iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale mutaftır*” sözlerini sarf ederek Türk milletinin temelini köylülerin oluşturduğunu, Türk köylüsüne ve çiftçisine verdiği önemi daha cumhuriyeti kurmadan dile getirmiştir.<sup>34</sup> Atatürk yeni kurulan cumhuriyet ile birlikte ülkenin mevcut durumunu göz önünde bulundurarak ulusal ekonominin temelini tarıma önem vermekle sağlam bir zemine oturtulacağını, bu amaçla sağlam araştırmalar sonucunda tarımsal politikaların uygulanacağı evreyi şu şekilde dile getirmiştir;

*“Her şeyden önce, ülkemizde topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprak, hiçbir nedenle bölünemez bir nitelikte olmalı, büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri toprak genişliği, toprağın bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprağın verim derecesine göre sınırlanmalıdır. Köylerde ve yakın köylerde, ortak harman makineleri kullanırmak, köylülerin ayrılmayacağı bir yöntem haline getirilmelidir. Yurt topraklarını; iklim, su ve verim bakımından tarım bölgelerine ayırmak gerekir. Bu bölgelerin her birinde köylülerin gözleriyle görebilecekleri, çalışmaları için örnek tutacakları verimli, modern, pratik tarım merkezleri kurmak gerekir.”*<sup>35</sup>

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanında köklü çalışmalara gidilerek ülkenin tarımsal sorunları temelde çözüme kavuşturulmak istenmiştir. Bu gayeler doğrultusunda 1923-1929 yılları arasında önemli çalışmalar gerçekleştirilerek devlet tamamen tarıma yönelmiş, köylünün bu alanda rolünün büyük olması hasebiyle kırsal alana yönelik tarımsal hizmetler götürmek için altyapı çalışmalarına önem verilmiştir. Bu yıllar arasında gerçektir ki iki önemli ekonomik adım atılmıştır. Birincisi İzmir İktisat Kongresi, diğeri ise çiftçiyi, köylüyü

<sup>34</sup> Esasen Atatürk’ün bu sözleri bir yönüyle ülkenin içinde bulunduğu durumun gerçekliğini açıklamaktadır. Çünkü dönemin Türkiye’sinin %(80’i köylü ve tarımcılardan oluşmaktadır. Ali Balaban, “Atatürk ve Tarım Haftası Adlı Açılış Konuşması”, *Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri (Atanın Anısına)*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 12-16 Ekim 1981, s. 1.

<sup>35</sup> İlhan Akalın, “Atatürk ve Toprak”, *Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri (Atanın Anısına)*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 12-16 Ekim 1981, s. 2.

hatta toprak ağalarını bile boyunduruk altında bulunduran Aşar Vergisi'nin kaldırılması olmuştur.

Bilindiği üzere 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar sembolik olarak önem taşıyan bir kongre olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplamda 1135 delegenin etkin olarak faaliyet gösterdiği kongreyi yaklaşık olarak 3500 kişi takip etmiştir.<sup>36</sup> Kongreye katılan delegeler çiftçi, işçi, sanayici, tüccar gibi kesimleri temsil amaçlı ortamda hazır bulunmuşlardır. Kongrenin başkanlığını Kazım Karabekir üstlenirken, İktisat vekilliğini Mahmut Esat Bey temsil etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün açılış konuşmasını yapmasıyla kongre başlamıştır.<sup>37</sup> Kongrenin toplanma amacı ve niteliğine yönelik İktisat Vekili Mahmut Esat Bey basın temsilcilerine verdiği demeçte, memleketin gelişimi için alınacak ekonomik tedbirlerin bir an önce uygulanmaya konması amacıyla, gerekli tespitlerin yapılacağını ve gerçekleştirecekleri programın düzenleneceğini söylemiştir. Aynı zamanda İktisat teşkilatının gelişim sebepleri üzerine müzakerenin gerçekleştirileceği, bu amaçla Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelen temsilcilerin birbirleri arasında ülke ekonomisi hakkında bilgi alış-verişinde bulunarak sorunlara çözüm aranmasına dair bir heyet eşliğinde, Meclis'e teklif vereceklerini ve Meclis'inde buna kayıtsız kalmayacağını dile getirmiştir. Ayrıca yabancı sermayenin tanıtılması içinde Avrupa basınının kongreye davet edildiğine dair söylemde bulunmuştur.<sup>38</sup> Kongreye katılımcı sayısı bakımından her kazandan 8 kişinin katılması kararlaştırılmıştır. Tüccar, sanatkâr, işçi, şirket, banka grubundan birer, çiftçi konumunda ise 3 kişinin temsil etmesi uygun görülmüştür<sup>39</sup>. Burada dikkat edilmesi gereken nokta çiftçi grubunun daha fazla sayıda çağrılmasıdır. Bu da şunu kanıtlar niteliktedir ki; ülkenin durumuna göre ekonomik yapının tarım odaklı olarak düzeltilmeye çalışılması esas alınmıştır. Bu konuya ilişkin Mustafa Kemal Atatürk kongrenin açılış konuşmasında; *“Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada görebiliriz. Ve bu sahada mühim*

<sup>36</sup> M. Naci Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, Ötüken yayınevi, İstanbul 1996, s. 30.

<sup>37</sup> Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998, s. 33.

<sup>38</sup> A. Gündüz Ökçün (Hızl.), *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 26, Ankara 1971, s. 2-3.

<sup>39</sup> a.g.e., s. 185.



*müسابaka meydanlarına atılabiliriz.*”<sup>40</sup> şeklinde dile getirdiği sözleriyle tarımın ve çiftçinin ülke ekonomisine katkısının ne derecede önemli bir paya sahip olduğunu vurgulamıştır.

Kongrenin temelinde tüccar, çiftçi, sanayi, işçi gruplarına özgü ekonomik sorunları belirlemek, grupların istekleri çerçevesinde sorunlara uygun çözüm bulmak ve yabancı sermayesinin ülke ekonomisine gelecekte nasıl yön vereceğini açıklamak hususları vardır. Yabancı sermaye konusu kongrede ele alınan önemli konulardan birisi olmuştur. Kongrede gruplar arasında özellikle tüccar grubunun yabancı sermayeyi ne gibi şartlar doğrultusunda kabul edeceğini belirten maddeler dâhilinde gelmesi tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermişti<sup>41</sup>. Aslına bakılırsa Düyun-u Umumiye'nin yönetici kadrosu bu konuya sıcak bakmıyordu. Lakin dönemin şartları doğrultusunda ekonomik yetersizlik yabancı sermayenin kabulünü gerekli kılıyordu. Mustafa Kemal Atatürk kongrenin açılış konuşmasında bu konuya şu şekilde değinmiştir.

*“Efendiler; iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayimize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin”*<sup>42</sup>.

Yukarıdan anlaşılacağı gibi kaynak eksikliğinin yabancı sermayeyle uygun şartlar doğrultusunda giderilebileceğini net bir şekilde ifade etmiştir. Devamında ise Osmanlı döneminde yabancı sermayenin farklı bir yapıda olduğunu ve devletin de yabancı sermayeyi koruyup kollamaktan başka bir şey yapmadığını dile getirerek, yeni kurulan Türkiye'nin bu duruma boyun eğmeyerek gerekli şekilde kullanılacağını izah etmiştir.

Kongreye çiftçi grubu, 96 maddeden oluşan istekleri doğrultusunda bir raporla katılmıştır. Rapora göre Osmanlı'dan bu yana çiftçiye ağır bir yük olan Aşar Vergisi'nin kaldırılması tavırlı bir şekilde ifade edilmiştir. Aynı zamanda tütün tekelinin kaldırılması, tarım kredi ve olanaklarının artırılması, çiftçinin emeğinin güvene alınması gibi önemli isteklerde bulunmuşlardır. Bunun dışında tarım, eğitim, makine araçları,

<sup>40</sup> a.g.e., s. 255.

<sup>41</sup> Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s. 33.

<sup>42</sup> Ökçün, a.g.e., s. 252-253.

ormancılık ve çiftçilik ekseninde kendilerine yararı dokunacak her türlü oluşumdan yaralanmak istemişlerdir<sup>43</sup>. Sonuç olarak 4 Mart 1923 tarihinde sonuçlanan İktisat Kongresi'nde iki önemli esas kabul edilmiştir<sup>44</sup>. Çiftçilerin istekleri doğrultusunda her alanda devlet desteği sağlanmış, 1925 yılının şubat ayında Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıyla birlikte köylü rahat bir nefes almıştır. Bilindiği üzere Aşar Vergisi Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e kalan bir vergidir. Çiftçilerden aynı (tarımsal ürün üzerinden alınan vergi) olarak alınan vergi, mültezimler tarafından toplanmaktaydı ve devlete yaklaşık olarak %22 civarlarında bütçe geliri oluşturuyordu.<sup>45</sup> Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda Aşar Vergisi 552 sayılı yasa ile kaldırılmış ve böylece mültezimlerin köylü üzerindeki yıldırıcı etkisi yok edilmiştir<sup>46</sup>.

Hukuki değerlemeler bağlamında İsviçre Medeni Kanunu temel alınarak 1925 tarihinde Türk Medeni Kanunu benimsenmiş ve böylece özel mülkiyet kavramı oluşturulmuştur.<sup>47</sup> Çıkan kanunla birlikte tarımsal arazi, diğer taşınmaz mallarla aynı hukuki tüzükte gösterilmiştir.

Daha önce bahsedildiği üzere Türkiye toprakları üzerinde ekonominin temelini tarım odaklı olması toprak ile ilgili sorunların sürekli devam etmesine neden olmuştur. Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü yıllar boyunca kendine has bir toprak sistemi belirlemiştir. Devlet bu sistemle iktisat politikasını yürütmüş, mevcut devlet düzeni de tarım üzerinde çeşitli uygulamaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Gerileme döneminde, yani XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devletin adeta bel kemiği olan toprak sisteminde bozulmalar yaşanmış, özellikle Tımar Sistemi'nin bozulması ile birlikte önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. 1826 yılına gelindiğinde bahsi geçen sistemin tamamen yok edilmesi; siyasi, sosyal, idari, mali ve askeri sisteminde bozulmasında başrol oynamıştır.<sup>48</sup> Devlet bozulan düzeni yerine

<sup>43</sup> Kepenek, Yentürk, *a.g.e.*, s. 33.

<sup>44</sup> Osmanlıdan devralınan ekonomik yapı ulusalcı bir anlayış çerçevesinde Misak-ı İktisadi olarak kongrede kabul edilmiştir. Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi gruplarının iktisadi esasları kabul edilerek gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Konuya ilişkin kabul edilen esaslar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ökçün, *a.g.e.*, s. 387-437.

<sup>45</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s. 41.

<sup>46</sup> S. Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim)*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1999, s. 172.

<sup>47</sup> Dinler, *a.g.e.*, s. 21.

<sup>48</sup> Reşat Aktan, *Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s. 39.

getirmek amacıyla 1858 tarihinde Arazi Kanunnamesi'ni çıkararak Miri Arazi'leri elinde tutmaya çalışmıştır. Denetimi elinde bulunduran mültezimler bu vazifeyi amacı dışında kullanarak büyük topraklara sahip olmuşlardır. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde devlet üzerindeki iç ve dış baskıların artması nedeniyle adı geçen kanunda istenilen sonuca varılamamıştır. Bu durum, devlet elinde bulunan miri arazilerin büyük bir çoğunluğunun özel mülk olmasının yolunu açmıştır.<sup>49</sup> İleriki yıllarda, Cumhuriyet döneminden itibaren, Türk Medeni Kanunu'nda da bu duruma önlem alınmamıştır.

Cumhuriyet döneminde toprak sorunları, başlı başına bir sorun olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan 1924 Anayasası'nda ilk dönemlerinde ülkenin zirâî kalkınmasına dair herhangi bir kanun çıkarılmamış, sorunların çözülmesi için herhangi bir kanun girişiminde de bulunulmamıştır. Buna neden olarak ise, dönemin zorlu koşulları örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte, Milli Mücadele'ye bu koşulların eklenmesiyle asıl mesele bağımsızlık olmuş ve toprak sorunları haklı gerekçe ile ihmal edilmiştir. 1935 yılına kadar geçen süreçte toprak sorunlarına dair pek kayda değer bir kanun veya çalışma gerçekleşmemiştir<sup>50</sup>. Ancak devlet, 1927 tarihine ek olarak 1929 tarihinde çıkardığı yasalarla topraksız köylüye toprak dağıtarak tarım alanlarını genişletmek ve üretimi artırmak amacını gütmüştür<sup>51</sup>. Bu amaçla özellikle topraksız köylüler ve göçmenlere devletin hazinesine ait olan topraklar dağıtılmaya başlanmıştır. 1934 tarihine gelindiğinde toplamda 711 hektar toprak dağıtılmış ve bu durum zamanla devletin himayesinde olan topraklarda büyük azalmalara neden olmuştur.

Ağır bir dönem geçiren Türkiye 1920'li yılların sonlarına doğru ekonomik alanda bir nebze de olsa rahatlamıştı. Özellikle tarımsal alanda uğraşlar ister istemez başarı ile sonuçlanmıştı. Savaş öncesi dönemdeki tarımsal üretime tekrardan kavuşulmuş, tarımın yıllık büyüme hızı %12 civarlarına ulaşmıştır. Savaş yıllarının sıkıntıları büyük ölçüde onarılmış, mali, iktisadi, idari ve sosyal alanda tüm kurumların temeli oturtulmuş bir nevi ülkede asayiş sağlanmıştı<sup>52</sup>.

<sup>49</sup> A.g.e., s. 39.

<sup>50</sup> Şakir Berki, *Türkiye'de Toprak Davası ve Mevzuat Karşısında toprak Rejimi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1971, s. 53.

<sup>51</sup> Kepenek, Yentürk, a.g.e., s. 35.

<sup>52</sup> Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 61.

Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsayan bu olumlu durum ekonominin ciddi anlamda sıkıntılardan kurtulduğuna dair bir kanıt değildi. Çünkü köylü yoksuldu, halk yoksuldu kısacası ülke tümüyle fakirdi. Bir yandan halk devletten umut beklerken, diğer taraftan Osmanlı'dan kalan borçların taksitlerinin vade vaktinin gelmesi dış borçlar ile bütçe dengesini bozuyordu. Devlet bu yüzden bütçe denklğini korumaya çalışıyor, bu zor durumdan kurtulmayı tarıma önem vererek aşmayı düşünüyordu. 1929 yılında Amerikan iktisadi bunalımının baş göstermesiyle birlikte Türkiye ekonomisi de yerle bir olmuştur.

### ***1929-1950 Yılları Arasında Uygulanan Tarım Politikaları***

Avrupa'yı da etkisi altına alan ekonomik buhran ile birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın da müdahil olduğu 1929-1950 yılları arasında, uygulanan politikalarda bu iki önemli olay etkili olmuştur. Oluşan handikaplara karşılık devlet her alanda devletçilik politikasını uygulayarak önceki dönemlere nazaran temeli daha sağlam yeni düzenlemeler yoluna gitmiştir. Boratav, konuya ilişkin uygulanan politikaları "*İlk Sanayileşme*" olarak değerlendirirken, devletin dışa kapanarak milli bir sanayi modeli oluşturma yoluna gittiğini ve varılan sonucun genel hatlarıyla olumlu sonuçlar doğurduğunu dile getirmiştir<sup>53</sup>.

Dünya ekonomik bunalımından önce temelleri sağlamlaştırılmaya çalışılan Türkiye, bunalımdan olumsuz yönden etkilenmişti. Tarım alanında ülke daha da yoksullaşmış, özellikle kırsal alanda yaşayan halk yoksulluk nedeniyle büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Tarım ürünlerinin üretimi neredeyse %50 oranında azalmıştır. Bu durum halkın hükümete karşı eleştiri ve şikâyetlerini dile getirmesinin yolunu açmıştır<sup>54</sup>. Gazi'nin yurt gezisinde sekreterine söylediği, "*Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunaliyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi-manevi perişanlık içerisinde*"<sup>55</sup> bu sözler dönemin durumunu açıkça ortaya koymaktadır. 1936 yılı göz önünde bulundurularak ülkenin ekonomik kalkınması ve tarım ve topraktaki sorunların giderilmesi amacıyla başlayan toprak meseleleri uzun yıllar sürececek bir tartışmaya temel olacaktır. Aynı yıl

<sup>53</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s. 45.

<sup>54</sup> Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 225.

<sup>55</sup> Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 329.

içerisinde Mustafa Kemal toprak reformunun uygulanması gerektiğini belirtmiştir. 1936<sup>56</sup> Meclis açılış konuşmasında bu konuya değinen Mustafa Kemal Atatürk, ertesi yıl gerçekleşen 1 Kasım 1937 Meclis açılış konuşmasında toprağa dair reformun temel umdelerinin neler olacağını aşağı da ortaya koymuştur:

*“Milli ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki, ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yapılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat bu hayati işi, isabetle amacına ulaştırabilmek için ilk önce, ciddi etüdlere dayalı bir ziraat siyaseti tespit etmek ve onun için de, her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lazımdır. Bu siyaset ve rejimde, önemli yer alabilecek noktalar başlıca şunlar olabilir: Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilsin toprağın, hiçbir sebep veya suretle, bölünemez bir mahiyet alması, Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlandırmak lazımdır”<sup>57</sup>.*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Meclis'teki bu sözleriyle sadece toprağa dair reformla yetinmeyerek tarımsal verimi artırmak, ekonomik kalkınmayı daha üst düzeye ulaştırmak amacıyla çeşitli tedbirler düşünmüştür. Günümüzde uyguladığımız tarıma dair reformların temelinde bu tedbirler yatmaktadır<sup>58</sup>. Bilindiği üzere Atatürk toprak ile ilgili reformları sağlığında uygulamaya koyamamıştır. Vefatından 7 yıl sonra ÇTK (Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu) ile düşünülen reformlar, hayata geçirilmeye çalışılmış, ancak toprak ağalarının karşı çıkması ve onların idarecilerinin yardımları sonucu ÇTK amacının dışına itilmiştir. 1937 tarihi itibarıyla düşünülen reformlar eşliğinde tarım ile ilgili birçok kuruluş oluşturulmuş, Köy Enstitüleri, Tarım Çiftlikleri gibi kurumun temeli atılmıştır<sup>59</sup>.

<sup>56</sup> Mustafa Kemal 1 Kasım 1936 tarihinde Meclis açılış konuşmasında şöyle bir açıklama yapacaktır. “Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemehâl lazımdır.” Bu açıklama köylünün kullandığı arazinin mülkiyet hakkına kavuşmasına dairdir. Zaten toprağa dair reformlarda; Mülkiyet Hakkı, esas bir umde olmuş ve çoğu toprak yasaasının temelini oluşturmuştur. Daha sonraki dönemlerde uygulanacak olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda bu umdeye açık bir şekilde değinilmiştir. Bkz. Suat Aksoy, “Atatürk'ün Toprak Reformuna İlişkin Görüşleri”, *Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri (Atanın Anısına)*, s. 42.

<sup>57</sup> Aksoy, “Atatürk'ün Toprak Reformuna İlişkin Görüşleri”, *Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri (Atanın Anısına)*, s. 41.

<sup>58</sup> “a.g.m.,” s. 50.

<sup>59</sup> Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s. 265.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde Türkiye savaşa dâhil olmadı; ama ekonomik olarak büyük tahribe uğradı. Özellikle buğday üretiminde yarı yarıya bir düşüşün gerçekleşmesi ciddi sıkıntıları da beraberinde getirdi. Boratav yine bu döneme atıfta bulunarak 1940-1945 tarihleri arası dönemi ekonomik anlamda kesinti dönemi olarak nitelendirmiştir<sup>60</sup>. Savaşın hüküm sürdüğü dönemlerde Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri görev yapmaktaydı.<sup>61</sup> Savaş tehlikesi nedeniyle genç nüfusun orduya katılması, bir yandan tarımsal üretimi düşürürken, diğer taraftan askerin kentlerde beslenme ihtiyacını gidermesi, kentlerde yaşamını sürdürenlerin gıdayı stoklaması, besin malzemelerine olan talebin artmasına neden olmuştur. Savaş ülkelerinin Türkiye'den istedikleri gıda yardımlarının karşılanması ülkede krizin başlamasına çanak tutmuştu. Gıda malzemelerinin tükenmesi tehlikesine karşılık devlet toprakla uğraşan tarım sektörüne müdahaleci bir politika izleme yoluna gitmiştir<sup>62</sup>.

Bu doğrultuda, Saydam hükümeti daralan ekonominin durumunu iyileştirmek amacıyla katı fiyat politikasını ve tarım ürünlerine cüzi bir miktarda fiyat belirleyerek el koyma yöntemine gitmiştir. Bu amaçla devletin ilk girişimi 18 Ocak 1940 tarihinde Milli Koruma Kanunu olmuştur<sup>63</sup>. Yasadan şüphesiz en büyük yükü sırtında taşıyan çiftçi ve köylü olmuştur<sup>64</sup>. Kanun gereği yasanın getirdiği durumlar arasında devletin denetleme, üretim çizelgesi belirleme, mesai saatleri belirleme, mallara el koyma, iş saatlerinde uzatma, haftalık izinleri kaldırma, mal tüketimi sınırlaması ve yasaklanması gibi önemli hükümler bulunmaktadır. Milli Koruma Kanunu ile birlikte, sonraki süreçte bazı kararlar alınmıştır. Bunlar; narh, el koyma, iş müsteşarlığının oluşturulması, PO'nun kurulması, ücretli iş zorunluluğu, fazla mesai, şahsi tarım aletlerini devletin eline geçirme, stoklama, ekmeğe karne uygulaması vb. Alınan kararlar siyasi sosyal ekonomik hayatı etkileyecek boyuttadır. Kanun 1960 tarihine kadar yürürlükte kalmış, bu tarihten sonra kaldırılmıştır. Devlet, 1929 ekonomik buhranından sonra sürekli tarım sektörü üzerinde müdahaleci bir politika yürütmüştür. Diğerlerine kıyasla, tarım ürünlerinin fiyatlarının düşüşüne müdahale daha fazladır. Bunlar arasında yer alan Milli Koruma Kanunu ile devlet ilk yıllar itibari ile istediği denge politikasına bir türlü

<sup>60</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s. 63.

<sup>61</sup> A.g.e., s. 65.

<sup>62</sup> Hasan Olalı, İsmail Duymaz, *Tarımın Türk Ekonomisinde Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı*, İstiklal Matbaası, İzmir 1987, s. 82.

<sup>63</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s. 65.

<sup>64</sup> Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s. 317.

ulaşamamıştır. Oysa yasa ülkenin mevcut durumu nedeniyle ayrıntılı bir şekilde oluşturulmuştu. Yasa vurgunculuk ve karaborsanın önüne geçme konusunda başarısız olmuş ve yine DP döneminde yaşanan bunalımda hükümet bu yasaya başvurmuşur<sup>65</sup>.

Dönemin diğer önemli politik gelişmelerinden birisi de 11 Kasım 1942 tarihli 4305 Sayılı Kanun gereği çıkarılan Varlık Vergisi'dir. Toplamda 17 maddeden oluşan yasa yaklaşık bir yıllık süre boyunca yürürlükte kalarak 17 Eylül 1943 tarihinde 4501 sayılı kanun gereği yürürlükten kaldırılmıştır<sup>66</sup>. Yasanın gereği olarak da, savaş döneminde olmadık giderlerin varlığı ve bu giderlerin karşılanması için devlet bütçesini var olan sıkıntılı durumdan kurtarmak, bir nevi rahatlatılmak amacıyla alınan vergi olarak belirtilmiştir<sup>67</sup>. Ayrıca yasaya göre verginin bir defaya mahsus olmak üzere tahsil etme yolu düşüncesiyle yürürlüğe konması amaçlanmıştır. Dönemin başbakanı Saraçoğlu, bu yasanın çıkarılmasındaki amacı şu şekilde açıklamıştır: “*Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.*”<sup>68</sup> Varlık Vergisi ilk haliyle mecburi bir borçlanma olarak belirlenmişti. Fakat daha sonraki süreçte Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun, yasa olmaz ise gayrimüslim halktan borçlanma yoluyla para alınmasının imkânsız olduğunu belirtmesi üzerine vergi olması konusunda karara bağlanılmıştı<sup>69</sup>.

Varlık Vergisi uygulamaya koyulduktan sonra şiddetli tepkiler almış özellikle yabancı elçilikler bu konuda sert bir tavır göstermişlerdir<sup>70</sup>. Çünkü verginin büyük bir bölümü yaklaşık %60 civarı gayrimüslim halkın boynuna bırakılmıştı. Yasa gereği borcunu 15 gün içinde ödemeyenlerin borçlarına zam yapılacağı ve bir ay içinde ödeme işlemlerini gerçekleştirmeyenlerinde ceza olarak ülkenin herhangi bir yerinde çalıştırılması için sürgün edileceği belirtilmiştir<sup>71</sup>. Yasa aynen uygulanmış, hatta birçok

<sup>65</sup> Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, 3. Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 45. Ayrıca bkz. Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s. 318.

<sup>66</sup> Kayra, *a.g.e.*, s. 50.

<sup>67</sup> Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s. 318.

<sup>68</sup> Mustafa Albayrak, *Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 26.

<sup>69</sup> Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 314.

<sup>70</sup> Albayrak, *a.g.e.*, s. 27.

<sup>71</sup> Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s. 322.

ecnebi borçlarını ödemediği gerekçesiyle, Erzurum ilinin Aşkale ilçesinde çalıştırılmak üzere sürgün edilmişlerdir<sup>72</sup>.

Sonuç olarak; Varlık Vergisi'nden hükümet büyük bir gelir sağlayacağını düşünüyordu. Fakat istenilen sonuca bir türlü ulaşamadı. Varlık Vergisi 1944 yılında kaldırılmasına rağmen siyasi olarak şiddeti yıllarca devam etmiştir. Özellikle CHP aleyhinde yıllar boyunca bir koz olarak kullanılmıştır. Varlık Vergisi'nden payını alan halk, çok partili dönemde CHP'ye tavır sergileyip, DP'yi desteklemiştir<sup>73</sup>. Hilmi Uran, verginin adaletsiz bir şekilde toplandığı düşüncesiyle hareket etmiş, sorumluluğun kime ait olduğu konusunu da “... *Eser tamimiyle Halk Partisi'nindir ve eğer varsa günahı da hepimizindir.*” ifadeleriyle dile getirmiştir<sup>74</sup>.

Savaşın devam ettiği yıllarda her alanda vergilendirme yoluna giden Saraçoğlu hükümeti, Varlık Vergisi'nden kısa süre sonra toprakta yetişen ürünler üzerinde tarım vergilendirmesini gündeme gelmiştir<sup>75</sup>. TMVK (Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu) olarak adlandırılan yasa 15 Mayıs 1943<sup>76</sup> tarihinde TBMM'de görüşülmek üzere gündeme gelmiştir<sup>77</sup>. Bu yasaya göre toprak ürünlerinin bütünü vergiye tabi tutulmuştur. Toprak ürünleri üzerinde vergi %8 olarak belirlenmiş ve verginin tahsil şekli ise ürün veya nakit olarak alınması kararlaştırılmıştır<sup>78</sup>. Neredeyse milli gelirin yarısını karşılayan tarımda bu tarihe kadar vergi alınmamıştı. Bu nedenle tasarının lazımesini de *dünya savaşının yarattığı bunalım durumunu topluma eşit biçimde yansıtmak* amacı güdülmüştür. Aynı zamanda ürünlerin çiftçiye masrafına istinaden gelirinin çok daha fazla olması üzerine topraktan vergi alınması zorunlu kılınmıştır. Kanun yürürlüğe konduktan sonra hezimetini en fazlaya yaşayan büyük çiftçilerin yanında çalışan küçük ölçekli çiftçiler yani; çalıştığıyla sadece kendini geçindiren köylüler olmuştur. TMVK ile ilgili Meclis'te tartışmalar gerçekleşirken, bu sistemin

<sup>72</sup> Uran, *a.g.e.*, s. 315.

<sup>73</sup> Albayrak, *a.g.e.*, s. 27.

<sup>74</sup> Uran, *a.g.e.*, s. 316.

<sup>75</sup> Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s. 328.

<sup>76</sup> 1943 yılında gerçekleşen kanunda istenilen sonuca varılamamıştır. Daha sonraki süreçte 21 Mart 1944 yılında tekrardan yasa tasarısı sunulmuş ve % 8 olan vergi % iki artırılarak kabul edilmiştir. Bunun üzerine toprak ağalarının büyük tepkisi olmuş, Milletvekilleri arasında toprak ağası olan Emin Sazak köylü siyaseti güderek yasa tasarısını şiddetle eleştirmiştir. Bkz. Çavdar, *a.g.e.*, s. 329. : Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s. 67.

<sup>77</sup> Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 519.

<sup>78</sup> Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s. 328.



eski Aşar Vergisi'ne benzetilmesi üzerine Saraçoğlu bu konu hakkında su görüşü belirtmiştir. “*Biz bu toprak mahsullerinden alacağımız vergiyi eski aşara benzetmemek için elden gelen bütün gayreti sarf etmiş bulunuyoruz*<sup>79</sup>.” Aynı zamanda Saraçoğlu Meclis'te yaptığı konuşmada çıkarılan kanunun köylü üzerinde ağır bir yük olduğunu daima kabul etmiş ve vergiye tabi olanların ödüllendirileceğini de dile getirmiştir.

Sonuç olarak 1946 yılında kaldırılan TMVK tıpkı Varlık Vergisi'ndeki gibi bu vergide çok partili hayata geçtikten sonra CHP'ye karşı bir koz olarak kullanılmıştır<sup>80</sup>. Boratav, TMVK hakkında şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “*...aşarın kaldırılmasından beri ilk kez tarıma yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi olarak önem taşır ve piyasa için üretemeyen küçük ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturduğu tahmin edilebilir*<sup>81</sup>. Boratav'ında dediği gibi bu süreçte devletin uyguladığı savaşa hazırlık politikasından payını alan köylü, TMVK ile birlikte ekonomik bakımdan iyice darboğaza itilmiştir.

Bir nevi savaş döneminde uygulanan politikalara baktığımız zaman bu politikalar CHP içinde çatlakların oluşmasında büyük pay sahibi olmuştur diyebiliriz. Özellikle milletvekili vasfında olan toprak ağalarının politikalara karşı Meclis'teki eleştirileri büyük tartışmaların gerçekleşmesine neden olmuştur. Tabi uygulamalara tabi tutulan halk faktörünü de görmezden gelmek yerinde olmayacaktır.

Cumhuriyet kurulmadan önce ve kurulduktan sonra ülkenin nüfusunun %70 civarı tarımla meşgul olduğu için Türkiye'de iktisadi kalkınma da ve ekonominin büyümesinde tarımın yeri ve önemi çok büyüktür. İşte bu yüzden ki tarıma sürekli önem verilmiştir. Dünya ekonomik buhranının etkileri doğrultusunda 1930 sonrası dönemde bu önem oldukça artmıştır.

İkinci Dünya Harbi sonlanırken, Türkiye'deki nüfusun büyük çoğunluğunun tarımla uğraşması vesilesiyle sürekli tartışma konusu olan toprak meselesi nihayet 1945 yılına gelindiğinde somut bir hal alacaktır. Özellikle 1930'lu yıllarda etkisini fazlasıyla hissettiren mesele, daha önce bahsedildiği üzere, 1937 yılında Atatürk'ün Meclis konuşmasına dayandırılarak kanun haline getirilmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı

<sup>79</sup> Koçak, *a.g.e.*, s. 520.

<sup>80</sup> Albayrak, *a.g.e.*, s. 28.

<sup>81</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s. 67.

toprak reformu kanununun çıkarılmasını 1945 yılına kadar geciktirdi. Tarım Bakanlığı'nca hazırlanarak hükümetçe 1945 Ocak ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı” ülkede şiddetli itiraz ve tartışmalarla kararlaştırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla Türk köylüsü üretim konusunda temkinli davranıyordu. Bu da pazarda ürün fiyatlarının yükselmesine neden oluyordu. Savaş şartlarının sona ermesinden sonra köylü üretim konusunda eski durumuna dönmeye başladı. Savaş yıllarında yasa tasarısının Meclis'e gelmemesinin nedeni buydu<sup>82</sup>.

Savaş yılları boyunca uyguladığı politikalar bakımından genel olarak aldığı tedbirler, devletçilik esası doğrultusunda olan Refik Saydam'ın ansızın vefatı üzerine yeni kabine Saraçoğlu tarafından kurulmuştu. Yeni hükümetin programına göre üzerinde en fazla söz edilen konu iktisadi politikalar olmuştur<sup>83</sup>. Saraçoğlu Hükümeti'nin ülkeyi yönettiği dönemde topraksız çiftçilere veya toprağı az olanlara toprak dağıtma amacıyla 11 Haziran 1945 tarihinde 4753 sayılı ÇTK (Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu) çıkarılmıştır<sup>84</sup>. Çıkarılan bu kanun tarımda toprağı dair reform uygulamasının ilk adımı olarak karşımıza çıkmaktadır<sup>85</sup>. Tarım politikası açısından bütün yönleriyle şümüllü bir yapıda olmayan, aynı zamanda ilk olduğu için birçok eksiğı de beraberinde getiren bir kanundur. Asıl amaç olarak ülkenin zor durumda olduğu bu dönemde iktisadi ve sosyal alanda sağlam temele dayanan bir toprak reformu oluşturarak adından da anlaşılacağı üzere çiftçiyi toprak sahibi yapmaktı<sup>86</sup>. Kanunun yasa olması amacıyla Meclis'e sunulan tasarı sonrası, sancılı bir süreci de beraberinde gelmiştir. Özellikle büyük toprak sahiplerinin görüşmeler sırasında tepkili ve şiddetli muhalefet etmeleri bir CHP içinde kopmaların yaşandığını ikiliklerin ortaya çıktığını kanıtlar niteliktedir. Toprak ağalarının tepkisine göre, Çiftçi Ocakları'nın kurulmasıyla birlikte, devletin kırsal alanda kurumsallaşma amacı gütmesi ve yoksul köylülere toprak dağıtarak onların rejime kazandırılması büyük sorun

<sup>82</sup> BCA(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, s. 3.

<sup>83</sup> İsmet Türkmen, *Doğru Kalkınması (1923-1946)*, Kömen yayınları, Konya 2013, s. 90.

<sup>84</sup> Suat Aksoy, *Tarım Hukuku*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1970, s. 228.

<sup>85</sup> İbrahim Aköz, *Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç*, Baylan Matbaası, Ankara 1973, s. 24.

<sup>86</sup> Aksoy, *a.g.e.*, s. 228.

olmuştur<sup>87</sup>. Uzun tartışmalar sonunda Çiftçi Ocakları'yla ilgili olan kısım çıkarılmış genel hatlarıyla kanunda değişikliğe gidilerek uygulamaya konulmuştur<sup>88</sup>.

ÇTK üzerine muhalif olan kesimlerden, yani toprak ağalarından sürekli eleştiriler gelmiş, içlerinden reforma karşı Bolşevik icadı diyenler de olmuştur. Yasanın çıkmasına ve uygulamaya konmasına büyük toprak sahibi ve ünlü politikacılar karşı çıktı<sup>89</sup>. Kanunun en şiddetli muhaliflerinden biri Adana'nın büyük toprak ağalarından Cavit Oral'dı. Zira Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı, Meclis'te görüşülürken buna ilk karşı çıkan da Cavit Oral'dı<sup>90</sup>. Adnan Menderes, Yasa Tasarısı hakkında, bu tasarının heyecanı ve alımlığının etkisinde kalınmamak gerektiğini düşünmekteydi. Genel olarak toprak reformu esasına karşı olmadığını dile getiriyordu, ancak tasarıda, aşırı ve amacını aşan hükümlerin olduğu görüşündeydi. Hatta bu tasarının çağın gerisinde kaldığını bile iddia ediyordu<sup>91</sup>. Oysa Şevket Süreyya eserinde, Bolşeviklerin köylüye toprak dağıtmadığını kişi mülkiyetine karşı olduklarını Meclis'teki muhaliflerin bildiğini, buna rağmen tepkilerini devam ettirdiklerini söylemiştir<sup>92</sup>. Meclis'te tartışmaların şiddetlendiği diğer bir önemli durum, 17. Maddenin uygulanıp uygulanmayacağı olmuştur. Maddenin içeriği şu şekildedir.

*“Bu kanunun neşri tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti hudutları dâhilinde, herhangi bir tarım toprağını fiilen işleyen ortakçı, yarıcı ve tarım işçisi, islediği toprağa, otomatik olarak sahip olur. Mahalli tapu idareleri bunlara derhal tapu vermekle mükelleftirler. Mülk sahipleri bu kanunla istimlak edilmiş bulunan malların bedellerini devletten alırlar<sup>93</sup>...”*

Kanunun yukarıda yazılı maddesi sadece yasa tasarısı şeklinde kalmış, hiçbir zaman uygulanmaya konmamıştır. Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak, Şeref

<sup>87</sup> Asım Karaomerlioğlu, *Orda Bir Köy Var Uzakta (Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 123; 139.

<sup>88</sup> Aktan, a.g.e., s. 41.

<sup>89</sup> Bu politikacılar; Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral, Fevzi Karaoşmanoğlu'dur. Yasaya karşı çıkan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan Cumhuriyet Halk Partisi'nde istifa ederek 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurdu. Bkz. Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c. II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 330. Ayrıca, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den ilişkisinin kesildiğine dair genelge için bkz. *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.27.17, Tarih: 22.09.1945, s. 1-4.

<sup>90</sup> Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara 2006, s. 122-123.

<sup>91</sup> *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.3, Tarih: 17.05.1945, ss.1-2; *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.4, Tarih: 04.06.1945, ss. 1-12. Ayrıca, Adnan Menderes'in Toprak İskân Kanunu layihası hakkında Meclis'te yaptığı konuşma için bkz. *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.2, Tarih: 16.05.1945.

<sup>92</sup> Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968, s. 339.

<sup>93</sup> a.g.e., s. 341.

Uluğ gibi önemli toprak ağaları gerek 17. Maddeye, gerekse kanuna daima karşı çıkmışlardır. ÇTK ile başlayan toprak reformunun ilk adımı, çok partili hayata dönüşün sebepleri arasında önemli dönüm noktalarından birisidir.

Sonuç olarak 1923'ten başlayarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkmasına kadar ve bu kanunun yürürlükte kaldığı dönem de dâhil olmak üzere dağıtılan toprak miktarı şöyledir: 1934'e kadar, çıkarılan kanunlara göre, çiftçi ve göçmenlere toplam 6.787.234 dönüm; 1934-38 arası toplam 2.999.825 dekar; ve 1940-44 arası 875.000 dekar toprak dağıtıldı. Sonuç olarak 1923-44 arası dönemde, toplam işlenen arazinin %8'i dolayında toprak dağıtılmış oldu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1945-1973 yılları arası 28 yıl yürürlükte kaldı. Uygulama dönemi içinde 8116 köyde 446.825 aileye 2,2 milyon hektar toprak dağıtıldı. Ayrıca, 3,4 milyon hektar devlete ait çayır ve mera arazisinin tahsisi yapıldı<sup>94</sup>.

### ***1950-1960 Yılları Arası Türkiye'de Tarım Politikaları***

ÇTK sonrası CHP içindeki çatlaklar beraberinde çok partili hayata geçişi kaçınılmaz kılmıştır. 1945 yılında Toprak Reformu tasarısının Meclis'e sunulmasından sonra CHP'ye karşı güçlü bir muhalefet doğmuştur. Bunu üzerine parti içerisinde bir ıslahatın gerekliliğini savunan Adnan Menderes, Refik Koraltan, Celal Bayar, Fuat Köprülü "*Dörtlü Takrir*" olarak adlandırdıkları önergeyi 7 Haziran 1945 tarihinde hazırlayarak Meclis'e sunmuşlardır<sup>95</sup>. Zaten ÇTK'nın Meclis'te görüşülmesi sürecinde tasarıya en fazla tepkiyi gösteren kişiler de bunlardı. Önergenin içeriğinde İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi gelişmelere atıfta bulunularak, savaşın yarattığı olumsuz koşullarla birlikte ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği ve halkın ister istemez bu durumdan doğrudan etkilendiği bildirilmiştir. Var olan rejimin, dönemin demokrasi anlayışına ters olduğu gerekçesiyle çok partili düzene geçişin doğru bir karar olacağı söylenmiştir. Bu amaçla Meclis'te hükümetin yeni bir oluşum tarafından denetlenmesinin liberalleşme yoluyla gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Aynı zamanda dünyanın her yerinde demokrasi uygulamalarının hızla gerçekleştiği, "*Türkiye'nin de demokrasiye sırt çevirmesinin yanlış olacağı*" konu edinilmiştir. Verilen önerge CHP tarafından reddedilince önergeyi

<sup>94</sup> *Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu*, DPT (Devlet Planlama Teşkilatı)Yayınları, Ankara 1995. s. 125-145.

<sup>95</sup> Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim Yayınları, Ankara 2011, s. 111.

hazırlayanlar amaçlarında başarılı olabilmek için gazetelerde seslerini duyurmaya başlamışlardır. Bu durum CHP ile milletvekilleri arasında iplerin kopmasına neden olmuştur. Önce Menderes ve Köprülü'nün partiyle olan bağlantısı kesilmiş, ardından Koraltan'ın da onları desteklediği gerekçe gösterilerek partiden ihracı gerçekleşmiştir. Celal Bayar ise daha sonraki süreçte önce milletvekilliğinden ardından da CHP genel sekreterliğinden ayrıldığını mektupla bildirmiştir<sup>96</sup>.

Nihayetinde yeni kurulan bu parti DP adını almıştır. Parti programı hazırlanıp Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunulduktan sonra partinin kurulmasına hiçbir engel kalmamıştır. 7 Ocak 1946 tarihine gelindiğinde Türkiye'de yeni bir döneme adım atılmış ve Türk siyasi hayatında çok partili hayat resmen başlamıştır.

### ***1950-1960 Döneminde Tarımın Yeri Ve Uygulanan Tarım Politikaları***

Bilindiği üzere 1950-1960 dönemi DP'nin CHP'yi geride bırakarak iktidar olması bakımından siyasi yönden büyük önem arz eder. Aynı zamanda siyasi değişimle birlikte birçok yeni oluşum da beraberinde gelmiştir. İktidar olan DP, farklı politikalar uygulayarak, tarım sektörüyle ekonomik olarak büyüme amacı gütmüştür. Tarımda uygulanan politikalar her ne kadar ülkeler arasında farklılık gösterse de her zaman önemli bir yere sahiptir. Çünkü insanlığın temel besin ihtiyacı olan tarım, bununla sınırlı kalmayarak tüm sektörlerin hammadde ihtiyacını da karşılamaktadır.

Geçmişte olduğu gibi bu yıllarda da Türkiye ekonomisinin temeli tarım ağırlıklıdır. Durum böyle olunca iç ve dış ticarete tarımın taşıdığı önem daha da artmaktadır. Bu bağlamda tarımın durumunu geçmişten günümüze doğru değerlendirecek olursak eğer, ülkenin potansiyeli doğrultusunda iktidara gelen her partinin gerçekleştirdiği politikalarda tarımın ayrı bir önemi vardır. Bu dönemde iktidarda olan DP hükümeti de ekonomiyi büyütme amacıyla tarım sektörüne önem vermiş ve bu doğrultuda politikalar üretmiştir. Özellikle seçim kampanyalarında oy çoğunluğunu elinde bulunduran köylü ve çiftçi gurubunun kalkınması için politikalar

---

<sup>96</sup> Şeyhanlıoğlu, a.g.e., s. 116-119.

uygulayacağını duyuran DP, iktidar olduğunda da söz konusu uygulamalara başlamıştır<sup>97</sup>.

DP'nin iktidarda kaldığı yıllarda ekonomi politikaları tarım ağırlıklı olduğu için milli ekonomiye etkisi oldukça fazladır. Önceki dönemlerde de tarıma yönelik ekonomik politikalar uygulanmış; fakat DP, programında sürekli dışa açılmayı ve serbest piyasa ekonomisi düzenini savunmuştur. Tarım politikalarına ağırlık verilmiş, bununla birlikte iktisadi büyümeyi gerçekleştirmeye çalışırken, dış yardımların etkisinde kalınarak tarıma öncelik verilmiştir.

Çok partili hayata geçilmesine rağmen CHP'nin iktidarını devam ettirdiği 1946 yılı itibariyle, devletçilik dâhilinde oluşturulan BYKP (Beş Yıllık Kalkınma Planı) ile korumacı bir ekonomi politikası gütmeyi düşünürken bir nevi bu düşüncesinden vazgeçerek, tarım ve altyapıyı iyileştirmek amacıyla serbest piyasa düzenini anımsatır bir program oluşturmuştur<sup>98</sup>. Bu bağlamda dolar babında Türk Lirası'nın değeri 1946 yılı itibariyle düşürülmüş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kur ayarlaması (*devalüasyon*) gerçekleşmiştir. Ardından Türkiye dış alımda kota sınırlamasını kaldırarak esnek bir politika izlemiştir. 1947 yılında hazırlanan BYKP gerçek mana da bir planlamanın aksine serbestleşmeyi temel alan liberal politikalar içermiştir<sup>99</sup>. Türk Lirası'nın dolar karşılığında değerinin düşürülmesiyle dış devletlerden gelecek yardımlardan faydalanma amacı güdülmüştür. Bu kapsamda devletçi ekonomi kısmen baltalanmıştır<sup>100</sup>.

Devletçi ekonomiden taviz veren Türkiye, artık yavaş yavaş dışa açılmaya başlamıştır. Bunun ilk adımı ise Truman Doktrini'dir. Truman Doktrini'nden kısa bir süre sonra, tarım ağırlıklı gelişmeyi gerçekleştirmek ve Avrupa'ya gerekli olan gıda ve hammadde ihtiyacını karşılamak amacıyla 1949 tarihinde Marshall yardımları kabul edilmiştir. Böylece tarımın gelişmesini sağlamak amacıyla kara yolları yapımı gerçekleştirilerek, demiryolları yapımından vazgeçilmiştir<sup>101</sup>.

<sup>97</sup> Yenal, *a.g.e.*, s. 78.

<sup>98</sup> Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 83.

<sup>99</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s. 77.

<sup>100</sup> Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Devletçilik*, Olguç Matbaası, Ankara 1981, s. 58-59.

<sup>101</sup> Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 83.

DP iktidarına gelindiğinde ise, DP daha önce bahsedildiği üzere dışa açık ve serbest ekonomiyi kendine amaç edinmişti. Kendinden önceki dönemde CHP'nin aldığı yardımları olumlu karşılayarak aynı yoldan devam etmiştir. DP tarımı ve altyapıyı geliştirmek amacıyla devletçiliği reddederek tamamen liberal ekonomiye yönelmiştir. Marshall yardımlarıyla tarımda makineleşmeye gidilmiş aynı zamanda ekonomide istikrar kısmen sağlanmış ve fiyat artışları önlenmiştir. 1952 yılı itibariyle Kore Savaşı'yla birlikte tarımda hammaddeye olan ihtiyaç artmış, ürün fiyatlarında dalgalanmalar görülmüştür. Tarımsal hammaddeyi dışarıya sevk eden Türkiye'nin ihracatında önemli dalgalanmalar olmuştur<sup>102</sup>. Bu durum sonunda tarımdaki gelişmeler ekonomik kalkınmaya da olumlu bir etki yaratmıştır diyebiliriz.

DP iktidar olduktan sonra, partinin genel gayesi liberal politikalar uygulamak olmuştur. Fakat ülkenin gelişmişlik durumu ve dönemin şartları dolayısıyla devletin tarıma müdahalesi olmuştur. Gelişigüzel yapılan müdahale, daha sonraki süreçte 1960'lı yıllarda kalkınma planlarının hazırlayıcısı olmuştur<sup>103</sup>. Devlet tarıma müdahaleyle tarımsal üretimi artırma gayesi doğrultusunda tarımsal krediler, destekleme fiyat politikaları, tarımda makineleşme gibi uygulamalar getirmiş ve çiftçinin bu politikalara karşı isteğini artırma amacını gütmüştür. 1953 yılına kadar ki süreçte tarım alanında gelişme ve kayda değer bir artış göstermiştir. Çok partili hayata geçtikten sonra 1953 yılına kadar tarımda %13,2'lik bir büyüme hızı gerçekleşmiş, tarımın GSMH'deki payı %44,7'ye yükselmiştir<sup>104</sup>. Kore Harbi'nin etkisiyle enflasyon problemi ortaya çıkmış ve böylece ülke içindeki fiyatlar ülke dışındaki fiyatlara nazaran artmıştır. Devlet tüketiciyi korumak amacıyla ana gıda maddelerinin fiyatlarına müdahalede bulunmuştur.

DP döneminde tarıma yönelik diğer uygulamalardan birisi de tarımsal kredilerdi. Marshall yardımları sonucu tarımda makineleşmeye gidilerek üretim artırılmaya çalışılmış genel itibariyle de başarılı olunmuştur. Fakat sıkıntılı bir durum seyretmektedir; büyük toprak sahipleri maddi olanakları sebebiyle kolayca tarım makinelerine sahip olabilirken, küçük toprak sahipleri bu imkânlardan kolayca yararlanamıyordu. Bu olumsuz durumun önüne geçmek amacıyla devlet kendi eliyle

<sup>102</sup> Eroğlu, *a.g.e.*, s. 60.

<sup>103</sup> Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 88.

<sup>104</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s.80.

kredi sağlamaya başlamış ve finansman olarak da Ziraat Bankası belirlenmiştir<sup>105</sup>. Bunun yanında Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kurulmasıyla birlikte kredi olanakları genişletilmiş ve buna bağlı olarak tarımda makineleşme daha da hız kazanmıştır.

Tarım sektöründe ilk üç yılında zirve yapan DP hükümeti, 1954 yılına gelindiğinde tam bir fiyaskoyla karşılaşmıştır. Olumsuz hava şartları beraberinde kuraklığı getirmiş, tarımda %20 civarında bir ürün düşüşü gözlenmiştir. Çiftçiyi topraklandırma kapsamında ekime yeni açılan arazilerde erozyon oluşmaya başlamış, Avrupa'dan gelen tarım makinelerin bakımı ve tamiri konusunda sorunlar alıp başını gitmiştir. Kore Harbi döneminde Avrupa'nın tahıl ambarı olarak gösterilen Türkiye, artık tarım aletleriyle yetinmeyerek Amerika'dan tahıl yardımı da almaya başlamıştır<sup>106</sup>.

Türkiye'nin Amerika'yla 1948 tarihinde imzaladığı “*Ekonomik İşbirliği Anlaşması*” sonucunda 1949 tarihinden itibaren Marshall yardımları kapsamında traktör ithalatına başlamıştır<sup>107</sup>. Marshall yardımlarının genel amaçlarına göre Türkiye'nin gerekli koşulları yerine getirmesi durumunda ABD yardımları yapacaktı. Aynı zamanda ABD'nin öngördüğü alanlara yatırımların yapılması ve anlaşmaya göre üretim seviyesinin belirli bir boyuta ulaşması isteniyordu. Yapılan yardımları da ABD bizzat takip edecekti. Büyük çoğunluğu tarım odaklı olan yardımların bir kısmı da maden sektörünü kapsamaktaydı. DP'nin iktidara geldiğinde amacı zaten tarım odaklı politikalar oluşturmak olduğu için yardımların büyük bölümünü tarıma yatırmıştır. Yapılan yardımların büyük bir bölümü direkt yardımlardan oluşmuştur. Direk yardımlar kapsamında ise tarım alet ve araçları alınmıştır. Marshall yardımlarının önemli noktalarından birisi de tarımda makineleşmenin hızlanmasına katkı da bulunmasıdır. DP'nin iktidara geldiği 1950 tarihinde Türkiye'de toplamda 6 bin adet traktör vardı. 2 yıl sonrasında bu sayı 25 bin civarına ulaşmıştır<sup>108</sup>. Tarımda makineleşmeyle birlikte ekilebilir alanlar önemli ölçüde artmış ve tahıl üretimi önceki yıllara nazaran %100 civarında bir artış göstermiştir. Oktay Yenal DP'nin ilk üç yılda gerçekleştirdiği tarım alanındaki başarıları “*Tarım Devrimi*” olarak değerlendirmiştir. Türkiye Marshall yardımları kapsamında tarım ve madenin dışında enerji sektöründe de ilerlemeler

<sup>105</sup> Şahinöz, *a.g.e.*, s. 430.

<sup>106</sup> Yenal, *a.g.e.*, s. 80.

<sup>107</sup> Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 83.

<sup>108</sup> Yenal, *a.g.e.*, s. 79.



kaydetmiştir. Tarım sektöründeki artışın, DP hükümetinin uyguladığı politikalar babında, Marshall yardımlarının önemli derecede etkisi ve katkısı olmuştur diyebiliriz.

Türkiye ekonomisinde vergi her zaman bir gelir kaynağı olmuştur. Bu durum Osmanlı içinde geçerlidir. 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisi, Osmanlı Devleti'nin tarımdan aldığı vergi neticesiyle, imparatorluğun en önemli gelirleri arasında yer almıştır. DP döneminde dışa açılmayla birlikte tarım üzerinde vergi yükümlülüğünün olumsuz sonuçlar doğurduğunun farkına varılmış bu alanda çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla 1950'li yıllarda tarımdan vergi alınmamış ve üretim artışı sağlanmıştır. Üretim artışının sağlanması amacıyla yapılan politikalarda bütçe gelirleri azalmıştır. Dolayısıyla devletin bütçe giderleri otomatik olarak artmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında korunmaya çalışılan bütçe denklığı hiçe sayılarak, KİT'lerin (Kamu İktisadi Teşekkülleri) ödemeleri ile birlikte zararları da bütçeden karşılanmaya başlamıştır<sup>109</sup>. Sıkışan ekonomide Merkez Bankası aracılığı ile para basılıp harcama ve giderleri karşılama yoluna gidilmiştir<sup>110</sup>.

DP hükümeti on yıllık iktidarı boyunca dışardan gelen yardımlar ile ekonomi politikaları genelinde tarım politikalarında kurumsallaşmalara gidilerek hayvancılığa yönelik uygulamalar da yapılmıştır. Bu amaçla Et ve Balık Kurumu kurularak hayvancılığın gelişmesine katkı sağlanmıştır<sup>111</sup>. Yine hayvancılığın geliştirilmesi ve süt üretiminin artırılması amacıyla 26 Ocak 1956 tarihinde Yem Sanayi kurularak yem üretimine başlanmıştır. Hayvancılığın gelişmesi amacıyla kurulan Yem Sanayi gelecek yıllarda büyük ölçü de etkisini göstermiştir<sup>112</sup>. Hatta 1960 yıllarına gelindiğinde TÜİK verilerine göre Cumhuriyetin ilk yıllarına göre toplam hayvan sayısı 2 kat artmıştır.

<sup>109</sup> A.g.e., s. 81.

<sup>110</sup> Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1933 yılında ısrarla karşı çıktığı bütçe açığı konusunda yaptığı açıklamaya göre, kendisi o dönemde İktisat Bakanı'dır ve şu sözleri dile getirmiştir: “Efendiler hepimiz biliriz ki enfülasyon, ihtiyaç olmadığı halde, sırf Hükümetin mali açığını kapatmak için açıktan basılan paralara derler. Benim kendi cephemden ve şahsi kanaatimden enfülasyon kelimesini arzettiğim manasında ağza almak dahi cinayettir ve böyle bir şey, aklı başında olan 14 milyon ferdin hiçbirisinin hatırı hayalinden geçmez. Meclisi Alide' ki arkadaşlarımı tenzih ederim.” 1954 yılına gelindiğinde ise bizzat o dönemde uygulanan sistemi ekonomi dar boğaza girince kendisi de uygulamıştır. Bir nevi Celal Bayar 1933 tarihinde söylediklerini hiçe saymıştır diyebiliriz. Bkz. Yenal, a.g.e., s. 82. ; Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, c. 2, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara 1993, s. 29.

<sup>111</sup> Albayrak, a.g.e., s. 310.

<sup>112</sup> Albayrak, a.g.e., s. 312.

Bilindiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide dışa kapalı bir politika izlenmiştir. DP'nin muhalefet olduğu yıllarda "Marshall Yardımları"nın alınmaya başlamasıyla birlikte diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkiler önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum dış ticaretin önem kazanmasında rol oynamıştır. 1946 devalüasyonu sonrasında 1953 tarihine gelene kadar dış ticarete serbest bir politika izlenince dış ticaret bütçe açığı vermiştir. İhracatın düşmesi sonucu ithalata sınırlandırma getirilmiştir<sup>113</sup>. DP'nin iktidar olduğu yıl 22,3 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1952 yılına gelindiğinde yaklaşık dokuz kat artarak 193 milyon doları görmüştür<sup>114</sup>. 1953 yılı itibariyle ihracat Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana doruk noktasına ulaşmış (396,1 milyon dolar) ve bu tarihten sonra 60'lı yıllara kadar bir daha artış göstermemiştir. 1950-1960 dönemi itibariyle dış ticaret hacminde önemli düzeyde artışlar olmuş aynı zamanda ihracat büyümüş, fakat ithalat giderlerinin çok gerisinde kalmıştır. 1958 yılında ekonominin bunalıma girmesi sonucu devlet iflas bayrağını çekmiş, derken ikinci bir devalüasyon gerçekleşmiştir. Türk Lirası'nın ABD doları karşılığında değeri düşürülerek 1 dolar eşittir 9 Türk Lirası olmuştur<sup>115</sup>. Sonuç olarak devlet, on yıllık süreç boyunca dış ticarete önce liberal politikalar uygulamış, ekonominin dar boğaza girmesi nedeniyle Milli Koruma Kanunu da devreye girince bir nevi devletçilik uygulamasını devreye sokmuştur diyebiliriz. Aynı zamanda ekonomi politikaları dış ticarete devletin aleyhinde gelişmelerle sonuçlanmıştır.

1950-1960 döneminde uygulanan politikaların tarım ağırlıklı olması tarımsal iş gününün artmasında büyük rol oynamıştır. Özellikle tarımsal destekleme ve kredi olanaklarının sağlanması tarımsal yapıda değişimlere, dolayısıyla işgücüne de etki etmiştir. Tarımda makineleşmemeye birlikte tarımda iş gücüne olan ihtiyaç azalmıştır. Bu durum köylü ve çiftçi halkının kentlere göç etmesi sonucunu doğurmuştur. 1945 yılında kentlerde yaşayan nüfus oranı %18 civarlarındayken, 1960 yılına gelindiğinde bu oran %25 civarına çıkmıştır. Kentlerde nüfusuna artmasıyla gecekondulaşma oranı da artmış, çarpık kentleşmeyle birlikte toplumsal sorunlarda (işsizlik, kira sorunu, konut fiyatlarının artması, eğitim, altyapı) beraberinde gelmiştir<sup>116</sup>. Yaşanan gelişmeler

<sup>113</sup> Kepenek, Yentürk, *a.g.e.*, s. 110.

<sup>114</sup> Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 85.

<sup>115</sup> Yenal, *a.g.e.*, s. 84.

<sup>116</sup> Kepenek, Yentürk, *a.g.e.*, s. 113-114.

kapsamından değerlendirilecek olursa, bu dönemde uygulanan ekonomi politikaları toplumsal yapıya istihdam açısından olumsuz yönde etki yaratmıştır diyebiliriz.

Genel hatlarıyla 1950-1960 yılları arasında gerçekleşen ekonomi politikalarının tarım odaklı olduğu görülmektedir. CHP'nin 11 Haziran 1945 tarihinde uygulamaya koyduğu ÇTK ile birlikte halka toprak dağıtımları başlayacaktır. Bu bağlamda 1950 yılına kadar toplamda 1.463.833 dönüm toprak dağıtımı yapılmıştır<sup>117</sup>. 1950 yılı genel seçimleri arifesinde CHP, ÇTK içeriğinde toprak ağalarının yararına düzenlemeler yaparak bir nevi seçimlerde onların desteğini almak istemiş olma düşüncesinde olsa bile başarılı olamamıştır diyebiliriz. 1950 genel seçimlerinde DP iktidar olunca aynı yıl tarım sayımı yaparak ülkedeki toprak sahipleri ve topraksızların durumu hakkında genel bir değerlendirme yapılarak çiftçilere toprak dağıtmak amacıyla çalışmalara başlamıştır. Tarım üzerine yoğunlaşan hükümet çiftiyi topraklandırmaya giderken, toprakları toprak ağalarından değil de devletin arazilerinden kurak, çorak, engebeli arazileri makineleşme sayesinde düzene koyarak dağıtmıştır. On yıllık süreç boyunca toprak reformu uygulamalarını büyük bir hızla devam ettiren DP, 1960 yılına gelindiğinde toplamda 16.300.911 dönüm toprak dağıtmıştır. 1950 yılında 2,3 milyon olan toprak sahibi, 1960 yılına gelindiğinde 3,1 milyon kişiye ulaşmıştır<sup>118</sup>. Bir nevi olumlu yönde değerlendirebileceğimiz toprak reformu kapsamındaki bu uygulamalar, aslında en çok toprak ağalarının yararına olmuştur demek doğru bir yaklaşım olacaktır.

---

<sup>117</sup> Albayrak, *a.g.e.*, s. 341.

<sup>118</sup> Albayrak, *a.g.e.*, s. 344.

## BÖLÜM 1: ADALET PARTİSİ İKTİDARI

### 1.1. Kuruluşu

Türk siyasal hayatında çok partili hayata geçiş süreci ile birlikte 1950 yılında iktidar olan DP hükümetinin 10 yıllık ömründe ekonomik açıdan tarım odaklı önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İnişli çıkışlı bir ekonomi politikasının sürdürüldüğü bu dönemde 1955 tarihinden itibaren ortaya çıkan ekonomik sorunlar Türk siyasal hayatını da olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Daha Sonra 1957 yılına gelindiğinde DP hükümeti artık ekonomiyi kontrol edemez hale gelmiş, ertesi yıl Menderes 400 milyon dolar borç olmasına rağmen ABD'den 359 milyon dolarlık kredi olarak var olan kredinin vadesini uzatmayı tercih etmişti. ABD bunun karşılığında devalüasyonu öngörmüş ve sonuç olarak doların Türk Lirası karşısında değeri, 1 dolar/9,2 Türk Lirası olarak kabul edilmişti. Bütün uğraşlara rağmen ekonomide dengeyi yakalayamayan Menderes, 1959 tarihinde Amerika'ya giderek yeniden kredi talebinde bulununca Eisenhower Hükümeti bu teklifini reddetmiş ve çareyi Sovyetler Birliği'nde aramaya karar veren hükümet ordu müdahalesi sonucu istediği amaca ulaşamamıştır<sup>119</sup>.

Takvimler 27 Mayıs 1960 sabahını gösterirken radyolardan darbe bildirisi okunmuştu<sup>120</sup>. Görünen o ki Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime doğrudan el koymuştu. Varılan netice 10 yıllık DP hükümetinin artık olmadığıydı. Ertesi gün basına yansıyan ihtilal haberi Ulus Gazetesi'nde aynen şu şekilde gündem olmuştu; “*Türk Silahlı Kuvvetleri Bütün Memlekette İdareyi Ele aldı.*” Haberin devamında Orgeneral rütbesiyle Cemal Gürsel'in Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı ve Milli Birlik Komitesi'nin başkanı olduğu yazılmıştı. Dahası Meclis'in resmen feshedildiği ve demokrasi anlayışı içerisinde memleketin idaresinin en kısa zamanda sivil kuruluşlara seçim yoluyla devredileceğinin bilgisi verilmişti. Demokratik düzenin sağlanması amacıyla da İstanbul Üniversitesi'nin Hukukçu Rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar başkanlığında yeni bir anayasa hazırlamak için bir komisyonun kurulduğu izah

<sup>119</sup> Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 140.

<sup>120</sup> Radyoda okunan darbe bildirisi metni için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968, s. 447.

edilmişti<sup>121</sup>. Kuruluşunun ardından 38 subayla çalışmalara başlayan Milli Birlik Komitesi, ihtilali yasallaştırdıktan sonra Onar başkanlığındaki heyetin istekleri doğrultusunda hareket etmiştir. Çünkü sivillere devredilecek idarenin sağlam bir zemine oturtulması için, inanılır bir temeli olan kurum ve kanunların oluşturulması şarttı. Bu amaçla yeni bir anayasa gerekli görülmüştür. Diğer taraftan seçimlerin adaletli bir şekilde oluşturulması amacıyla yeni bir seçim sistemi yasasının oluşturulması doğru bir karar olacağı kanaati yaygındı. Yargı dışında tüm organları elinde bulunduran Milli Birlik Komitesi adeta geçici bir hükümet görevini üstlenerek çalışmalarını sürdürmüştü<sup>122</sup>. Onar başkanlığındaki komisyon, 12 Haziran 1960 tarihinde geçici bir anayasa çıkarmış ve toplamda 27 maddeden oluşan bu anayasa dört ayrı kısımdan meydana getirilmişti. Geçici anayasa, asıl anayasanın oluşturulmasına zemin hazırlamak için, kararların daha hızlı ve kolay bir şekilde ele alınıp uygulanmasını öngörmüştü<sup>123</sup>. İlk zamanlara göre 27 Mayıs'ın gerilimi ve bunalımlı dönemleri birazda olsa atlatılmıştı, aynı zamanda yeni anayasanın hazırlanması süreci sona erene kadar Meclis'in feshedilmesiyle birlikte tüm siyasi partiler kapatılma eşiğine gelmiş ve faaliyetleri durdurulmuştu<sup>124</sup>. DP'li tüm yöneticiler kontrol altında tutuluyordu ve henüz DP kapatılmamıştı. Bu durum, ülke idaresinin sivillere verilmesi konusunda geri dönüşü olmayan sıkıntıları da beraberinde getireceği kaygısını ortaya çıkarıyordu. Hal böyle olunca partileşme süreci ertelenmiş, Milli Birlik Komitesi'nin idareyi elinde bulundurma süreci de giderek artmıştır. Hatta anayasa hazırlanma sürecinin ve seçimlere ne zaman gidileceğinin perde arkası hem içerde hem de dışarda 1961 yılını işaret ediyordu<sup>125</sup>.

Milli Birlik Komitesi çalışmalarını sürdürürken ihtilal üzerinden daha altı ay geçmeden komitede ciddi sorunlar baş göstermiştir. İhtilal sonrası ani bir kararlarla kurulan komitenin üyeleri arasında belirli bir teşkilat mevcut değildi. Şevket Süreyya Aydemir'e göre; plansız ve programsız oluşturulan komite içerisinde fikir birliğine dayalı herhangi bir oluşumun söz konusu olmaması, fikir çatışmalarını engelleyecek yönetici bir vasfın bulunmayışı komitede dağılmanın ve saygınlığın yok olmasına zemin

<sup>121</sup> *Ulus*, 28.12.1960, s. 1.

<sup>122</sup> Ahmad, *a.g.e.*, s. 150.

<sup>123</sup> Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950'den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 90.

<sup>124</sup> *Milliyet*, 28 Mayıs 1960, s. 5.

<sup>125</sup> Aydemir, *İkinci Adam*, c. 3, s. 492.

hazırlamıştı. Nihayetinde ivme kazanan olaylar sonunda komitenin parçalanmasına neden olmuştur<sup>126</sup>.

Parçalanan Milli Birlik Komitesi mevcudu, Cemal Gürsel tarafından 14 kişiye düşürülerek tekrardan faaliyete geçmiştir<sup>127</sup>. Fakat geniş bir teşkilatlanmaya sahip olmayan komite, 1960'ın Ağustosunda generallerin ordudan zorunlu olarak emekliye ayrılmasıyla birlikte kendisini daha güçsüz hissetmişti. Zamanla saygınlığını yitiren komite daha çok sarsılmaya başlamış, bunun yanında yeni anayasanın hazırlanması konusunda da başarılı olamamıştı. Bu şartlar altında yeni bir anayasanın çıkarılamayacağı anlaşılınca kurucu bir Meclis'in gerekliliği artık zorunlu olmuştu. Bu amaçla 13 Aralık 1960 tarihinde 157 Sayılı Kurucu Meclis Kanunu çıkarılmış; ardından 158 Sayılı Kanun'la da Temsilciler Meclisi Kanunu yayınlanarak parlamento öncesi bir teşri organı 27 Mayıs ihtilalinden sonra oluşmaya başlamıştı<sup>128</sup>.

İhtilal sonrası ulaşılmak istenen amaç yeni bir anayasanın biran önce hazırlanarak yürürlüğe konması idi. Nitekim öyle oldu ve Kurucu Meclis tarafından çalışmalar gayet düzenli ve seri bir şekilde sürdürülmüştür. Nihayetinde 9 Temmuz 1961 tarihinde yeni anayasa halkoyuna sunulmak üzere hazır hale getirilmiştir<sup>129</sup>.

İhtilal sonrası karışık bir toplumsal yapının oluştuğu bu dönemde önce DP kapatılmış ve DP'li seçmenlerin kimi veya hangi partiyi destekleyeceği merak konusu olmuştu. Oyların yönlendirilmesi gerekiyordu; bunun içinde yeni bir siyasi partinin ortaya çıkması gerekiyordu. Fakat DP yöneticilerinin anayasayı ihlalle suçlanmaları nedeniyle tekrardan siyasete dönmeleri mümkün değildi. DP adı altında bir partinin kurulması da yasaklanmıştı. Durum böyle olunca partinin oy tabanında hareketlenmeler

<sup>126</sup> a.g.e., s. 502.

<sup>127</sup> a.g.e., s. 510.

<sup>128</sup> a.g.e., s. 517. ; Kurucu Meclis'in görev ve yetkileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950'den Günümüze)*, s. 98-99. ; 13 Aralık 1960 günü basına yansıyan haberlerde Kurucu Meclis'in faaliyetlere başladığı söylenirken aynı zamanda kalan iki parti liderlerinin (CHP; İsmet İnönü , Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi; Osman Bölükbaşı) Meclis'e giremeyeceğini de vurguluyordu. Aynı zamanda bu parti liderlerinin Kurucu Meclis'e girmek için yoğun çalışmalar sergiledikleri yazılanlar arasında yer alıyordu. Bkz. *Milliyet*, 13 Aralık 1960, s. 1.

<sup>129</sup> *Milliyet*, 9 Temmuz 1961 s. 1. ; Halkoyuna sunulan anayasa da halkın yapacağı tek şey evet veya hayır demektir. Nitekim halk oylaması sonuçlandı. Toplamda 12. 735. 009 seçmenin bulunduğu Türkiye'de 10.322.169 kişi oy kullanmıştır. Yeni anayasaya hayır diyenlerin oranı yaklaşık olarak %39 civarında iken, evet oyu kullananların oranı % 61,7 olarak belirlenerek yeni anayasa tasarısı kabul edilmiş oldu. Bkz. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950'den Günümüze)*, s. 100. ; Aydemir, *İkinci Adam*, cilt 3, s. 523.

gerçekleşmişti. Yeni anayasanın verdiği haklar ve özgürlükler tam bir demokratikleşme zemininin oluştuğunu göstermiştir. Bu durum aslında yeni siyasi örgütlenmelerin de zemininin oluşacağını adeta habercisi gibiydi<sup>130</sup>.

Anayasa halk oylamasına sunulmasından önceki çalkantılı dönemde temel zeminini oluşturan AP, Kurucu Meclis'in faaliyetlere başlamasının ardından Türk siyasal hayatına adım atmıştır. Tefik Çavdar'ın değişimiyle AP'nin kuruluş süreci 1960 yılının Ağustos ayına tekabül etmektedir. Çünkü 27 Mayıs süreci sonrasında Milli Birlik Komitesi tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen Ragıp Gümüşpala ordu içindeki çeşitli hadiselerden dolayı emekliye ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu yönüyle komitenin güvenini sağlamış olan Gümüşpala, mevcut partilere karşı tutuma sahip olan bir parti kurma girişimlerine başlamıştı<sup>131</sup>. Konuya ilişkin Milliyet gazetesinin haberinde de, eski emekli subaylar ve DP'liler Gümüşpala'ya bir parti kurması için teklifte buldukları yazılmıştır<sup>132</sup>. Bilindiği üzere 1961 yılının ocak ayında Temsilciler Meclisi'nin yeni siyasi partilerin 12 Ocak - 13 Şubat 1961 tarihleri arasında kurulmasına dair tebliği yayınlaması sonrasında siyasi faaliyetler hararetli bir şekilde yürütülmeye başlamıştı. Ankara'nın dışına yayılan çalışmalar daha çok Ege ve İstanbul civarında yoğunluk göstermiştir<sup>133</sup>. Bu arada emekli olan Gümüşpala da diğer partilerden gelen tüm teklifleri reddetmiş ve kendisi de bir yandan İzmir'de kuracağı parti için çalışmalara devam ederken diğer taraftan da DP'nin eski üyeleri arasında yer alan Mehmet Yorgancıoğlu ile görüşmeler yapmıştır<sup>134</sup>. Ocak ayının sonlarına doğru basına yansıyan haberlerde gelecek hafta kuracakları partinin tüzüğüne hazırlandığı da belirtilmişti<sup>135</sup>. Gümüşpala parti kurma aşamasındayken aslında aklında bir soru işareti vardı. Acaba siyasi parti kurma fikrine ordunun ve askerinin tepkisi ne olacaktı? Aklındaki bu soru işaretini gidermek için derhal devlet başkanı Cemal Gürsel ile görüşmüştür. Görüşmeden sonra basın toplantısı yapan Gümüşpala, daha önce hiçbir parti yöneticisi ile görüşmediğini ifade etmiş ve ardından; "...Gayemiz vatandaşlar

<sup>130</sup> Tefik Çavdar, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, 1983, s. 2089.

<sup>131</sup> A.g.e., s. 2090.

<sup>132</sup> *Milliyet*, 13.10.1960, s. 1.

<sup>133</sup> Melek Çolak, "27 Mayıs Sonrası ve Türkiye'de Partileşme", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 87.

<sup>134</sup> Hanife Kuru, "*Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi*", ( *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi 1996*), s. 14.

<sup>135</sup> *Milliyet*, 31.01.1961, s. 5.

arasında münafereți (ikiliği) ortadan kaldırmak, vatandaşları kardeş olarak birleştirmek, 28 milyonun birliğini temin etmektir... ”<sup>136</sup> açıklamasını yapmıştır. Ragıp Gümüşpala, Cemal Gürsel’den aklındaki soru işaretine olumlu bir yanıt almış olacak ki, 11 Şubat 1961 tarihinde kurulan AP’nin genel başkanlığına seçilmiştir<sup>137</sup>. AP’nin diğer kurucuları arasında Şinasi Osma (Genel Sekreter), İhsan Önal, Etem Menemencioğlu, Mehmet Yorgancıoğlu (Teşkilat Başkanı), Muhtar Yazır, Tahsin Demiray, Necmi Ökten Paşa (Seçim İşleri Başkanı), Cevdet Perin (Propaganda Başkanı), Emin Acar ve Kamuran Evliyaoğlu gibi isimler yer almıştır<sup>138</sup>.

Kurulduktan sonra siyasi faaliyetlere başlayan AP, DP tabanına hitap etmiştir. Gerek kurucuları gerekse üyeleri daima DP yanlısı ve onun devamı oldukları propagandasını yapmışlardır. Aynı zamanda DP ile AP’nin programı birebir aynı gibiydi. Kıstaslar bakımından 1961 Anayasası gereği yasaklara uyulmuştu; fakat anayasa oylamasında bile hayır için propaganda yapmışlardı. Bu yönüyle DP çizgisinde olmadıklarının aksi iddia edilemezdi. Yine DP yöneticilerinin yakınlarını 1961 seçimlerinde aday olarak göstermeleri de açıkça DP’nin devamı olduklarının kanıtıydı. Aslında parti olarak AP’nin vermeye çalıştığı mesaj, DP’li yöneticilerin idam edilmesine karşı duydukları üzüntüydü. AP’li yöneticiler tutuklu bulunan DP’lilerin affedilmesi için yoğun çaba harcıyorlardı. O tarihlerde bunu vurgulamak için yaptıkları tek slogan Af olarak kayda geçmişti<sup>139</sup>. Partinin Adalet Partisi adını almasındaki gaye aslında birtakım ipuçları veriyordu: “*Hak, hukuk ve adaletin ortaya çıkması*” için yeni bir aksiyonun başlatıldığı ilan edilmişti<sup>140</sup>. Diğer taraftan adalet kelimesiyle DP tabanına doğrudan mesaj gönderilmek istendiğini söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

<sup>136</sup> Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar (1960-1965)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 210.

<sup>137</sup> Milliyet gazetesinde geçen haberlere göre Ankara’da tam altı tane partinin kurulduğu yazılıyordu. Bunlar; Memleketçi Parti, Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Mutedil Liberal Parti, Türk İşçi ve Çiftçi Partisi ve Adalet Partisi şeklinde adlandırılmışlardı. Ardından 2 gün sonra 13 Şubatta Gümüşpala’nın sürekli irtibatla olduğu Ekrem Alican Yeni Türkiye Partisi’ni kuracaktır. *Milliyet*, 12.02.1961, s. 2-5. : Aydemir, *İkinci Adam*, cilt 3, s. 519.

<sup>138</sup> Sadettin Bilgiç, *Hatıralarım*, 3. Baskı, Akasya Kitap, Ankara 2007, s. 57.

<sup>139</sup> Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1950’den Günümüze)*, s. 112. : Konuya farklı bir bakış açısı getiren Mete Tunçay, AP’nin DP ile olan bağlantısına değinerek DP’nin devamı olduklarını ve DP tabanını temsil ettiklerini bildiriyor. Ama DP ile AP arasında siyasal görüş bakımından farklı ve zıt görüşlerde yer aldıklarına değinmiyor. Aynı zamanda AP’nin ırkçı, dinci bir yapıya büründüğünü daima sağa kaydığını ifade ederken AP’nin hiçbir zaman DP kadar Atatürkçü olmadığını vurgusunu da yapmıştır. Bkz. Mete Tunçay, “Adalet Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, 1983, s.2096.

<sup>140</sup> Bilgiç, *a.g.e.*, s. 59.



## 1.2. Partinin Temel Esasları

Türk siyasal yaşamında önemli bir yeri olan AP'nin kurucuları ve üyeleri göz önünde bulundurulduğunda önceki döneme nazaran daha çok tanınmamış simaların sahneye çıktığı görülmektedir. Tabanın daha önce de bahsedildiği gibi DP hükümetinin tabanından gelen kişilerden oluştuğu aşikârdır. Tanındık yüz olarak sadece Ragıp Gümüşpala'yı görmek mümkündür. 1961 Anayasası'nı genel çerçeve dâhilinde düşünecek olursak DP'li yöneticilerin partide bulundurulmaması gayet doğaldır; yine Gümüşpala'nın asker kökenli olması unsuru da bu duruma etki etmiştir.

Bununla birlikte AP kurulduğunda homojen bir yapıya sahip değildi. Özellikle DP'nin tabanına hitap etmek istemeleri eski DP'lilerden faydalanmalarına olanak sağlıyordu. Milli Birlik Komitesi tarafından emekliye ayrılan askerler, muhafazakâr kesim, milliyetçi gruplar gibi birçok kesim AP kadrolarında kendilerine yer bulmaktaydılar. Varılan neticede tam anlamıyla olmasa da kuruluş itibarıyla partinin temeli sağlam bir zemine oturtulmamıştı. Ancak bu kesimler arasında ortak bir payda vardı, aslında hepsi darbecilere ve sonrasında oluşan Milli Birlik Komitesi'ne karşı birlikteydiler<sup>141</sup>.

Partide bütünlüğü sağlayan Ragıp Gümüşpala, darbe sonrası süreçte Türkiye'deki çok partili yaşamın devam etmesi hususunda önemli bir paya sahiptir. Adil, samimi, sert mizaca sahip olmayan Gümüşpala, bu yönüyle de parti içinde saygınlık kazanmayı başarmış ve kendisini partinin lideri olarak kabul ettirmiştir. Bu sakin hali asker olduğu dönemde de mevcuttu ki kendini şu sözlerle tanımlıyordu. *“Ben, sert disiplin kaidelerinden ziyade, kalp birliği ile çalışmanın başarı kazandıracağı prensibine bağlanmış bulunuyorum. Gerek askerlik hayatında gerekse politika sahasında, müşterek çalışmalardaki idareciliğin, karşılıklı anlayış sevgi ve itimat esaslarına dayanması gerektiğine inanıyorum.”*<sup>142</sup> Kendisinin bu düşüncesi, parti içinde farklı seslerin olmasına rağmen, fikir çatışmasını engelleyecek bir üsluba sahip olduğunu gösteriyordu. Bu özelliği darbeciler için de önem arz ediyordu. AP içindeki bazı oluşumların yanı sıra seçim kampanyalarında, yurt gezilerinde DP'lilerin de

<sup>141</sup> Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 30.

<sup>142</sup> Nedret İkiz, Refik Korkud, *Adalet Partisi Fikir ve Portreler*, İstiklal Matbaası, İstanbul 1962, s. 13.

faaliyet göstermesi tehdit olarak algılanıyordu. Neyse ki kendi vasıflarında birisinin partiye liderlik etmesi onlara gönül rahatlığı veriyordu<sup>143</sup>.

AP, politik anlayışında özgürlükçü yaklaşımlara önem vererek baskıdan uzak durmaya gayret göstermiştir. Daima batılılaşma ve çağdaşlaşma yolunda ilerleyeceklerini belirterek, Atatürkçü çizgiden de taviz vermeyeceklerini vurgulamaktan geri kalmamışlardır. Parti programının birinci maddesinden anlaşılacağı gibi batının liberal demokrasi anlayışına benzer bir görünüş ortaya çıkmaktadır. Yine üçüncü maddede 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden sonra niteliğini yitiren toplumsal yapının yeniden inşası için, daha yenilikçi hamlelerin ortaya konulacağı belirtilmektedir<sup>144</sup>. AP, daima özel girişime önem vereceğinin altını çizerek, devletçilik politikasına mecburi kalınmadığı müddetçe başvurulmayacağını da vurgusunu programın altıncı maddesinde vurgulamıştır<sup>145</sup>. Burandan da anlaşılacağı üzere AP'nin liberal bir açılımı savunduğunu açıkça söyleyebiliriz. AP genel anlamıyla partinin program prensiplerini, yeni anayasanın çoğulcu demokrasi anlayışına uyarlamıştır. Fakat yetmişli yılların kızgın siyasi ortamında anti-komünist bir duruş sergileyerek özgürlükleri sınırlayıcı bir hal almıştır. Köklü siyasi partilerle mücadelesi, taban kaybetme korkusu nedeniyle handikap olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vesileyle AP, parti ideolojisini Sağ'ın merkezine yönelterek, kaybettiği tabanını geri kazanmak için çaba vermiştir. Genel anlamıyla kuruluş itibariyle çoğulcu demokrasi yapısını öngören AP, ilerleyen dönemlerde bu çizgisinden taviz vermekle kalmayıp tam anlamıyla çoğunlukçu bir yapıya bürünmüştür<sup>146</sup>.

<sup>143</sup> Milliyet gazetesinin haberine göre ise, Cemal Gürsel'in söylemiyle, Gümüşpala'nın bir gün akli başına gelecek DP'li şahısların kışkırtmalarıyla anayasaya hayır diyen bir partinin zamanı gelince anayasaya sığınma gibi bir olanağının mümkünün olmayacağını iletmesi bir nevi AP'yi kontrol altında tutmanın değişik taktiklerinden olduğunu söylemek aşikârdır. Bkz. *Milliyet*, 28.07.1961, s. 1-5.

<sup>144</sup> Ümit Cizre, *Ordu AP ilişkileri bir ikilemin anatomisi*, iletişim yayınları, İstanbul 1993, s. 38-39; AP Parti programının 1. maddesi aynen şu şekildedir; “*Çağdaş Garp Medeniyeti hukukuna ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ifadesini bulan zihniyete uygun bir cemiyet düzeni ve Hukuk Devleti'nin gereği gibi kurulması ve tekemmül ettirilmesi gayemizdir.*” Bkz. AP, *Parti Programı Prensip Maddeleri*, Ankara 1961, s. 3; AP parti programlarında ve yayınlarında Atatürkçü düşüncesi sistemini temel alırken, siyasi gündükte ön plana çıkarmaktan yana olmamıştır. Ama Kemalizm karşıtı propagandaya da girişmekten kaçınmıştır. Bkz. Cizre, *a.g.e.*, s. 41.

<sup>145</sup> AP, *Parti Programı Prensip Maddeleri*, Ankara 1961, s. 5.

<sup>146</sup> Cizre, *a.g.e.*, s. 42.

### 1.3. Süleyman Demirel Genel Başkanlığa Seçilmesi

#### 1.3.1. Demirel'in Genel Başkanlığı

Türk siyasal yaşamında 27 Mayıs'tan sonra, 1960'lı yılların erken evrelerinde siyasi parti faaliyetlerinin başlamasıyla İnönü hükümetleri aracılığıyla asker kısılcacında demokrasiye intikal süreci dikkatleri çekmektedir. Türk demokrasi tarihinde ilk defa bu dönemde partiler arası koalisyon kurularak hükümet kurma çabaları gösterilmiştir. Fakat 1965'e kadar ki süreçte ordu içindeki hareketlenmelere CHP ve Gürel'in birlikte müdahale etmesi, diğer siyasi partilerin bu durumdan huzursuzlanmalarına sebep olmuştur. Bundan dolayıdır ki kurulan koalisyon hükümetleri baskılar sonucu uzun zaman görevde kalamamıştı.

Çalkantılı bir dönem geçiren siyasi gündemin sürprizi ise eski cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın sağlık problemleri nedeniyle tahliye olması sonucu basına verdiği demeçte DP yöneticilerine atıfta bulunması ve af çıkarılması konusundaki söylemleri siyasi ortamın biraz daha gergin olmasına neden olmuştur. Özellikle Ankara'ya gittikten sonra halk tarafından coşkuyla karşılanması, karşıt görüşler arasında olayların yaşanmasına neden olmuş olaylar ivme kazanarak diğer şehirlere sıçramıştır<sup>147</sup>. İşte bu buhranlı dönemin etkisi aslında AP'nin işine gelmişti. Darbe sonrası ilk İnönü Hükümeti'yle birlikte koalisyona ortak olan AP, kısa süre sonra koalisyonda ayrılarak gelecek seçim için çalışmalarına başlamış, bu arada İkinci İnönü Hükümeti ise, AP dışındaki partilerle kurulmuştur. Kasım 1963 yerel seçimlerindeki sonuçlar aslında çalışmaların bir ürünü olmuştur<sup>148</sup>.

Zamanla daha büyüyen ve gelişen teşkilatlarını ücra bölgelere kadar yayan AP'nin siyasal yaşamda kademe atlama evresi Ragıp Gümüşpala'nın vefat ettiği yıla denk gelmektedir. 6 Haziran 1964 yılında Gümüşpala'nın ölümü<sup>149</sup> ile halktan büyük oranda destek alan AP'de başlayan parti başkanlığı mücadelesi adeta düelloya dönüşmüştür. Önceki yılın seçim sonuçlarına göre AP tek başına iktidar olabilecek bir potansiyele sahip olduğu için genel başkanlık önem arz etmiştir. Bir nevi AP'nin yeni başkanı, Türkiye'nin başbakanı olmuştu. Gümüşpala'nın ölümü sonrası genel

<sup>147</sup> *Milliyet*, 23.03.1963; 25.03.1963. s. 1.

<sup>148</sup> 17 Kasım 1963 seçimlerinin sonuçları için bkz.

<http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1963>. (Erişim Tarihi: 20.04.2017)

<sup>149</sup> *Milliyet*, 6 Haziran 1963. s. 1-2.

başkanlığa aday olarak Dr. Sadettin Bilgiç, Tekin Arıburun Ali Fuat Başgil ve Süleyman Demirel talip olacaktır. Bilgiç Eski DP'li olduğu kazanacağına dair kesin gözle bakılıyordu. Ama onun en önemli rakibi Süleyman Demirel olmuştur. Bilgiç'in hatıralarına göre Demirel AP'nin kuruluşunda da daha sonraki süreçte de siyasi olarak etkin bir rol almamıştı. Aynı zamanda Demirel'in mason olduğu iddialarını ortaya atmıştır. Demirel'in ise DP'li vekillerin siyasi haklarını askıya alacağını kendisinin de buna engel olduğunu Milli Birlik Komitesi senatörlerine aktarması Demirel açısından avantaj olmuştu<sup>150</sup>.

Asıl adı Sami Süleyman Gündoğdu olan Demirel'in daha önce siyasi faaliyetlerde rolü olmamıştır. Kendisi 1 Kasım 1924 yılında Isparta'ya bağlı İslamköy'de dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini İslamköy'de gören Demirel, ortaokulu Isparta da liseyi Afyon'da tamamlamıştır. Normal gelirli bir ailenin çocuğu olan Demirel, İTÜ'den inşaat mühendisi olarak mezun olmuştur. 1949 yılında İTÜ'den mezun olunca aynı yıl Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde görev yapmaya başlamıştır. 1949-1955 yılları arasında ABD'de baraj ve sulama konusunda uzmanlık yaparak daha sonraki dönemde Barajlar Dairesi Başkanı görevinde bulunmuştur. Ve daha birçok faaliyeti onun kariyerinde büyük övgü kazanmasına vesile olmuştur. 1955 yılına geldiğinde DSI'de genel müdürlük görevini üstlenmiştir. Siyasi kariyerine ise 1962 yılında AP genel kurulu üyesi olarak başlamıştır<sup>151</sup>. Ayrıca çok zeki ve kurnaz bir lisana sahip olan Demirel, etrafındaki insanlarla iletişimi gayet sağlam bir zemine oturarak kendisini sevdirmişti. Sadettin Bilgiç daha çok DP taraftarı olan milliyetçi ve muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu için Cemal Gürsel'de Demirel'in partinin başına geçmesi gerektiğini savunmuş ve onun başkanlığı ile Türkiye'nin tüm dertlerinin biteceğini dile getirmiştir<sup>152</sup>.

İkinci büyük kongre için her iki taraf da hazırlıklarını tüm hızıyla devam ettirmişti. Demirel taraftarları Bilgiç'te siyasi liderlik vasfı görmedikleri için Demirel'in başta olması gerektiğini düşünürlerken, Bilgiç taraftarları da bunun aksine kurucu, yapıcı ve teşkilatçı birinin partinin başında olmasının daha doğru olacağını beyan

<sup>150</sup> Bilgiç, *a.g.e.*, s. 140-142.

<sup>151</sup> Muharrem Özgüven, *Demirel ve Dünya*, Pres Matbaacılık, Ankara 2000, s. VII.

<sup>152</sup> Bilgiç, *a.g.e.*, s. 141.

etmişti<sup>153</sup>. Ertesi gün basında röportaj veren adayların, tamamen aynı politikayı sergiledikleri görülmekteydi. Bilgiç, kanun önünde herkesin eşit bir demokrasi çerçevesinde değerlendirileceğini vaat ederken aslında Milli Birlik Komitesi'ni ima eden söylemlerde bulunarak var olan düzende demokrasinin olduğunu söylemekten de kaçınıyordu. Buna karşılık Demirel, daha çok ordu ile barışık olacağını ve karşılıklı hoşgörünün daima birlik getireceğini söylemiştir. Aynı zamanda AP kadrolarının da gayet sağlam bir zemine sahip olduğunu yetersiz hiçbir kimsenin partide bulunmadığını savunmuştur<sup>154</sup>. Her iki adayın da geçmişine baktığımızda aslında mevcut olan ekonomik düzenin iyileştirilmesi konusunda Demirel'in Bilgiç'ten daha kabiliyetli olduğunu söylemek doğru bir yaklaşımdır.

İkinci büyük AP kongresi 24 Kasım 1964 tarihinde başlayarak 3 gün sonra sonuçlandı. Netice itibariyle Demirel oyların büyük bölümünü alarak AP genel başkanı olarak seçilmiştir. Toplamda 1072 oy alan Demirel'e karşılık Bilgiç 550 oyda kalmıştı. Seçim sonucunda temsilciler Meclisi toplanarak yemin grubu oluşturulmuş ve Bilgiç gruba dâhil edilmemiştir<sup>155</sup>. Demirel'in tercih edilmesindeki en büyük etkenlerden birisi de kendi kendini yetiştiren adam olmasıydı. Çünkü o tamamen kendi kısıtlı imkânlarıyla devletin zirvesine kadar yükselmişti. Hırsı ve zekâsı ülkenin en iyi okullarında okumasında başrol oynamıştı. Ne bir toprak ağası idi ne de burjuvandı sadece sıradan bir ailenin azimli çocuğuydu. Bu durum Demirel'in toplumun farklı kesimlerini de kolaylıkla kabulünde etkili oldu.

AP'nin başkanlığına Demirel'in geçmesi, gerek ordu da gerekse diğer kuruluşlarda olumlu karşılandı. Ordu, İnönü'ye verdiği desteği bu defa AP'ye vermeye başlamıştır. Demirel'in çift başlı söylemleri bu konuda kendine daima bir kazanç olarak geri gelmiştir. Bir taraftan DP taraftarı ve onun devamı olduğu izlenimlerini gösterirken, diğer taraftan senato üyelerine parti içindeki yanlış yapılanmaları engelleyeceğini söyleyerek hem ordunun hem de senatonun desteğini almak için çaba sarf ediyordu<sup>156</sup>.

---

<sup>153</sup> *Milliyet*, 24.11.1964, s. 1.

<sup>154</sup> *Milliyet*, 25.11.1964, s. 1-5.

<sup>155</sup> Bilgiç, *a.g.e.*, s. 41.

<sup>156</sup> Demirel, *a.g.e.*, s. 45.

### 1.3.2. 1965 Seçimleri ve İktidara Yükseliş

Tam anlamıyla siyasi bir bütünlüğün sağlanamadığı 1960-1965 arası dönemde zayıf temelli hükümetler kurulmuştu. Özellikle İnönü'nün diğer siyasi partileri sindirdiği bu dönemde, ordunun CHP üzerindeki desteğini çekmesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Üçüncü ve son İnönü Hükümeti 13 Şubat 1965'te, AP'nin girişimleri doğrultusunda bütçeyi parlamentoda kabul ettiremeyince istifa etmek zorunda kalmıştı. AP'nin bu dönemde yeni genel başkanının seçilmesi, parti içinde önemli bir vizyon değişimini de beraberinde getirmişti. Aynı zamanda ekimde yapılacak olan seçimlere İnönü'nün iktidar olarak gitmesi AP tarafından sakıncalı bir durum arz etmiştir. Bu sonuçlar zayıf İnönü hükümetinin yıkılması gerekliliğini gösteriyordu. Yeni seçimin gerçekleşeceği döneme kadar AP'nin öncülüğünü yürüttüğü yeni bir kabine kuruldu. Kabinenin başına ise eski diplomat Suat Hayri Ürgüplü getirildi. Demirel ise yeni kabinenin başbakan yardımcısı olarak görev yaptı<sup>157</sup>.

Ekim ayında gerçekleşecek seçimlere hazırlanırken tüm yurttaki propaganda yapan AP, CHP'nin ülkede huzursuzluğa, hatta komünist bir hal alarak ikiliğe bölücülüğe neden olduğunu anlatmaktaydı. Ülkede –TİP (Türkiye İşçi Partisi) ithaf edilerek- aşırı solun tek hedefinin komünizm olduğu da belirtilmekteydi. Süleyman Demirel'in ülke çapında kınamaları Cumhurbaşkanının da ilgisini çekmiş olmalı ki, kendisi de aynı politikayı yürütmüştür. CHP ise, AP'nin bu politikalarının taşkınlıklara kızgınlıklara neden olacağını, sürekli yineliyordu. Nihayet Bursa'da solcu olan TİP'lilere saldırı gerçekleşti. Saldırıları AP karşısında TİP'i daha da güçlendirecektir ve 1965 seçimleri de bunu doğrular niteliktedir<sup>158</sup>. Bu bağlamda Demirel, Komünizm ve İslam'ı öne sürerek politikalarını yürütmüştür.

Seçim öncesinde partiler bir taraftan kendilerini sağ/sol çizgisinde tanımlamaya çalışırken, diğer taraftan sadece hak ve özgürlüklere değinmekle kalmayıp, ülkenin

<sup>157</sup> Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 362.

<sup>158</sup> Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 281-282.

ekonomik durumu, iç-dış politikası, tarım reformu, toprak reformu sosyal ve kültürel oluşumlar hakkında birçok konuda vaatler vermişlerdi<sup>159</sup>.

Neticede 10 Ekim 1965 tarihinde gerçekleşen seçimlerde sonuçlar aşağıdaki tablodaki gibidir.

**Tablo 1: 1965 Genel Seçimi Sonuçları**<sup>160</sup>

Parti adı	Aldığı Oy Oranı	M. Sayısı
<b>AP</b>	% 52.87	240
<b>CHP</b>	% 28.75	134
<b>MP</b>	% 6.26	31
<b>YTP</b>	% 3.72	19
<b>BAĞ</b>	% 3.19	1
<b>TİP</b>	% 2.97	14
<b>CKMP</b>	% 2.24	12

Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi toplam oy oranının %52.87'sini alan AP, Meclis'te 240 sandalye alarak önceki dönemlere nazaran büyük bir başarı yakalamış ve tek başına iktidar olma fırsatını ele geçirmiştir. Partinin başarılı olmasında şüphesiz daha önce de dile getirildiği gibi Süleyman Demirel'in mizacı duruşu etkili olmuştur. Seçimlerde alınan zafer sonucu Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in kapısını çalan Demirel, hükümeti kurma görevini devralıp çalışmalara başlamıştır. Hızlı bir şekilde bakanlar kurulu oluşturularak cumhurbaşkanına onaylatılmıştır. Devam eden süreç sonucunda nihayetinde 27 Ekim 1965 günü Türkiye Cumhuriyeti'nin 30. Hükümeti resmen göreve başlamıştır<sup>161</sup>. Kayıtlarda I. Demirel Hükümeti kabine üyeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

**Tablo 2: 1965 Seçimleri Sonrası Kabine Üyeleri**<sup>162</sup>

BAKANLIĞI	ADI SOYADI	S. BÖLGESİ	B. TARİHİ	A. TARİHİ
<b>Başbakan</b>	Süleyman DEMİREL	Isparta	27.10.1965	03.11.1969

<sup>159</sup> Demirel, a.g.e., s. 46.

<sup>160</sup> <http://www.yerelsecim.com/GenelSecimSonuclari.asp?SY=1965>. (Erişim Tarihi 10.07.2017)

<sup>161</sup> *Milliyet*, 27.10.1965. s. 1.

<sup>162</sup> İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz(hzl.), *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 4, TBMM Basımevi, Ankara 2013, s. 2174. ; İsmet Türkmen, *Cumhuriyet Hükümetleri Döneminde Güneydoğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Yatırımları (1960-1995)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010), s.145.

<b>Adalet Bakanı</b>	Hasan DİNÇER	Konya	27.10.1965	01.08.1969
	Hidayet AYDINER (Senatör)	(Bağımsız)	30.07.1969	03.11.1969
<b>İçişleri Bakanı</b>	Mehmet Faruk SÜKAN	Konya	27.10.1965	30.07.1969
	Salih Ragıp ÜNER (Senatör)	(Bağımsız)	30.07.1969	03.11.1969
<b>Dışişleri Bakanı</b>	İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL (Senatör)	(Bağımsız)	27.10.1965	03.04.1967
<b>Maliye Bakanı</b>	Mehmet İhsan GÜRSAN	İzmir	27.10.1965	29.10.1966
	Ahmet TOPALOĞLU (Vekâleten)	Adana	29.10.1966	12.11.1966
	Nevzat Cihat BİLGEHAN	Balıkesir	12.11.1966	03.11.1969
<b>Milli Eğitim Bakanı</b>	Orhan DENGİZ	Uşak	27.10.1965	01.04.1967
	Mehmet İlhami ERTEM	Edirne	01.04.1967	03.11.1969
<b>Milli Savunma Bakanı</b>	Ahmet TOPALOĞLU	Adana	27.10.1965	03.11.1969
<b>Bayındırlık Bakanı</b>	İbrahim Etem ERDİNÇ (Senatör)	Kütahya	27.10.1965	01.04.1967
	Orhan ALP	Ankara	01.04.1967	03.11.1969
<b>Ticaret Bakanı</b>	Mustafa Macit ZEREN (Senatör)	Amasya	27.10.1965	23.08.1966
	B. Cihat BİLGEHAN (Vekâleten)	Balıkesir	23.08.1966	06.09.1966
	Sadık Tekin MÜFTÜOĞLU	Zonguldak	06.09.1966	01.04.1967
	Ahmet TÜRKEKEL	Bursa	01.04.1967	03.11.1969
<b>Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı</b>	O. Edip SOMUNOĞLU (Senatör)	Erzurum	27.10.1965	01.04.1967
	Vedat Ali ÖZKAN	Kayseri	01.04.1967	03.11.1969
<b>Gümrük ve Tekel Bakanı</b>	İbrahim TEKİN	Adana	27.10.1965	09.12.1968
	Nahit MENTEŞE	Aydın	09.12.1968	03.11.1969
<b>Tarım Bakanı</b>	Bahri DAĞDAŞ	Konya	27.10.1965	10.08.1969
	Ali Mesut EREZ	Kütahya	10.08.1969	03.11.1969



<b>Ulaştırma Bakanı</b>	Seyfi ÖZTÜRK	Eskişehir	27.10.1965	01.04.1967
	Mehmet Saadettin BİLGİÇ	İstanbul	03.04.1967	30.07.1969
	Mehmet İZMEN (Senatör)	Bağımsız	30.08.1969	03.11.1969
<b>Çalışma Bakanı</b>	Ali Naili ERDEM	İzmir	27.10.1965	05.12.1968
	Seyfi ÖZTÜRK (Vekâleten)	Eskişehir	05.12.1968	16.12.1968
	Hayrettin Turgut TOKER	Ankara	16.12.1968	03.11.1969
<b>Sanayi Bakanı</b>	Mehmet TURGUT	Bursa	27.10.1965	03.11.1969
<b>Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı</b>	İbrahim DERİNER	TBMM Dışından	27.10.1965	01.04.1967
	Refet SEZGİN	Çanakkale	01.04.1967	03.11.1969
<b>Turizm ve Tanıtma Bakanı</b>	Nihad KÜRŞAD	İzmir	27.10.1965	03.11.1969
<b>Köyleri Bakanı</b>	Sabit Osman AVCI	Artvin	27.10.1965	01.04.1967
	Hayrettin Turgut TOKER	Ankara	03.04.1967	16.12.1968
	Mehmet Selahattin KILIÇ	Samsun	16.12.1968	03.11.1969
<b>Orman Bakanı</b>	Sabit Osman AVCI	Artvin	11.08.1969	03.11.1969

Kabine oluşturulduktan sonra Meclis Başkanlığı'na seçilen Ferruh Bozbeyle 3 Kasım 1965 tarihinde hükümet programını okuması için Demirel'i kürsüye davet etmiştir. Demirel yaptığı konuşmada AP'nin, anayasanın güvence altına aldığı tüm hak ve hürriyetleri, milli kurumları ve değerleri korumayı aynı zamanda kardeşliği, birliği, beraberliği, huzuru, barışı vadederek iktidara geldiğini bildirmiştir. Parti programında hemen hemen her konuya değinen Demirel, tarım ve toprak konusunda da ciddi bir şekilde teşkilatlanmaya gidilerek köylüyü toprak sahibi yapacaklarının da altını çizmiştir. Özellikle yapılacak olan planlı kalkınmanın sadece merkezde sınırlı kalmayacağını köylere ve köylüyü refaha kavuşturmak için her türlü çalışmanın yapılacağını sözleriyle ifade etmiştir<sup>163</sup>.

<sup>163</sup> Parti programının tamamını için bkz. Neziroğlu-Yılmaz, *a.g.e.*, s. 2176.

#### 1.4. Adalet Partisi'nin Ekonomi Politikaları

DP'nin siyasi iktidarının 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ile birlikte askere devredilmesi sonucu ekonomik sıkıntının gerçek yüzü bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle devlet idaresinde çalışan memur ve bürokratların maaşlarının ödenememesi MBK için büyük sorun olmuştur. DP dönemine nazaran bu dönemde enflasyon bir nevi durdurulmuş, kredi ve borçlar konusunda karışıklıklar giderilmiştir. MBK iktidarı elinde bulundurduğu bu süre zarfında iktisadi bakımdan önemli ölçüde sarsıntılar yaşamıştır. Zor durumda kalan asker iktidarı sivillere devrettikten sonra yeni kurulan partilere birlikte çalışmalar başlatılarak planlı ekonomi sistemine geçme kararı alınmıştır. Bu çerçevede 1961 seçimleri sonucu başbakan olan İnönü döneminde I. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanarak uygulamaya konmuştur<sup>164</sup>. Bu ilk kalkınma planıyla 15 yıllık iktisadi ve toplumsal hedefler amaç edinmiştir. Amaçlar arasında %7 civarında gelişme hızı sanayiye bağlı olarak hedef belirlenmiş ve netice de %7,7 bir gelişme hızı gerçekleşmiştir. Özellikle tarımda umut edilen üretim beklentisinin üzerinde sonuçların ortaya çıkması, gelişmeye en fazla katkıyı sağlayan sektörün tarım sektörü olduğu anlaşılmıştır. İlk uygulanmaya başladığı yıl itibariyle başarılı olan kalkınma planı 1964 yılına gelindiğinde durgunluk yaşamış ve toprak reformu tasarısının gecikmekle kalmayıp kanununun tasarısının henüz Meclis'e sevk edilmediği, aynı zamanda yapılacak olan reformun istenilen şekilde uygulanmamasıyla birlikte faydalı olabilecek bazı tedbirlerinde ortadan kaldırılması 1965 yılı programında gerekçe olarak gösterilmiştir<sup>165</sup>.

Koalisyonlu dönemin sona ermesinin ardından AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965 yılı itibariyle kalkınma hızı giderek artmıştır. Zaten siyasi istikrarın sağlandığı bir ortamda iktisadi kararların alınması ve bu kararların uygulanması daima sağlıklı bir sonuç vermiştir. Çünkü güçlü bir iktidar güçlü bir ekonomi politikası demektir. 1950'li yılların ilk döneminde gerçekleşen ekonomi dalgalanmasının benzeri 1965-71 yılları

<sup>164</sup> Uygulanan planın ayrıntıları için bkz. DPT, *I. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1963-1967)*, Ocak 1963.

<sup>165</sup> Necdet Serin, "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı", *Ankara üniversitesi siyasal bilimler fakültesi Dergisi*, c. 23, S. 1, 1968, s. 101-102.

arasında AP hükümeti tarafından gerçekleştirilmiştir<sup>166</sup>. Bu durum tek elden yürütülen bir siyasi, iktisadi, toplumsal politikanın sonucu olarak algılanabilir.

Bir takım sıkıntılarının yaşandığı ilk kalkınma planında genel olarak istenilen sonuçlara varılmıştır. Ardından II. Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya konulmuştur<sup>167</sup>. İlk planda olduğu gibi %7'lik bir büyüme amacı güdülmüş ve bu kalkınma planının gerekli amaca ulaşması için sanayi sektörünün gelişmesinin gerekliliği düşünülmüştür. Yine büyük beklentiler ile yapılan planlamada tarım sektöründe %4,1 kalkınma hedeflenirken, sanayi sektöründe bu oran %12,9 civarında belirlenmiştir. Özellikle Türk ekonomisinin dışa bağıllığını azaltmak amacıyla uygulanan bu planda, sanayinin geliştirilmesi için gelir getiren ve ikinci dereceden ürünlerin üretimini gerçekleştirmesine yardımcı olacak bölgesel önem arz eden endüstri dalları kurulmuştur. Bir başka önemli hedef, uzun vadeli ve sürekli artış sağlayacak gelişmeyi gerçekleştirmek için modern teknoloji ürünlerinin kullanılması öngörülmüştür<sup>168</sup>.

AP'nin 1965 tarihinden itibaren tek başına iktidar olduğu dönemi kapsayan iki kalkınma planının uygulamaları sonucunda birçok gelişme ortaya çıkmıştır. Özellikle altmışlı yılların başından itibaren uygulamaya konan yerli ürünlerin üretilmesi, aynı zamanda üretilen ürünlerin kaliteli olması ve yurt içi malların ülke içinde beklenen talebe olumlu cevap vermesi sonucu ithalat durdurulmuştur. Oysa planda olması gereken politikaların aksi yönünde hareket edilmesi sonucu ithalat 1970 yılına kadar küçük bir artışla devam etmiştir. İthal ikamesi olarak adlandırılan bu sanayileşme stratejisi, bir nevi ihraç ürünlere karşı talebi azaltmıştır. Bu nedenle ihracatta beklenen olumlu bir sonuç olamamıştır. 1970'li yılların ilk dönemlerinde dövizde meydana gelen olumsuz sonuçlar ve ihracattaki beklenen hedefin olumsuz sonuçlanması, hükümeti daha farklı ve refaha kavuşturacak yeni stratejileri ortaya çıkarmaya sevk etmiştir. İhracattaki payı artırmak için %40 dolaylarında devalüasyonun yapılması olumlu sonuçları da beraberinde getirmiştir. AP'nin iktidar olduğu süre zarfında genel itibariyle ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli etkili olmuştur. Durum böyle olunca üretim

<sup>166</sup> Hüseyin Çavuşoğlu, "Türk Siyasal Hayatında Merkez Sağ Çizgisinin Tarihi," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 19, S. 2, 2009, s. 269.

<sup>167</sup> Uygulanan planın ayrıntıları için bkz. DPT, *II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)*, Ağustos 1967.

<sup>168</sup> Serin, *a.g.m.*, s. 114.

ihracata yönelik değil de içe dönük bir yapı aldığı için ihracatta gereken kazanım elde edilememiş ve zamanla artan dış ticaret açığı büyük ekonomik sorunların yaşanmasına zemin hazırlamıştır<sup>169</sup>.

AP ülkeyi yönettiği süre zarfında gerek iktidara gelmeden önce gerekse iktidara geldikten sonra ekonomi sorununa dair hedeflerini, parti programlarında ve seçim beyannamelerinde sürekli halka sunarak halkın güvenini kazanmak istemiş ve güçlü iktidar güçlü istikrar hedefine ulaşmıştır. Örneğin; AP'nin İkinci Büyük Kongresi'nin gerçekleştiği 27-29 Kasım 1964 yılı itibariyle kabul görülen parti programında iktisadi ve zirai alanda ekonomik görüşler ve varılmak istenen hedeflere değinilmiştir. Demokratik düzenin vazgeçilmez bir kolu olan iktisadi yapıda toplumumuzun henüz batılı devletlerin modern ve gelişmiş seviyelerine ulaşamadığının altı çizilerek, hürriyetsiz bir toplumunda istikrarlı ve modern bir yapıya ulaşamayacağı belirtilmiştir. Nihayetinde vuku bulan bu olumsuz durumun direncini kırmanın farklı boyutlarda uygulama ve politikalarla başarılı olacağı hedeflenmiştir. Özel sektörün ülke ekonomisinde pay sahibi olması, devletçi bir ekonomiye nazaran liberal bir ekonominin yürürlüğe girmesi, planlı kalkınmaların amaca yönelik uygulanması, dışa bağlı sanayi sektörünün geliştirilerek millileştirilmesi gibi birçok politikanın gerçekleştirilmesiyle sorunların giderileceği belirtilmiştir. Devletin yardımı ve vatandaşın gayretli çalışmalarıyla iktisadi bir refah devletinin kaçınılmaz olacağı kanaati ekonomik sıkıntıdan kurtuluşun anahtarı olarak belirtilmiştir<sup>170</sup>.

AP'nin 1965 seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesinde modası geçmiş devletçilik politikasından daha farklı bir yapı uygulanarak modern devlet anlayışıyla uyuşacak Refah Devleti profili oluşturulacağı yine tekrarlanmıştır. Refah Devleti kavramının da partinin karma ekonomi anlayışına dayandığı belirtilmiştir<sup>171</sup>.

Planlı kalkınmanın "*Refah Devleti*" olma yolunda en önemli etken olduğu yönündeki düşüncesini sürekli belirten AP, 1969 seçim beyannamesinde kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Planlı kalkınmanın yolunun yine özel sektöre bağlı olarak

<sup>169</sup> Aslan Eren, *Türkiye Ekonomisi*, Baran Matbaacılık, Ankara 2006, s. 190.

<sup>170</sup> AP, *Tüzük ve Program(27-29 Kasım 1964 İkinci Büyük Kongre)*, Ankara 1964, s. 51-60.

<sup>171</sup> AP, *Seçim Beyannamesi*, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1965, s. 13-14.

gerçekleşeceğini görmekteyiz. Karma ekonomi, kamu sektörü ve özel sektörün teşebbüsüyle birlikte kalkınmanın daha da refah bir düzeye ulaşacağı tezi ortaya atılarak, ayrıntılarıyla birlikte açıklanmıştır<sup>172</sup>.

Sonuç olarak AP gerek seçim beyannamelerinde gerekse parti program, tüzük ve kongrelerinde belirlediği ekonomik hedefler genel olarak toplumun tüm kesimini temsil etmektedir. Bunun yanında partinin tabanını kuvvetlendirme yönünden kalkınma planları daima yararlı olmuştur. 1965 yılından sonra CHP'nin aksine sağcı ve muhafazakâr bir tavır sergileyen AP, genellikle modern ve özgür bir ekonomi politikası görüntüsü vererek, Avrupa'daki diğer devletler gibi ileri görüşlü bir ekonomi anlayışına sahip olduğunu hem orduya hem de halka yansıtmış ve komünizm üzerinde baskı uygulaması AP için her zaman avantaj sağlamıştır<sup>173</sup>. Başbakan Demirel, kalkınma konusunda ülkenin var olan kaynaklarının her zaman artırılması gerektiğini savunan bir başbakan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre temel ihtiyaçların giderilmesi kalkınma için yeterli bir sonuç ve başarı değildi. Her alanda daha iyisini yapmak onun fikirleri ve projelerinin arasında daima vardı. Özellikle 1960'lı yılların sonlarına doğru yapılan birçok inşa ekonomiyeye büyük katkı sağlamıştı<sup>174</sup>. Bu çalışmalar sonucunda ekonominin önceki dönemlere atfen gelişmesi, sanayideki ilerlemeler, içe dönük politikaların uygulanması AP'nin halktan tam destek almasına vesile olmuştur. Tabii ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacak olan siyasal karışıklıklar hem AP'nin sonunu getirecek hem de ekonominin darboğaza tıkanmasına neden olacaktır.

### 1.5. Türkiye'nin Nüfus Yapısı

Nüfus, insan faktörünün mal ve hizmet üretiminin ve tüketiminin temel elemanı olması nedeniyle, il veya ülke ekonomisinin rekabet gücünü belirleyen önemli bir göstergedir. Nüfusun sayı olarak yetersiz olması ekonomik kaynakların atıl kalmasına yol açarak önemli kayıplara sebep olabildiği gibi, fazla olması da insan gücünün iş bulamamasına yani işsizliğe neden olmaktadır. Bu nedenle de işgücünün kaynağı olan nüfusun gelişimini nicelik ve nitelik yönünden incelemek, ülke veya il ekonomisinin

<sup>172</sup> AP, *Seçim Beynamesi*, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1969, s. 29-30.

<sup>173</sup> Demirel, *a.g.e.*, s. 281.

<sup>174</sup> *a.g.e.*, s. 282.

yapısı analiz edilirken, ülkenin beşeri varlığını ortaya koymak açısından yararlı olacaktır.

**Tablo: Sayım Yıllarına Göre İl ve Ülke Nüfusu İle Yıllık Nüfus Artış Hızları (%)**<sup>175</sup>

Yıllar	TÜRKİYE	
	Nüfus	Artış Hızı
1927	13.648.270	-
1935	16.158.018	21,10
1940	17.820.950	19,59
1945	18.790.174	10,59
1950	20.947.188	21,73
1955	24.064.763	27,75
1960	27.754.820	28,53
1965	31.391.421	24,63
1970	35.605.176	25,19
1975	40.347.719	25,01
1980	44.736.957	20,65
1985	50.664.458	24,08
1990	56.473.035	21,71
1997	62.865.574	15,08
2000	67.803.927	18,28
2010	73.722.988	15,9
2015	78.741.053	13,4

Cumhuriyetin ilanından sonra ilk nüfus sayımı 1927 yılında gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 olarak tespit edilmiştir. Sayım yıllarına göre ülke nüfusu ile yıllık nüfus artış hızları yukarıdaki tabloda verilmiştir.

<sup>175</sup> TÜİK (2012), "İstatistik Göstergeler 1923-2011", [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=158](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=158) (Erişim Tarihi:16.05.2016).

## **BÖLÜM 2: 1961-1980 YILLARINDA UYGULANAN TARIM POLİTİKALARI**

Türkiye’de 1950 seçimleriyle birlikte DP’nin iktidara gelmesinden sonraki 10 yıllık süreçte dış dinamiklerin yoğun tesiri altında tarımsal alanda hızlı bir makineleşme gerçekleşmiştir. Bu nedenle hızlı makineleşme bir nevi ekonomide tarım kesimini bir adım daha öne çıkarmıştır. Zaten İkinci Dünya savaşından sonra dünya genelinde ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar toplumun her kesimini etkilemişti. Durum böyle olunca, fırsattan istifade Türkiye’de yaşayan nüfusun %75 civarı kırsal kesimde yaşadığı için ekonomik anlamda tarıma müdahale edilmesi olumlu sonuçları beraberinde getirmiştir. Topraksız köylülere devletin hazinesinden toprak dağıtılması, tarımsal destekleme fiyatlarının artırılması ve tarımda makineleşmenin hızlanması 1950’li yılların ilk dönemlerinde beklenen verim önemli derecede artmıştır. Siyasi iktidarın ihtilal yoluyla ordunun kontrolüne geçmesi sonucu, son dönemlerde devam eden ekonomik sıkıntılara bir yenisini daha eklemiştir. İlerleyen dönemlerde siyasi olayların yaşanması ister istemez ekonomiye balta vurmuştur.

1961 yılına gelindiğinde yönetimin sivillere devredilmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Yeni dönem itibarıyla 1963 yılında ülke genelinde planlı kalkınma ekonomi modeli ortaya çıkmıştır.

### **2.1. 1961-1980 Döneminde Uygulanan Tarım Politikaları ve Ekonomiye Etkileri**

#### **2.1.1. 1961-1980 Yıllarında Uygulanan Tarım Politikaları**

Tarım, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri her dönemde hükümetlerin farklı politikalarıyla genel itibarıyla ekonomik açıdan belirleyici rol oynamıştır. 1961-1980 yılları arasında da yine bu yönde bir eğilim vardır<sup>176</sup>. Bu dönemde tarım sektörünün sorunları önceki dönemlere göre arttığı ve toprak üzerinde mülkiyet dağılımının giderek dengesiz boyutlara ulaştığı aşikârdır. Bunun yanında DP döneminde

<sup>176</sup> Ekonomide belirli bir rol oynadığına dair 1962 yılında Tarım Bakanlığı’nın yayınladığı kaynakta aynen şöyle denmektedir: “*Ekonomik ve sosyal kalkınma gayretleri içerisinde bulunan memleketimizde toprak reformu yapılması bir zaruret haline gelmiş bulunmaktadır. Milli iktisadın en önemli sektörünü teşkil eden ziraatın...*”. Bundan anlaşılıyor ki; ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için zirai alanda yapılacak kapsamlı çalışmalar büyük önem arz etmektedir. Bkz. Tarım Bakanlığı, *Toprak Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi*, 1962. s. 7.

tarımda makineleşmeyle birlikte tarım ortakçıları ellerindeki işlerinden olmuş, işçi konumuna düşmüş veya işsiz kalmışlardır. Tarımda traktör kullanımının aşırı yaygınlaşması, tarımsal üretimin sınırlarını meralara kadar genişletmiştir.

Fakat Askeri Müdahale sonrası kurulan MBK darboğaza giren tarım sektörüne dair bir takım düzenlemeler getirmiştir. Ardından toprak reformu yeniden gündeme gelmiş; ama gerekli şartlar sağlanmadığı uygulama aşamasına geçilmemiştir. Yeni kabul edilen 1961 Anayasası'nda bu konuyla ilgili olumsuz durum göz önünde bulundurularak, mevcut sorunlara çözüm aramak amacıyla toprak reformuna ilişkin bir madde eklenmiştir. Maddeye göre:

*“Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amacıyla gereken tedbirleri alır. Kanun bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır. Toprak dağıtımı, ormanların küçülmesini veya diğer toprak servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz”<sup>177</sup>.*

Maddeden de anlaşılacağı üzere öncelikle çiftçilerin topraklandırılacağı ardından gerekli verimi elde edecek şekilde kullanımı öngörülmüştür. AP'nin iktidarı almasıyla kalkınma planlarında toprak reformu daha geri planda kalacaktır. Bu süreçte toprak reformunun yerine genel anlamıyla tarım reformu uygulamaları ele alınmıştır. 1960'tan 12 Mart 1971 tarihine kadar çok sayıda toprak reformu kanun tasarısı gündeme gelmiş ve sürekli üzerinde çalışmalar yapılmasına rağmen kanun olarak Meclis'ten geçmemiştir. 12 Mart'tan sonraki süreçte ise, hükümet programlarında sürekli ön plana çıkarılmaya başlanmıştır.

Askeri Müdahale 'den sonraki süreçte ekonomi çıkmaza girmiş, dış borçlar artmış, devletin kasasında var olan altın ve döviz yok olmuştu. İthalat ve ihracat dengesinde ithalat sürekli artarken ihracat bir yerde tıkanıp kalmıştı. Krizin daha yüksek boyutlara ulaşmasını engellemek ve ülkeyi yeni bir ekonomik sisteme geçirmek amacıyla yeni bir planlama kurumunun oluşturulmasına karar verilmişti. Bu amaçla 30

<sup>177</sup> Toprak Reformu'na dair 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına kadar gündeme gelen kanun tasarılarının içeriği hakkında daha geniş bir bilgi için, bkz. Aktan, *a.g.e.*, s. 44.



Eylül 1960 tarihinde 91 Sayılı Kanunla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Yeni kurulan bu teşkilat Başbakan'a bağlı bir danışma organı haline gelmiştir<sup>178</sup>.

DPT kurulduktan sonra 1963 yılında hayata geçirilen I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarım politikasında genel amaçlar hedeflenmiştir<sup>179</sup>. Tarım sektöründe ilk planda %4,7 civarında bir büyüme beklenirken yaklaşık olarak %4 civarında bir büyüme gerçekleşmiştir. Gereken büyüme hedefine ulaşılmamasının nedeni ise, sektörün doğa koşulları kısılacında kalmasıdır. Aynı zamanda sektöre yapılan yatırım plan dâhilinde toplam yatırımın %15,3 civarında olmuştur<sup>180</sup>.

AP'nin kurulduktan sonra tarım sektörüne dair ilk atılımları Askeri Müdahale 'den sonra kurulan ve ilk koalisyon olan İnönü Hükümetiyle birlikte olmuştur. AP adına Meclis'te hükümet programı hakkında konuşmak üzere kürsüye çıkan Ankara Milletvekili Burhan Apaydın, köylünün Toprak Reformu vasıtasıyla topraklandırılmasının doğru bir karar olacağını ve ziraat alanında toplu devrimin şart olduğunu belirtmiştir<sup>181</sup>. Zaten AP'nin 1961 Seçim Beyannamesinde toprak ve tarım üzerine önemli derecede vurgu yapılmaktadır. Bilindiği üzere ülke nüfusunun %70'ini köylü ve çiftçi oluşturmaktaydı. AP bundan hareketle zirai alanda ülkenin derhal kalkınması taraftarıydı ve kalkınmanın gerçekleşmesi içinde 3 önemli hususa dikkat edilmesinin gerekliliği üzerinde duruyordu. Köylü ve çiftçiye karşı olumsuz tavırları yok etmek, zirai alanda üretimi gerek iç ticarete artırmak, gerekse dış piyasaya karşı ziraatın potansiyelini yükseltmek ve güçlü bir iç zirai politika oluşturmak amaç edinilmişti. AP'ye göre, geçmişte zirai politikalarda köylü unsuru her zaman göz ardı edildiği için köy ekonomisinden olumlu sonuçlar çıkmamıştır<sup>182</sup>.

Yeni kurulan bir partinin mevcut şartlar altında olumlu sonuçlar çıkarabilmesi için yöneleceği kesim nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylü ve çiftçi tabakası olacaktır. Bu yüzden AP seçim beyannamelerinde köylü ve çiftçi kalkınması için büyük vaatlerde

<sup>178</sup> Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*... s. 331. Milliyet gazetesinde ertesi gün yazılan haberde bazı bakanların bu planla dalga geçtikleri ve milletin plan değil pilav istedikleri hususunda alaylı sözlerde buldukları yazarken planlama dairesinin işe başlayacağını da halka bildirilmiştir. Bkz. *Milliyet*, 01.10.1960. s. 2.

<sup>179</sup> Genel amaçlar ve hedefler için bkz. DPT, *I. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1963-1967)*, s.145.

<sup>180</sup> Tayyar Ayyıldız, *Tarım Politikası*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1983, s. 105.

<sup>181</sup> Millet Meclisi Tutanak Dergisi (*MMMTD*), Dönem (D.) 1, Cilt (C.) 1, Birleşim (B.) 15, 30. 11. 1961, s. 157.

<sup>182</sup> AP, *Seçim Beyannamesi*, Ankara 1961, s. 13.

bulunuyordu. Özellikle köylerde zirai açıdan gerekli bilgiyi verecek nitelikli öğretmenlerin görevlendirilmesi ve memleketin her köşesinde ziraat okulları açılarak köylü çocuklarının gerekli donanımına sahip olmaları için her türlü desteğin sağlanması öngörülüyordu.

Her dönemde olduğu gibi AP'nin siyasi faaliyetlere başlamasıyla da Toprak Reformu daima gündemde olmuştur. Memleketin içinde bulunduğu ekonomik şartlar değerlendirildiğinde AP'ye göre toprak sorunu mevcuttu. Bu nedenle istikrarsızlığın ortadan kaldırılması için gerekli reform yapılarak kesin çözümün gerçekleşmesi şarttı. Sürekli refah devleti olma yolunda vaatler veren AP, temelde zirai politikayı sağlam zemine oturtma yoluyla birçok sorunun altından kalkılacağını düşünüyordu. Bu yüzden topraksız köylüye toprak verilerek istikrara doğru yavaş adımlarla ilerlemenin doğru bir yaklaşım olacağını belirtmiştir. Çünkü Cumhuriyetin kuruluşundan beri süregelen bu sorunu tek bir hamle ile ortadan kaldırmak mümkün olmayacaktı. AP toprak politikasında izleyeceği yolda tıpkı DP döneminde olduğu gibi, devlete ait topraklar ve vakıfların elinde bulunan arazilerin tarıma elverişli hale getirilerek dağıtılması taraftarıydı. Yine bataklık alanların kurutulması ve tarıma elverişli hale getirilmesi, büyük şirketlerin, tarım ağalarının topraklarının bedeli karşılığında kamulaştırılarak çiftçiye dağıtılması ve bedelinin ödenmesi konusunda sıkıntının yaşanmaması için toprak bankalarının kurulması gibi politikalar mevcuttu<sup>183</sup>.

Tarım ve toprak reformu konusu sadece AP'nin projeleri arasında yer almıyordu. Özellikle 1963 tarihinde uygulamaya konulacak olan planlı kalkınma politikasında da önemli bir yere sahipti. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarım ve toprağa dair şu açıklama önem taşır;

*“Türkiye’de tarım, geleneksel olarak özel teşebbüse bırakılan ve aile işletmelerinin yaygın olduğu bir iktisadi faaliyet koludur. Ancak devlet önderlik etmez ve bazı faaliyetleri üzerine almazsa bu sektörde bir gelişmenin olacağı şüphelidir. Tarımsal üretimin artması için devlet bu sektörde sulama, enerji, yol ve haberleşme tesisleri, kredi ve pazarlama imkânları*

<sup>183</sup> AP, *Seçim Beyannamesi*, Ankara 1961, s. 28.

*sağlaması, teknik yardımda bulunması ve Toprak Reformu gibi bazı temel strüktür değişmelerini gerçekleştirmesi gerekmektedir*<sup>184</sup>.”

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi tarım ve toprak daima göz önünde bulundurulmuştur. Planlı döneme geçişle birlikte tarımın büyük sorunlarla karşılaştığı açıkça ortadadır. Acaba AP tarım politikaları çerçevesinde ne kadar başarılı oldu veya ne derece başarısız oldu?

Bu vesileyle AP'nin kuruluşundan 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi 'ne kadar geçen süreçte tarımsal verilerin değerlendirmesini yaparak, tarıma katkısının olumlu veya olumsuz yönlerini somut verilerle değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

**Tablo 3: Türkiye’de Yıllara Göre Tarım Alanları (b. hektar)**<sup>185</sup>

Yıl	Toplam	Ekilen Alan	Nadas
1950	14 542	9 868	4 674
1961	23 076	15 128	7 984
1962	23 215	15 167	8 048
1963	23 913	15 276	8 637
1964	23 843	15 367	8 476
1965	23 841	15 294	8 547
1966	23 982	15 454	8 528
1967	23 858	15 515	8 343
1968	24 092	15 400	8 692
1969	24 672	15 848	8 824
1970	24 296	15 591	8 705
1971	24 527	15 924	8 603
1980	24 560	16 372	8 188

Yukardaki tablo 3’e bakıldığında Türkiye’de DP’nin iktidara geldiği dönemde işlenen tarım alanı 1950 itibariyle 14 milyon 542 bin hektarken 1961 yılı itibariyle 23 milyon 076 bin hektara ulaşmıştır. DP’nin tek başına iktidar olduğu 10 yıllık süreçte tarım alanlarındaki artış oranı yaklaşık olarak %75 civarındadır. Bu manada 1965 yılında tek başına iktidar olan AP’nin devraldığı tarım alanlarına DP döneminde ulaşılmıştır.

<sup>184</sup> DPT, *I. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1963-1967)*, s.60.

<sup>185</sup> TÜİK, *İstatistik Göstergeler(1923-2011)*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu yayınları, 2012, s. 177.

Verilerden anlaşılacağı üzere 1965 yılında iktidar olan AP döneminde aynı yıl itibariyle tarım alanlarının toplam miktarı 23 milyon 841 bin hektarken, ekili alan 15 milyon 294 bin hektar, nadasa bırakılan alana baktığımızda ise toplamda 8 milyon 547 bin hektar olduğu görülmektedir. 12 Mart 1971 tarihinde gerçekleşen askeri muhtırayla birlikte AP iktidardan uzaklaştırıldığı dönemde toplam işlenen tarım alanı 24 milyon 527 bin hektar olmuştur. Yine aynı yıl ekilen alanların toplam miktarı 15 milyon 924 bin hektara ulaşmış, nadasa bırakılan alanlar ise 8 milyon 603 bin hektarı bulmuştur. AP'nin iktidarda tek başına kaldığı süre boyunca toplam tarım alanının en fazla olduğu dönem 1969 yılı olurken, işlenen alanda en yüksek seviyeye 1971 yılında ulaşılmıştır. AP'nin en güçlü politikaları uyguladığı 1965-71 yılları dikkate alındığında toplam tarım alanı ve ekilen alanda çok küçük bir artış olduğu dikkat çekmektedir. Aynı zamanda nadasa bırakılan alanların neredeyse aynı kaldığı görülmektedir. Bunun dışında AP'nin 1971 yılı sonrası koalisyonlu dönemlerde hükümette bulunduğu süre boyunca tarım alanlarında TÜİK verilerine göre gözle görülür büyük bir artışın olmadığı aşikârdır. 1980 yılına gelindiğinde ise toplam tarım alanı 24 milyon 560 bin hektara ulaşmıştır.

AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965-1971 tarihleri arasında tarım alanlarının genel durumu veriler doğrultusunda yukarıdaki gibidir. Genel itibariyle tarım politikalarında 1961-1980 tarihleri arasında görevde bulunan hükümetler göz önünde bulundurulduğunda birçok görüş ve fikir ortaya çıkmaktadır. Planlı kalkınmayı da ele alacak olursak eğer; programlar ve yıllık kalkınma planları arasında bir paralelliğin olduğunu söylemek mümkündür. Hem parti programlarında hem de planlarda kırsal bölgelerin ve köylerin kalkınması doğrultusunda hedeflerin olumlu sonuçlar vereceği düşüncesi hâkimdir.

## **2.2. 1961-1980 Yılları Arasında Hükümet Programlarında Tarımın Yeri**

Siyasi bunalımın yoğun bir şekilde yaşandığı 1961-1980 yılları arasında toplamda 20 hükümet görev yapmıştır. AP hem tek başına iktidar olmuş hem de diğer partilerle koalisyon hükümeti kurma fırsatını yakalamıştır. Kurulan hükümetlerin hükümet programlarında 1961-1980 yılları arasında tarıma dair hedefleri aşağıda başlıklar halinde ele alınmıştır.

### 2.2.1. I. Koalisyon (VIII. İnönü) Hükümeti (11.20.1961-25.06.1962)

Türkiye’de 10 yıllık DP iktidarından yaklaşık bir buçuk yıl sonra siyasi faaliyetlerin serbest bırakılmasıyla 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimde CHP oyların %36,3’ünü alarak sandıktan birinci parti olarak çıkmıştır. Seçimde Meclis kıstasları doğrultusunda yeterlilik sağlayamayan CHP, oyların %34,6’sını alan DP’nin halefi AP ile uzun görüşmeler sonucunda anlaşarak 20 Ekim 1961 tarihinde Türkiye’nin ilk koalisyon hükümetini kurmuştur<sup>186</sup>. Yaklaşık yedi ay iktidarda kalan CHP-AP koalisyonu 25 Haziran 1962 tarihinde istifa etmiştir<sup>187</sup>.

Darbe sonrası kurulan ilk hükümetin hükümet programı incelendiğinde milli gelirden büyük paya sahip olan tarım sektörünün kalkınması temel amaç olarak gösterilmiştir. Başbakan İnönü Meclis’te hükümet programını okurken tarım ile ilgili şu ifadeler yer verecektir.

*“Nüfusunun büyük çoğunluğunu köylü ve çiftçi teşkil eden, milli gelirinin ve ihracatının en büyük kısmını toprak mahsullerinden sağlayan memleketimizde, tarım sahasında kalkınmayı temel dava saymaktayız. Memleketimiz ekilebilir toprakların sınırına varmıştır. Bundan sonra, zirai istihsalı artırmanın yolu dekar başına verimi yükseltmek olacaktır. Bunun için sulama, toprağı besleme ve koruma, tohumluk ihtiyacını tam olarak karşılama, hastalık ve haşerelerle mücadele konuları azimle takibolunacaktır. Müstahsıla ihtiyacını karşılayacak miktarda zirai krediyi elverişli şartlarla sağlamak hedefimizdir<sup>188</sup>.”*

İnönü hükümetinde Toprak Reformu konusu ise Anayasa’nın öngördüğü şekilde uygulamaya konulması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca programda kırsal kesimde yaşayan köylünün durumunu iyileştirmek amacıyla hayvancılığın geliştirilmesi ve hayvansal ürünlerin uygun şekilde kullanılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı vurgulanmaktadır.

### 2.2.2. II. Koalisyon (IX. İnönü) Hükümeti (25.06.1962-25.12.1963)

İlk koalisyon hükümetinde AP ile CHP arasında DP’li milletvekillerinin af sorunu gündem maddesi olmuştur. İki parti Mecliste af konusunda gerekli uzlaşma

<sup>186</sup> İsmet Türkmen, *Cumhuriyet Hükümetleri Döneminde Güneydoğu Anadolu’ya Yapılan Kamu Yatırımları (1960-1995)*..., s. 121.

<sup>187</sup> I. Koalisyon İnönü hükümetinde Tarım Bakanlığına AP adına Ali Cavit Oral getirilmiştir. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr) (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>188</sup> *MMTD*, D. 1, C. 1, B. 13, 27.11.1961, s. 120.

sağlanamayınca başbakan İsmet İnönü istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu soruna ek olarak Talat Aydemir'in 22 Şubat'taki başarısız darbe girişimi de eklenebilir.

Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ikinci kez hükümeti kurması için İsmet İnönü'yü görevlendirmiştir. Bunun Üzerine İsmet İnönü tarafından Yeni Türkiye Partisi, CKMP, bağımsızlar ve CHP'nin de dâhil olduğu ikinci koalisyon hükümeti kurulmuştur<sup>189</sup>. Fakat Yeni Türkiye Partisi ve CKMP'nin koalisyondan çekilmesi üzerine İnönü istifa etmek zorunda kalmıştır<sup>190</sup>. 27 Mayıs'tan sonra istikrarsız siyasi hayata askeri müdahalelerin de eklenmesi, kurulan koalisyon hükümetlerinin kısa ömürlü olmasına neden olmaktadır diyebiliriz.

II. İnönü hükümeti görevdeyken ilk kalkınma planı uygulamaya konulunca, tarımda kalkınma, “*Kalkınma Planları*” çerçevesinde değerlendirilmiştir. Planlara göre tarım sektöründe belirli hedefler doğrultusunda politikalar yürütülmüştür. Hükümet programı, bir önceki programa küçük değişiklikler eklenerek Meclis'te sunulmuştur. Kalkınma planıyla birlikte yapılan tarım politikalarında temel amaç tarımda üretimi artırmak olmuştur. Başbakan İnönü konuya ilişkin amaçlarını şu şekilde ifade etmektedir.

*“Zirai istihsalin artırılmasında kolay olan, saha genişlemesi imkânlarının sınıra gelindiği için, birim başına verimi yükseltmek suretiyle istihsal artışını sağlamak zorundayız. Hazırlanmakta olan tarım planı, bu amaca ulaşmak için gerekli bütün tedbirleri göz önünde tutmaktadır. Planda da derpiş edildiği gibi, verimi ve dolayısıyla istihsalı artırıcı tedbirlerin başlıcaları olan sulama, iyi tohumluk, damızlık, fidan ve gübrelerin daha fazla miktarda kullanılması, nebati ve hayvani hastalık ve zararlarla mücadele, hayvanların daha iyi beslenmesi ve bakımı işlerine önem verilecektir”<sup>191</sup>.*

Yukarıda bahsedilen üretimin artırılması düşüncesinin yansırı İnönü hükümeti zirai kalkınmayı gerçekleştirmek için, sosyal alanda ve ekonomik boyutta bazı reformların gerçekleştirilmesinin şart olduğu üzerinde durmuştur. Özellikle bunlar arasında Toprak Reformu'nun (anayasa kararlarına ve zirai kalkınmayı olumsuz yönde etkilemeyecek şekilde) biran önce yapılması gerekliliği gelmektedir. Yine köylü ve

<sup>189</sup> Bu koalisyon hükümetinde Tarım Bakanlığı'na Yeni Türkiye Partisi'nden Mehmet İzmen görev almıştır. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>190</sup> İsmet Türkmen, *Cumhuriyet Hükümetleri Döneminde Güneydoğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Yatırımları (1960-1995)*..., s. 133.

<sup>191</sup> *MMTD*, D. 1, C. 6, B. 108, 7.2.1962, s. 154.

çiftçi ile sıkı bir bağ kurularak tarım politikalarında olumlu sonuçların elde edilmesine gayret gösterileceği de belirtilmektedir.

İlk kalkınma planında hükümet programında da belirtildiği gibi köye ve köylüye yönelik politikalara önem verilmiştir. Hizmetleri daha işler hale getirmek için Köy Hizmetleri Bakanlığı kurulmuştur<sup>192</sup>. İnönü hükümetinin uygulamak istediği politikalar 1963-1964 yılları arasında olumlu sonuçlar vermiştir; fakat daha sonraki dönemlerde gereken politikalara yeteri derecede önem verilmediği için hem toplum kalkınması hem de tarım sektörü dâhilinde köylüye yönelik politikalar da sınırlı kalmıştır.

### 2.2.3. III. Koalisyon (X. İnönü) Hükümeti (25.12.1963-20.02.1965)

Onuncu kez hükümet kurma hakkını elde eden İnönü, bu defa Parlamento'da yer alan bağımsızlarla birleşerek Cemal Gürsel'in onayıyla 25 Aralık 1963 tarihinde üçüncü koalisyon hükümetini kurmuştur<sup>193</sup>. Kurulan hükümet 20 Şubat 1965 yılına kadar devam edecektir.

Cumhuriyet tarihinin üçüncü koalisyon hükümeti olarak bilinen onuncu İnönü Hükümeti'nin tarım sektöründe üzerine en çok yoğunlaştığı olay Toprak Reformu'dur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar çeşitli badilereler atlatan toprak konusu, 1963 tarihine kadar sürekli sorun olagelmıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinde etkisi büyük olan Toprak Reformu bu dönemde de AP tarafından sürekli eleştirilmekteydi. Onlara göre, anayasanın garanti altına aldığı mülkiyet hakkına zorla el koyma olarak gözükmekteydi. Gümüşpala önderliğindeki AP Meclis'te bu konuyu tartışmaya açmıştı; Ama tartışmayı bizzat İnönü vasıtasıyla gündem haline getirebiliyorlardı<sup>194</sup>.

İnönü'nün hükümet programında sunduğu köylü politikaları bir nevi kan kaybeden CHP'ye köylü desteğini kazandırma amacı gütmüştür diyebiliriz. İnönü Meclis'te hükümet programında tarım sektörüne yönelik politikalarını şu şekilde ifade etmiştir ve burada ilgi çeken nokta köylüye yönelik politikaların ağırlıkta olmasıdır.

<sup>192</sup> Sabrina Kayıkcı, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar", *Türk İdare Dergisi*, S. 448, 2005, s. 76.

<sup>193</sup> Yaklaşık iki yıl iktidarda kalan hükümetin Tarım Bakanlığı görevini CHP'den Mehmet Turan Şahin üstlenmiştir. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>194</sup> Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*... s. 279.

*“Uzun yıllardan beri üzerinde durulan tarım ve toprak reformunun gerçekleştirilmesi, en önemli ve süratle ele alınması gereken başlıca meselelerimizden biri haline gelmiştir. Bu konunun şimdi cesaretle ele alınmamasının yakın gelecekte iktisadi ve sosyal alanda meselenin çözümünü daha da güçleştirecek gelişmelere yol açabileceği kanısındayız<sup>195</sup> ... Sayın Milletvekilleri, iktisadi kalkınma çabamızı plan içinde yürütürken, nüfusumuzun üçte ikisinin yaşadığı köy, toplumumuz açısından özel bir önem taşıyan konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi ve sosyal kalkınmamızın tüm olarak ancak köy ve köylümüzün kalkınması ile mümkün olabileceğine inanıyoruz. Bu bakımdan köy kalkınması ile ilgili olarak başlamış olan toplum kalkınması çalışmalarının hızlandırılması ve Devletin çeşitli organlarının köye doğru hizmet ve gayretlerinin birleştirilmek suretiyle etkili bir hale getirilmesi Hükümetimizin en önemli görevi olacaktır. Bu hizmetlerin bütün köylülere kısa zamanda ulaştırılmasını kolaylaştırmak için, hizmetleri elverişli merkezlerde toplama imkanları üzerinde durulacak ve kendi başlarına yaşayamayacak durumda olan bütün köylülerin yeterli imkanlara sahip topluluklar haline getirilmesi çareleri araştırılacaktır<sup>196</sup>.”*

İnönü'nün hükümet programında, köy ve köylüye yönelik politikaları yukarıda bahsedilenler dışında köylerle bağlantıyı kolaylaştırmak için köy yollarının yapım faaliyetlerine özen gösterilmesi, ormanlık alanda yaşayan köylülere tarım yapacakları sahalara oluşturulması, Köy İşleri Bakanlığı'nın<sup>197</sup> kurulması, köylü davalarının öncelikli olarak ele alınması gibi birçok plan ve politikaya yer verilmiştir. Yine tarım alanlarında toprak anlaşmazlıklarının giderilmesi için Kadastro faaliyetleri çalışmaları daha kullanışlı hale getirilmesi amaç edinilmiştir. Kooperatifleşme olgusu planlı kalkınmayla daha ileri seviyeye götürülerek köylerde ve kentlerde gerek tarım sektöründe gerekse diğer sektörlerde büyük başarılar elde edileceği belirtilmektedir.

#### **2.2.4. IV. Koalisyon Ürgüplü Hükümeti (20.02.1965-27.10.1965)**

Üçüncü koalisyon hükümetinin yıkılmasında AP'nin azımsanmayacak kadar payı vardır. Diğer muhalefet partileriyle birlikte örgütlü bir şekilde 1965 yılı bütçe görüşmelerinde 1965 Yılı Bütçe Kanunu tasarısını reddetmeleri İnönü hükümetinin yıkılmasına neden olmuştur. Cumhurbaşkanı Gürsel'in isteği üzerine yeni kurulacak olan hükümette CHP'nin muhalefette kalması şartıyla dört partiden oluşacak bir

<sup>195</sup> MMTD, D. 1, C. 24, B. 20, 30. 12. 1963, s. 39.

<sup>196</sup> MMTD, D. 1, C. 24, B. 20, 30. 12. 1963, s. 40.

<sup>197</sup> Tarıma ve köylüye verilen önemi artırmak amacıyla Köy İşleri Bakanlığı kurularak taşra ile merkez arasında bağları kuvvetlendirilmek istenmiştir. Ayrıca bu bakanlığın tek hedefinin köy ve köylü kalkınmasına birinci elden destek olmasını sağlamaktır. Bkz. MMTD, D. 1, C. 24, B. 20, 30. 12. 1963, s. 43.



hükümetin kurulması kararı alınmıştır. Cumhuriyet Senatosu üyelerinden olan Suat Hayri Ürgüplü hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir<sup>198</sup>.

Ürgüplü 1965 seçimlerine az bir zaman kalmasına rağmen tarım sektörüne yönelik politikalarında daha çok modern tarımı vurgulamaktaydı. Köylünün boynuna yük olan tarım sektöründeki fazla nüfusun endüstri sektörüne aktarılması ve modern tarıma geçilerek köylünün refaha kavuşturulması gerektiğini hükümet programında belirtmekteydi.

*“Nüfusumuzun %70’inin ziraatle meşgul olması, bu problemin köyde ve toprak üzerinde çalışanlar yönünden taşıdığı ağırlığın delilini teşkil etmektedir. Bir taraftan tarımdaki bir kısım fazla nüfusun sınai sektöre aktarılabilmesi için sınai gelişme hareketlerimize hız vermek, diğer taraftan da topraksız köylümüzü toprağa kavuşturmak ve modern usuller içinde ziraat yapabilecek hale getirmek zorunluluğunda olduğumuz aşikârdır. Topraksız köylümüzün toprağa kavuşturulması ve modern usuller içinde ziraat yapabilmek hale getirilmesi hususu ise, başarı ile uygulanacak bir toprak reformu hareketi ile tahakkuk etmek icabeder<sup>199</sup>.”*

Köye yönelik politikalar bu dönemde de hız kesmemiş, nüfusun çoğunluğunun kırsalda yaşaması nedeniyle burada yaşayan halkın işsizlik sorununu çözmek için hayvancılığa yatırımın artması planlanmıştır. Bu amaçla tarım kredilerinin de köylünün ihtiyacını karşılayacak miktarda verilmesi ve zamanında ödenmesi çalışmaların başlatılması uygun görülmüştür. Bu dönemde tarıma yönelik yapılan tüm politikalar planlı kalkınma ile paralel yürütülmüştür.

### **2.2.5. Demirel Hükümetleri (27.10.1965-26.03.1971)**

Siyasi tarihimizde çok partili yaşamda DP’den sonra tek başına iktidar olabilmeyi başaran ikinci parti DP’nin halefi olan AP’dir. 1965 genel seçimleriyle birlikte oyların yarısından fazlasını alan Demirel önderliğindeki AP, 1971 tarihine kadar toplamda üç

<sup>198</sup> Cemal Gürsel AP genel başkanı Süleyman Demirel’e hükümeti kurma yetkisini vermemiştir. Onun düşüncesine göre Demirel’in genç olması kısa zamanda tanınması gelecekte sıkıntıları beraberinde getirmesi anlamına geliyordu ve onun tanınmasını istememekteydi. Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*... s. 280. Kurulan hükümette Tarım Bakanlığı görevini AP’den Turhan Kapanlı almıştır. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr) (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>199</sup> *MMTD*, D. 1, C. 36, B. 65, 26. 02. 1965, s. 497.

hükümet kurmuştur<sup>200</sup>. İlk Demirel hükümeti 27 Ekim 1965 tarihinde Cemal Gürsel'in onayıyla göreve başlamış ve 3 Kasım 1969 tarihine kadar tek başına iktidar olarak görevde kalmıştır<sup>201</sup>. 1969 seçimlerinden sonra AP'nin kendi milletvekilleri 1970 bütçe kanununa hayır oyu vermeleri tek başına iktidar olmasına rağmen hükümeti düşürmüştür. AP iktidar olduktan sonra hükümet programında tarım politikalarına dair topyekûn kalkınmayı vadetmiştir. Başbakan Demirel'in 1965 seçimleri sonrası hükümet programında sözleri bu yöndedir:

*“Toprak politikamızın hedefi; tarımda topyekûn üretimin artırılması, modern işletmecilik esaslarına uygun şekilde toprak rejiminin düzenlenmesi, köylümüzün, toprağa kavuşturulmasıdır. Ancak köylünün kuru toprağa kavuşturulmasıyla iktifa etmemek gerekir. Çiftçinin kendine verilmiş olan toprağı işleyip geçimini sağlayabilmesi için, ucuz kredi, alet ve edavat ve diğer vasıtalarla teçhiz edilmesi gerekir<sup>202</sup>.”*

Yukarıdaki alıntıdan de anlaşılacağı gibi tarım politikalarında hedef olarak tarımı eksiksiz bir şekilde hedefe ulaştırmak ve toprağın kullanımını batı devletleri gibi üstün teknoloji makineleriyle daha modern hale getirmek amaç edinmiştir. Köylünün toprağı gerekli şekilde kullanıp işleyebilmesi için tarım kredilerinin faiz oranının düşürülmesi üzerinde çalışmaların yapılacağı hususunda söylemlere yer verilerek, tarımda diğer devletlerin ilgisini çekmek ve daha modern bir görünüm sergilemek için gerekli aletlerin ucuz şekilde ithal edilerek ihracatın payını artırmak lüzumlu görülmüştür. Tarım kooperatifleri sürekli denetim altında bulundurularak köylüye gereken önemin verileceğine dair hedeflerde hükümet programında bahsedilmektedir.

İkinci defa tek başına iktidar olan AP, 1965 seçimlerindeki tarım sektörüne dair vaatlerinin bir kısmını gerçekleştirirken belirli bir kısmında ise istenilen hedeflere ulaşamamıştır. Hükümet programının değerlendirilmesi sırasında Güven Partisi adına söz alan Turhan Feyzioğlu, tarım ve sanayi sektörlerinde vaat edilen hedeflere ulaşılmadığını bizzat izah etmiştir<sup>203</sup>.

<sup>200</sup> Demirel önderliğinde 1965'ten 1971 yılına kadar AP tarafından kurulan üç hükümette Tarım Bakanlığı'nı sırasıyla Bahri Bağdaş, Ali Mesut Erez ve İlhami Dikmen üstlenmiştir. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>201</sup> İsmet Türkmen, *Cumhuriyet Hükümetleri Döneminde Güneydoğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Yatırımları (1960-1995)*,... s. 144.

<sup>202</sup> MMTD, D. 2, C. 1, B. 5, 03.11.1965, s. 89.

<sup>203</sup> 1969 seçimlerinde Güven Partisi adına Kayseri'den milletvekili seçilen Turhan Feyzioğlu'nun sözleri aynen şu şekildedir. “*Tarım ve sanayi gibi iki önemli sektörde, mal üreten mal üreten temel sektörde 1969*

Meclisin gündeminde olan en önemli konulardan birisi de Toprak Reformu'dur. CHP Nevşehir milletvekili Salahattin Hakkı Esatoğlu bu konuyu ısrarla gündemde tutarak 1965 seçimleri öncesindeki vaatleri doğrultusunda Demirel'i özetle şu ifadeler ile eleştirmiştir.

*“Sayın Demirel, 1965 seçimlerinden önce verdiği 8 Ağustos 1965 tarihli Milliyet Gazetesindeki demecinde bu konuda aynen şunu söylemiş ve şu açık taahhütte bulunmuştu: «İktidara gelir gelmez ele alacağımız tasarılarından biri toprak reformu olacaktır.» Halbuki Sayın Demirel iktidara 1965 te gelmiş, toprak reformu yapmamıştır. Bizim teklifimiz Anayasa Komisyonunda uyutulmuş, Ziraat Bakanı Dağdaş, Hükümetin bir tasarı hazırladığını, komisyonda ısrarla söylediği halde, geçen dönemde bu tasarı bir türlü Meclise verilmemiştir. Sayın Demirel, Parti iktidara geçtikten sonra toprak reformuna yanaşmamıştır. Şimdi ise tamamen karşı çıkmaktadır. 12 Ekim 1969 tarihli Milliyet Gazetesinde çıkan bir demecinde Sayın Başkan şöyle demektedir: «Türkiye'de toprak reformu yapılmasına lüzum ve imkân yoktur. Çünkü Türkiye'de bir toprak reformu ile dağıtılacak toprak yoktur.» O halde Sayın Başbakana sormak lâzımdır, Anayasanın 37 nci maddesini ne yapacağız?<sup>204</sup>”*

Gerçekten de 1961 yılından itibaren 1970 yılına kadar toplamda sekiz tane Toprak Reformu kanun tasarısı Tarım Bakanlığı'nda hazırlanmış ya bakanlıktan çıkamamış ya da bakanlıktan çıkarak Meclis'e sunulmuş; fakat bunlar arasında hiçbir tanesi uygulamaya konmamıştır. 1965'in lideri AP, 1969 yılına kadar ve sonraki süreçte de -yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi- Toprak Reformu'nun tarımsal üretim artışında hiçbir geçerliliğinin olmadığını her defasında belirtmiştir.

AP'nin ikinci defa tek başına iktidar olduğu 1969 yılı itibariyle hükümet programında tarımın ve köyün önemi önceki dönemlere nazaran arttığı görülmektedir. Köye yönelik yatırımın her alanda kapsamlı bir şekilde yürütüleceği göz önünde bulundurulacaktır. Özellikle köylerin yaşana bilirlilik düzeyini artırmak amacıyla köy kooperatiflerinin kurulması amaçlanmaktadır. Demirel'e göre köy ve köylü üzerine tarım sektöründeki politik anlayış şu şekildedir:

*senesinde biraz daha iyi rakamlara ulaşılmış olmakla beraber planda öngörülen hedeflerin kaldığımız bir vakiyedir. Tarım sektöründe A.P. iktidarının hazırlamış olduğu ve Meclisten geçirmiş olduğu kalkınma planı yılda ortalama %4,1'lik bir gelişmeyi öngörür; %4,1'lik hedefe karşılık 1967 de %0,9'luk gelişme olmuştur tarım sektöründe, 1968'de %4,1'lik hedefe karşılık gelişme hızı % 1,9 dur. 1969'a ait geçici tahminler vardır, bu geçici tahminler plan hedefine çok daha fazla yaklaşıldığını, fakat yine de plan hedefinin gerisinde kaldığını göstermektedir.” Bkz. MMTD, D. 3, C. 1, B. 5, 10.11.1969, s. 85.*

<sup>204</sup> MMTD, D. 3, C. 1, B. 5, 10.11.1969, s. 132-133.

*“Topyekûn kalkınmamızın; ancak köyün ve köylünün refaha kavuşması ile mümkün olabileceğine inanıyoruz. Nüfusumuzun yüzde yetmişini teşkil eden köylü ve çiftçilerimizi kalkındırmak hedefine, millî bir mesele, bir medeniyet dâvası gözüyle bakıyoruz. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânımızın ana yapısı ve temel felsefesi bu ilkelere dayanmaktadır. Hükümetimiz; köye medeni hizmetleri götürmeyi, köylüyü bu hizmetlerden yararlanacak iktisadi güce ulaştırmayı ana hedef olarak ele almaya devam edecektir<sup>205</sup>.”*

AP'nin hükümet programı incelendiğinde, program dışı Meclis konuşmalarında AP milletvekilleri her ne kadar Toprak Reformu'na karşı çıkmışsa da toprak vaadi ile köylü üzerinden siyasi politikasını yürütmüştür denilebilir. Çünkü 1969 hükümet programında tarımda üretimi artırmak amacıyla devlet elinde bulunan toprakların topraksız köylüye dağıtılması için, devam eden topraklandırma sisteminin daha elverişli hale getirilmesi planlanmaktadır. Topraklandırma konusunda köylünün zor duruma düşmemesi için, gerekli önlemler alınarak kredi teminatı yapılması da buna dâhildir. Bu durum tam manasıyla kredi yoluyla köylüyü topraklandırma sistemini işler hale getirmektedir. Bunun dışında dağıtılacak tarım kredileriyle kurulacak olan köy kooperatiflerine öncelik tanınacak ve böylece sektörün çeşitli kollarının geliştirilmesine önem verilmesi de hedeflenmiştir.

İkinci AP hükümetinin 1970 yılı bütçe görüşmelerinde güvenoyu alamayınca mevcut bakanlar istifa etmek zorunda kalmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Başbakan Demirel'i tekrardan hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Hükümeti kuran Demirel önderliğindeki AP'nin göreve geldiği 1970 yılında, tarımda verimin artırılması için yeni projeler ortaya atılarak bu sektörde büyük paya sahip olan köylüyü refaha ulaştırma amacı dikkat çekmektedir.

*“Aynı şekilde, köyün ve nüfusumuzun % 70 ini teşkil eden köylü ve çiftçilerimizin kalkındırılmasını, mümkün olan en kısa süre içinde refaha kavuşturulmasını, sosyal devlet anlayışımızın en tabî bir icabı saymaktayız. Hükümetimiz, köylerimize medeni hizmetleri götürmeyi, köylüyü bu hizmetlerden yararlanacak iktisadi güce ulaştırmayı başta gelen ödevlerinden biri sayan bir anlayış içinde bunları gerçekleştirmek hususundaki çalışmalarına aynı titizlikle devam edecektir. Bu hedefe erişebilmek için, köyle ilgili yol, su, elektrik, eğitim, sağlık, kredi, fiyat destekleme alımları ve çeşitli tarım hizmetlerinde yardımcı olmak*

<sup>205</sup> MMTD, D. 3, C. 1, B. 4, 07.11.1969, s. 53-55.

*gibi hususlarda, bundan böyle de Devletin imkânlarını ekonomimize en yararlı şekilde kullanmaya itina göstereceğiz<sup>206</sup>.*”

Hükümet programı incelendiğinde köylere hizmet veren kurum ve kuruluşların köylüyle önceki dönemlere göre daha yoğun bir işbirliği kurması sağlanarak tarımsal üretimin topyekûn artırılması amaçlanmıştır. Kalkınma planları çerçevesinde tarıma dair reform üzerinde devam ettirilen ıslahatın iyileştirilerek, toprağın kullanımı ve verimin artırılmasıyla iktisadi kalkınmanın istenilen sonuca kavuşturulmasının şart olduğu dikkat çekmektedir.

### **2.2.6. I. Nihat Erim Hükümeti (26.03.1971-11.12.1971)**

12 Mart Muhtırası'ndan sonra Demirel hükümetinin istifası, yeni hükümet arayışlarını başlatmıştır. Komuta kademesinin ortak imzasıyla ilan edilen muhtıra, ordu içerisinde bazı subayların tasfiyesini de beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede 16 Mart 1971'de beş general, bir amiral ve 35 albay emekliye sevk edilmiştir. Emekliye sevk işlemleri Türk Silahlı Kuvvetleri'nde bazı sıkıntıların olduğuna işaret sayılabilir. Emekli edilenlerden bazılarının 12 Mart'tan önce askeri müdahaleye niyetlenmiş olan subaylardan oluşması, bu sıkıntının kuvvetli bir delilidir<sup>207</sup>. Ordu içerisinde yaşanan bu durum, Türkiye'nin siyasi atmosferini de etkilemiş ve kurulacak hükümet de bu etkiden nasibini almıştır.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Nihat Erim'i hükümeti kurmakla görevlendirdiği gün, 19 Mart 1971 tarihinde siyasi parti liderlerine de bir mektup göndermiştir. Sunay, bu mektubunda partiler üstü bir anlayışla Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'in başbakanlığında kurulacak olan hükümete “*herhangi bir şart ileri sürmeden*” iştirak edilmesini ve güvenoyuna mazhar kılınmasını istemiştir. Sunay ayrıca, kurulacak hükümetin görevlerini yerine getirmesi konusunda desteklenmesini talep etmiştir<sup>208</sup>. Cumhurbaşkanı'nın bu mektubuna karşılık Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle, Demokratik Parti'nin demokratik nizamın vazgeçilmezliğine inandığını ve

<sup>206</sup> *MMTD*, D. 3, C. 3, B. 53, 09.03.1970, s. 381.

<sup>207</sup> Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 523; Sadi Koçaş, *12 Mart Anıları*, Tomurcuk Matbaası, İstanbul 1978, s. 56; *Hürriyet*, 17 Mart 1971, s. 1-3.

<sup>208</sup> Süleyman Demirel, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, Doğu Matbaası, Ankara 1973, s. 10 *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Mart 1971, s. 1.

“*şartsız bir evet*” isteğine uymayacaklarını belirtmiştir<sup>209</sup>. Bu durum, dönemin şartları açısından değerlendirildiğinde demokrasi tarihimiz açısından önemlidir.

Toplumsal yapının hassaslaştığı dönemde muhtıracı generaller, CHP’den ayrılarak bağımsız milletvekili statüsüne geçen Nihat Erim’e hükümeti kurma yetkisi vermişlerdir<sup>210</sup>. Dönemin iki büyük partisinden<sup>211</sup> destek alarak kurulan Birinci Erim Hükümeti, kendisini -Reform Hükümeti<sup>212</sup>- olarak adlandırmaktadır. Siyasi, sosyal ve toplumsal karmaşanın hat safhada olduğu bu dönemde hükümet sanayi sektörüne yönelerek tarım sektörünü göz ardı etmiştir. Kabinede yer alan teknokrat bakanlar çeşitli reformlar hazırlamışsa da, reformlar parlamentoda reddedilerek geçme imkânı bulamamıştır<sup>213</sup>.

Erim Hükümeti’nin programı incelendiğinde üzerinde uzunca düşünülen Tarım ve Toprak Reformu gündem olmuştur. Toprak reformunu daha kapsamlı bir şekilde ele almak amacıyla *Toprak Reformu Örgütü*’nün kurulması planlanmıştır. Bu amaçla her aileye belirli miktarda eşit şekilde toprak dağıtımını gerçekleştirmek amacıyla çeşitli tedbirlerin alınması gerektiği lüzumlu görülmüştür. Verimin artırılması için gerekli tedbirler alınarak krediler ve fiyat politikaları arasındaki uyumsuzluklar giderileceğine dair vaatler yer almaktadır. Uygulanacak olan reforma paralel olarak vergilendirme sisteminin uygulanması öncelikli tercihler arasında yer alacaktır<sup>214</sup>.

Ne yazık ki -*Reform Hükümeti*- olarak adlandırılan ve sadece 8 ay hükümeti devam ettiren Erim, hiçbir reformu uygulayamadan istifa etmek zorunda kalmıştır.

<sup>209</sup> Demokratik Parti, *72’ler Hareketi ve Demokratik Parti*, Demokratik Parti Yayınları, Ankara 1971, s. 161.

<sup>210</sup> I. ve II. Erim hükümetinde, partilerden bağımsız olarak Tarım Bakanlığı görevini üstlenen dönemin aydınlarından Orhan Dikmen olmuştur. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>211</sup> CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve AP Başkanı Süleyman Demirel kurulacak reformcu hükümeti destekleyeceklerini açıklamışlardır. Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mart 1971, s. 1.

<sup>212</sup> Başbakan Nihat Erim, yeni hükümete ait programı 2 Nisan 1971’de Millet Meclisi’nde okumuştur. Erim, programın zorunlu reformları gerçekleştirmeye yönelik bir program olduğunu belirtmiş ve hükümetin de “Reform Hükümeti” olarak ortaya çıktığını vurgulamıştır. Özellikle Demirel döneminde göz ardı edilen Tarım ve Toprak Reformu’na dair çalışmalar yapılacağına dair vaatlerde bulunmuştur. Bkz. *MMTD*, D. 3, C. 12. B.80, 02.04.1971, s. 393.

<sup>213</sup> Korkut Boratav, “İktisat Tarihi 1908-1980”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980* Sina Akşin Ed., Cem Yayınevi, İstanbul 2005, s. 265-266.

<sup>214</sup> İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz(hzl.), *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 5, TBMM basımevi, Ankara 2013, s. 3272.

### 2.2.7. II. Nihat Erim Hükümeti (11.12.1971-22.05.1972)

Nihat Erim'in kurduğu ilk hükümette 11'ler olarak adlandırılan teknokratlar ve bürokratların istifası sonucu, Cevdet Sunay tarafından kendisine ikinci kez hükümeti kurma yetkisi verilmiştir<sup>215</sup>.

Tarım politikalarında pek fazla değişikliğe gidilmeyerek önceki hükümette alınan kararlara küçük çaplı eklemeler yapılarak politikaların uygulanması gerekli görülmüştür. Bunun yanında verimin artırılması amacıyla gerekli kooperatifler kurularak, çiftçi ve köylünün şartları (iklim ve toprak özellikleri) doğrultusunda toprak dağıtımını yapılacağına önemi vurgulanmaktadır. Nüfusun önemli bir kesiminin uğraştığı tarım sektörüne planlı kalkınmanın öngördüğü şekilde tarıma gereken önem verilerek, köy kalkınmasına ve refah düzeyi yüksek bir köylü potansiyelinin oluşturulmasına vesile olacak çalışmaların biran önce uygulamaya konması temel esas alınmıştır. Bu amaçla Meclis'e sunulan toprak ve su kaynaklarının birleştirilmesine dair kanun tasarısı uygulamaya konularak köylünün üretim potansiyeli ve ekonomik büyüme hızının artırılması hedeflenmiştir<sup>216</sup>.

### 2.2.8. Ferit Melen Hükümeti (22.05.1972-15.04.1973)

Nihat Erim'in başbakanlığı bırakması sonucu yerine vekâleten dönemin Milli Savunma Bakanı Ferit Melen başbakanlık koltuğuna oturmuştur<sup>217</sup>.

Muhtıra sonrası dönem ele alındığında, tarım politikalarında muhtırayı yapanların öncelik olarak gördükleri ve biran önce gerçekleştirilmesini istedikleri plan ve projeler arasında Toprak Reformu da yer almaktadır. Bu amaçla ilk olarak Nihat Erim döneminde “*Ön Tedbir Kanun Tasarısı*” hazırlanmıştır<sup>218</sup>. Erim Hükümeti Nisan ayı başında kabul olunan programında, ön planda yapabileceğine inandığı ve yapmağa ve kararlı olduğu reformların başında “*Toprak ve Tarım Reformu'nu*” saymakta idi.

<sup>215</sup> Süleyman Demirel'i koltuğundan eden generaller Erim'e tam manasıyla destek veriyorlardı. Meclis'te çoğunluk olmasına rağmen generallerin bu tutumuna kayıtsız kalan Demirel, zaman zaman Erim Hükümeti'ne desteğini de vermekteydi. Ta ki generallerin kontrolünü kendi safına alana kadar bu durum devam etmiştir. Ardından kurulan ikinci hükümete AP'nin baskıcı tavrı, hükümetin dört ay gibi kısa bir sürede yıkılmasına neden olmuştur. Bkz. *a.g.e.*, s. 264.

<sup>216</sup> Neziroğlu-Yılmaz hzl., *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 5, s. 2474.

<sup>217</sup> Bu hükümette AP'nin senatör üyesi olan İlyas Karagöz Tarım Bakanlığı'nı üstlenmiştir. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr) (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>218</sup> Korkut, *a.g.e.*, s. 57.

Hükümet güven oylamasından hemen sonrasında reform çalışmalarına hemen başlamıştır. Yeni hükümet, çalışmalarına başladığında bir yandan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı istikametinde hareket ederken, diğer taraftan hükümet programında da belirtildiği gibi; III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın esaslarını hazırlamakla meşgul olmuştur<sup>219</sup>. Programdaki sıralamaya göre, öncelikle bir reform teşkilatının kurulması beklenirken, hükümet programında özellikle *toprak reformuna* yer verilmiştir. I. Erim Hükümeti programında köy, köylü, çiftçi konularında özel politikalar getirmiş; ancak “*geri kalmış/az gelişmiş bölgelerle*” diğer bir ifade ile bölgesel kalkınma ile ilgili politikalara yer verilmemiştir. Buna rağmen hedefler doğrultusunda öncelikle, 1971 Ağustos ayı ortasında Bakanlar Kurulu “*Toprak Reformunun Temel İlkeleri ve Stratejisi*” başlıklı bir dökümanı hazırlamış ve yayınlamıştır<sup>220</sup>. Daha sonra vakit kaybedilmeden ilkeler ve strateji kamuoyu tarafından incelenip tartışılmadan, 1971 Eylül ayı sonlarında “*Toprak Reformu Ön Tedbirler Kanunu Tasarısı*”<sup>221</sup> Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiş ve TBMM'ye sunulmuştur.

Ardından Melen Hükümeti'nin programı incelendiğinde çiftçiyi ve köylüyü ilgilendiren “*Tarım ve Toprak Reformu Kanun Tasarısı*” hazırlanarak Meclis'e sunulduğu anlaşılmaktadır. Kanunun Meclis'ten geçmesi itibarıyla uygulamaların anında başlatılacağı belirtilmekte ve çiftçinin kooperatifleşmeye yönlendirilmesi için

<sup>219</sup> Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesinin “*ön planda yapılabileceğine inanılan reformlar*” arasında sayılmakta, bu alanda aşağıda verilen konular hususunda çabuk davranmak kararlılığı açıklanmaktadır. Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesinin genel yönünü ve stratejisini saptamak üzere en kısa zamanda yargı politika, idare, askerlik ve üniversitede üstün başarılı ve tecrübeli kişilerden, yüksek düzeyde bir danışma kurulu kurulacak. ve önceden belirtilecek kısa bir sürede Başbakana bir ön çalışma raporu vermeleri istenecektir. Ayrıca, İktisadi Devlet Teşebbüsleri'nin ve ortaklıklarının reorganizyonu hakkında çalışmalar kısa zamanda değerlendirilecek ve varılan kararlar uygulamaya konulacaktır. Aynı ve ilgili konularda çalışan teşebbüsler holdingler halinde toplanmaları ve Devlet Yatırım Bankası'nın gerçek bir Kalkınma Bankası haline getirilmesi üzerine ciddiyetle durulacaktır. Bkz. Muhittin Acar, *Hükümet Programları ve Kalkınma Planlarında Kamu Yönetimi Yaklaşımları*, DPT Yayınları, Ankara 1991. s. 22.

<sup>220</sup> Dört bölümden oluşan belgenin, ilk bölümünde toprak reformunun tanım ve kapsamını vermektedir. İkinci bölümü, toprak reformunun ekonomik, sosyal ve siyasal amaçlarını belirtmekte, bu amaçların birlikte ve her bölgenin şartlarına göre dengeli bir şekilde değerlendirilmesi ifade edilmiştir. Üçüncü bölüm, reform ilkelerini vermekte ve mülkiyet şekli üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda toprağın bireysel özel mülkiyet, kamu mülkiyeti ve toplu özel mülkiyet olmak üzere çeşitli şekillerde benimsenebileceği belirtilmiştir. Dokümanın son bölümünde ise toprak reformu stratejisini vermektedir. Buna göre, reform kanunundan önce bir ön tedbirler kanunu çıkarılacaktır. Bu sayede, konunun öneminden de hareketle, reformun kademeli olmak üzere yapılması hedeflenmektedir. Bkz. Aktan, *a.g.e.*, s. 70-76.

<sup>221</sup> 25 maddelik bu kısa tasarının öngördüğü tedbirler dört grup altında toplanabilir. Birincisi, tarım arazileri üzerine konulan kayıtlamalar; ikincisi toprak varlığı ile ilgili tespitler; üçüncüsü, reform teşkilatı kurulması; sonuncusu ise, müteferrik hükümler. Bkz. Aktan, *a.g.e.*, s. 76-82.



gerekli koşullar sağlanacağı yönünde vaatlerden söz edilmektedir. Melen'e göre; kooperatifler aracılığıyla her türlü kredi satış işlemleri gerçekleştirilerek hem çiftçinin alın teri karşılığını bulacak hem de tüketici bundan faydalanacaktır. Topraklandırma sürecinde oluşacak anlaşmazlıkları giderecek olan mahkemelerin sayısı artırılarak sorunlar ortadan kaldırılacaktır<sup>222</sup>. Uzun uğraşlar sonucunda kanun, Temmuz 1972'de yürürlüğe girmiştir. İlk olarak Urfa ili pilot bölge seçilerek uygulamaya konmuştur.

### 2.2.9. Naim Talu Hükümeti (15.04.1973-26.01.1974)

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gerçekleştiği 1973 yılı itibariyle Melen hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Kurulan hükümetin görevi bir bakıma ülkeyi seçime kadar idare etmek ve gerekli düzeni sağlamaktır<sup>223</sup>. Bu yüzden alınacak kararlar uzun vadeli olmayacaktır. Zaten hükümet programında bu konuda görüşlerimi dile getiren Naim Talu seçime kadar ülkedeki sükûneti ve demokrasi ortamını rayına oturtarak, kalkınma planlarında belirlenen hedefleri yerine getireceklerini belirtmiştir<sup>224</sup>.

Başbakan Talu tarım politikalarına dair hükümet programı kapsamında ele alınacak konuları Meclis'te aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

*“Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ile, çiftçi ve köylülerimizin gelir ve yaşama düzeylerinin yükseltilmesi, tarım kesiminde gelir dağılımının sosyal adalet ilkelerine göre düzenlenmesi, tarımda verim ve üretimin artırılarak tarımla uğraşan vatandaşlarımızın refaha ve mutluluğa kavuşturulması öngörülen suretiyle reformun gerek ekonomik ve gerekse sosyal amaçlarına aynı ölçüde ağırlık verilmiş olacaktır.*

*Topraksız veya az topraklı çiftçi ve köylülerimizin kendilerine demokratik esaslara uygun olarak ve memleket gerçeklerinin elverdiği azamî imkânlar içinde dağıtılacak toprağı, verimli tarım işletmeleri olarak işleyebilmelerini sağlayacak gerekli ana tedbirler kanun tasarısında yer almış bulunmaktadır<sup>225</sup>.”*

Naim Talu Hükümeti bir bakıma mevcut şartlar altında özellikle reform bölgelerini kontrol altında tutarak reformun amacına ulaşması yönünde çalışmalar

<sup>222</sup> Neziroğlu-Yılmaz(hzl.), *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 5, s. 3637.

<sup>223</sup> Seçim hükümeti olarak bilinen bu hükümette Tarım Bakanlığı görevini Cumhuriyet Senatosu Anayasa Komisyonu Başkanı olan AP'li Ahmet Nusret Tuna üstlenmiştir. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>224</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950'den Günümüze)*,... s. 222-223.

<sup>225</sup> *Cumhuriyet Senatosu( CS)*, D. 12, C. 11, B. 57, 20.04.1973, s. 5.

yürütmüştür. Kısa süre zarfında gerekli çalışmaları yapsa da yeterli bir sonuç elde edilememiştir.

### 2.2.10. I. Ecevit Hükümeti (26.01.1974-17.11.1974)

Genel seçimlerin yapıldığı 14 Ekim 1973 tarihinde CHP %33 dolaylarında oy alarak sandıktan birinci parti olarak çıkmış ve uzun süren uğraşlar sonucunda 25 Ocak 1974'te CHP ile MSP(Milli Selamet Partisi) arasında gerekli anlaşma sağlanarak I. Ecevit Hükümeti kurulmuştur<sup>226</sup>. Hükümetin oluşturduğu program tam manasıyla olmasa bile sanayiye eğilimi ile daha ön plana çıkmaktadır. Tarım sektöründe ise, hükümetin Toprak Reformu'nu rafa kaldırma düşüncesi toprak ağalarını bir hayli sakinleştirmişti. Dahası tarım ürünlerinin pazarlanmasını kolaylaştıracak uygulamaların gündeme getirilmesi ve kooperatifçilik anlayışına güç katacak yeni uygulamalardan bahsedilmesi cazip bir algı sistemi oluşturmuştu<sup>227</sup>. Hükümet programı incelendiğinde Başbakan Ecevit'in tarımda köy kalkınmasına önem verdiğini şu ifadelerden hareketle görmek mümkündür.

*“Sayın üyeler;*

*Nüfusumuzun büyük çoğunluğunun geçim kaynağı olan tarımda üretimden tüketime kadar bütün faaliyet alanlarında ekonomik gelişme gereklerinin yerine getirilmesini ve gelişme nimetlerinin coğrafi dengeye ve sosyal adalete uygun olarak dağıtılmasını sağlamak amacımızdır.*

*Tarımın hava şartlarına bağlılığını azaltmak ve tarımsal üretimin çeşidini ve verimini artırmak için sulama, drenaj, toprak ıslahı, erozyon kontrolü, makineleşme ve gübrelemeyi kapsayan yoğun tarım uygulaması yaygınlaştırılacak ve hızlandırılacaktır.*

*Yurt ekonomisi ve köy kalkınması için büyük önem taşıyan tarımın genel plânlaması bütün yönleriyle yeniden ilmi-bir şekilde ele alınacaktır.*

*Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, görevlerini güçlü, hızlı ve verimli bir şekilde yerine getirebilmesi için yeni bir yapıya ve dinamizme kavuşturulacaktır.*

*Tarımda su kaynaklarının gelişmesi ve sulama alanlarının genişletilmesi amacı ile yeraltı suları ve küçük su kaynakları hızla hizmete konulacak ve kısa sürede etkili olmaları sağlanacaktır. Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolunun kurak ovalarının sulanmasının,*

<sup>226</sup> “Cumhurbaşkanlığı'nın 26 Ocak 1974 Tarih ve 4/92 Sayılı onayları ile kurulan hükümetin onay yazısında, Tarım Bakanlığı'nın adı değiştirilerek “Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı” haline dönüştürülmüştür.” Bu tarihten itibaren yeni bakanlığın ilk bakanı MSP'den Korkut Özal Olmuştur. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr) (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>227</sup> Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Yavuz Alogan çev. Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 193.

*kalkınmayı yaygınlaştırma açısından da önemi gözönünde tutularak gerekli projeler hemen uygulanacaktır. (C. H. P. sıralarından alışırlar.)*

*Çiftçinin üretimini ve gelirini artıran kontrollü ziraat kalkınma kredileri uygulaması yurt düzeyine yaygınlaştırılacak ve daha hızlı işleyen bir yapıya kavuşturulacaktır<sup>228</sup>.”*

Özellikle 1970’li yılların kara karaborsası olan tefecilik faaliyetlerine köylünün korunması amaç edinilmiştir. Dönem itibariyle köylü tarım kredisinden faydalanmak için araçlara ihtiyaç duyuyordu. Bu durum ister istemez tarımla uğraşan köylünün iki elden ödeme yapmasına neden olmaktadır. Ecevit hükümeti döneminde köylüye doğrudan verilecek kredilerin amacına uygun şekilde kullanımı için, köylünün üretim potansiyeli dikkate alınarak ipotek ve kefalet karşılığında dağıtacaktır. Köylünün aldığı kredileri tekrar ödeyebilmesi için taban fiyat uygulaması düzenlenecek ve böylece köylü ürününü düşük fiyata elden çıkarmayacaktır. Hükümet programında yer verilen birçok düşünce dönemin siyasi şartları nedeniyle hayata geçirilemeden askıda kalmıştır diyebiliriz.

Ecevit’in MSP ile koalisyon olduğu bu dönemde tarım sektöründe ilginç bir ayrıntı dikkat çekmektedir. Nihat Erim’in ilk kez başbakan olduğu dönemde yasaklanan haşhaş tarımı 1974 yılına gelindiğinde tekrardan üretime başlamıştır. Bilindiği üzere ABD’nin baskıcı uyarıları sonucu Türkiye’de haşhaş üretimi durdurulmuştu. ABD’de yayılan uyuşturucu kullanımının artması gerekçe olarak gösterilmiş ve tedbir amaçlı Türkiye’de de yasaklanması istenmişti. ABD’de yaşanan bu vakaya Türkiye olumlu cevap vermesine rağmen uyuşturucu kullanımında herhangi bir düşüşün olmadığı gözlenmiştir. Bu durum sadece Türkiye’de yaşayan ve geçim kaynağını çiftçilikle sürdüren binlerce tarım ailesinin işsiz kalarak fakirleşmesiyle sonuçlanmıştır<sup>229</sup>. Neyse ki Ecevit Hükümeti döneminde bu hatanın farkına varılmış ve haşhaş üretimi aktif bir şekilde tekrardan faal hale gelmiştir.

### **2.2.11. Irmak Hükümeti (17.11.1974-31.03.1975)**

Türkiye’de cereyan eden siyasi istikrarsızlık her geçen gün başka bir bunalımı beraberinde getirmekteydi. Uzun uğraşlar sonucu kurulan Ecevit hükümeti ideolojik

<sup>228</sup> MMTD, D. 4, C. 1. B.35, 01.02.1974, s. 354.

<sup>229</sup> Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1950’den Günümüze)...*, s. 337.

olarak uyumsuz iki partinin birleşmesi sonucu kurulurken (*MSP-CHP*), zamanla kendi içlerindeki anlaşmazlıkların etkisiyle istifa etmek zorunda kalmıştı. Ecevit'in istifası sonucu hiçbir partinin birbiriyle uzlaşamaması Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ü devreye sokmuştur. Bunun üzerine Korutürk senatör üyesi olan Sadi Irmak'a hükümet kurma yetkisini vermişti<sup>230</sup>. Irmak'ın kurduğu hükümet tamamen teknokratlardan ve hiçbir partiye mensup olamayanlardan oluşmaktaydı. Kurulan yeni hükümet Meclis'te güvenoyu alamadığı için, ülkenin bunalımlı siyasi hayatı dar boğaza girmişti<sup>231</sup>.

Güvenoyu alamayan Irmak hükümeti, Meclis'te okunan hükümet programında tarım sektörüne kentsel ve kırsal nüfus oranlarını dikkate alarak önem verilmesi doğrultusunda vaatler vermiştir. Irmak hükümeti, nüfus yoğunluğu oranı ve toprağa olan ihtiyacında artması nedeniyle, toprağın muhafaza edilmesi ve üretimi artırıcı politikaların uygulanmasını gerekli görmüştür. Bu vesileyle buğday üretiminin artırılması amacıyla köylüye daha fazla yerli-yabancı tohum dağıtılarak verimin artırılması amaçlanmıştır. Irmak Hükümeti, yeni Toprak ve Tarım Reformu için Meclis kayıtlarında hükümet programı okunurken şu ifadelerle yer vermiştir:

*“Sayın milletvekilleri; Toprak ve Tarım Reformu, Anayasada, Toprak ve Tarım Reformu Kanununda ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan amaç ve hedefler doğrultusunda uygulanacaktır. Uygulamada tarımsal verimliliği artıracak altyapı yatırımlarının tamamlanması ve topraksız ve az topraklı çiftçilerin toprağa kavuşturulması amaçlarının uyumlu bir biçimde, bir arada gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. Topraklandırılan çiftçilerin yeter geliriyle aile işletmeleri kurmalarını ve verimli işletmecilik yapmalarını sağlamak üzere kooperatiflerin kurulması tedbirleri alınacaktır. Kamulaştırma karşılıklarının öncelikle reform bölgelerinde kurulacak sanayie yatırılmasını sağlayacak özendirici tedbirler alınacaktır. Yatırımcı kamu kuruluşlarının reform bölgelerindeki altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde birbiriyle ve reform örgütü ile uyumlu bir çalışma düzeni içerisinde faaliyet göstermeleri sağlanacaktır<sup>232</sup>.”*

Irmak Hükümeti'nin Toprak Reformu ve diğer uygulamalarına Cumhuriyetçi Güven Partisi destek verirken, özellikle Demirel önderliğindeki AP karşı çıkarak gerekli

<sup>230</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950'den Günümüze)*..., s. 342.

<sup>231</sup> Hükümetin kurulmasıyla Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı görevini bu dönemin iktisatçılarından Reşat Aktan üstlenmiştir. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr) (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>232</sup> *MMTD*, D. 4, C. 7. B. 9, 11.24.1974, s. 134.

tavrını ortaya koymuştur<sup>233</sup>. Zaten hükümetin güvenoyu alamamasında en büyük etkiyi AP grubu ve daha sonraki süreçte oluşturulacak olan Milliyetçi Cephe grubu etkin bir rol almıştır.

#### 2.2.12. IV. Demirel Hükümeti (31.03.1975-21.06.1977)

Siyasal kargaşanın kızgın bir şekilde seyir ettiği 1970'li yılların ortalarında güvenoyu alamamasına rağmen yeni bir hükümet kurulana kadar görevini devam ettiren İrmak hükümeti Demirel'in sağ görüşe sahip partileri tehdit etmesiyle son bulmuştu. Oluşan yeni düzende belirli bir oy potansiyeli olan sağ partiler Demirel önderliğinde birleşerek yeni bir koalisyon oluşturmuşlardır. Toplamda dört<sup>234</sup> partinin elbirliğiyle kurduğu hükümet halk arasında "*Milliyetçi Cephe*" olarak adlandırılmış ve sol anlayışa karşı oluşturulan bir ittifak olarak kayıtlara geçmişti<sup>235</sup>.

Yeni hükümetin hükümet programı incelendiğinde genel olarak sol anlayışa karşı zıt bir politika yürütülmüştü. Parlamento'da Demirel'in ağırlığını koyması ve kendisine cephe içinde bulunan Türkeş'in dışardan desteği erken seçim olacağı düşüncesini ortadan kaldırırken, sol gruplara karşı potansiyelli bir sindirme politikası da yürütülmüştü. Yeni kurulan hükümetin yine hükümet programı incelendiğinde tarım politikaları bağlamında köylü kalkınması dikkat çekerken, tarımda bir bütün olarak kalkınma düşüncesi hâkimdir. Aynı zamanda yeni bir sanayi modeli inşa edilerek tarıma

<sup>233</sup> Demirel hükümet programı görüşülürken partisi adına söz aldığı yeni hükümetin program ve politikalarına karşı eleştirilerini sert bir tavırla aynen şu şekilde dile getirmiştir: "*Komünizm ve diğer yıkıcı ceryanlar karşısında, Devleti ve rejimi savunma ihtiyacı duymayan ve bunun üzerine ciddiyetle eğilmeyen; Devlete, Cumhuriyete, Devletin güvenlik kuvvetlerine, Marksist, Leninist, Maoist bir rejim kurmak için baş kaldıran anarşistlerin, âdeta masum Türk gençliği imiş gibi gösterip, masum ve mağdur duruma düşmüş sayan; anarşi ve tedhiş yolları ile komünizmi yerleştirmeye kalkanları teşvik eden ve fikir suçu sayıp affetmeye kalkan, bunu bir barışma sayan; hiçbir hürriyetçi demokratik ülkede mevcut olmayan birtakım tedbirleri, ekonomik ve sosyal kalkınmanın mucizesi addeden, böylece programa koyan; iç ve dış ticarete devletleştirme hazırlıkları olduğu intibahı veren; kalkınma ve yatırım hamlesini yanlış modellerle sekteye uğratacağından şüphe bulunmayan; devletleştirmeci, kamulaştırmacı bir zihniyetle vatandaşın istediği işi tutma ve mülkiyet haklarına saygılı olmayacağı intibahı veren; halkı «sektör içi ve sektör dışı» diye ikiye ayıran ve bunu ileri demokrasi icabı sayan; kalkınmamızın en önemli kesimleri olan tarım, endüstri, madencilik gibi sektörleri ileriye götürmede bir fikri bulunmayan; Doğu bölgesi kalkınmasına özel bir itina göstermeyen; köy ve köylü meselesine eğilmeyen; pahalılık, fukaralık, işsizlik, enflasyon gibi fevkalâde önemli konulara hiçbir çözüm getirmeyen; ülkeyi temel mal ve hizmetlerden ve gerekli altyapıdan mahrum bırakacağı intibahı veren, bu Hükümete güvenoyu veremeyeceğiz, diyoruz. Dediklerimiz aynen çıkmıştır.*" Bkz. MMTD, D. 4, C. 7. B. 10, 27.11.1974, s. 217-218.

<sup>234</sup> Yeni kurulan koalisyon hükümetine Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi katılmıştır. Bkz. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu...*, s. 196-197.

<sup>235</sup> Kurulan hükümetin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nı eski Tarım Bakanı olan Korkut Özal MSP adına üstlenmiştir. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr) (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

dayalı sanayi dalının geliştirilmesi amaç edinilmiştir. Modern teknolojinin verdiği imkânlardan yararlanılarak tarımsal üretimden geri kalmış bölgelere bir takım projeler uygulanması gerekli görülmüştür. Ayrıca reform uygulanan bölgelerin olumlu sonuçlar vermesi için gerekli sanayi yatırımlarının bahsi geçen bölgelerde yoğunlaştırılması öncelikli hedef olarak dikkat çekmektedir. Köylünün tarım yapması için en önem arz eden sulama kanallarının ve barajların oluşturulması, köy kalkınması için kalkınma planında bahsedilen temel ekonomik ve sosyal altyapıların eksiksiz bir şekilde gerçekleştirilmesi programın gündeminde yer almıştır<sup>236</sup>.

Hükümet programında da anlaşılacağı üzere Demirel'in 1966'dan itibaren tarım sektöründe topyekûn kalkınmayı amaçladığını görmek mümkündür. Fakat 1970'li yılların ortalarına gelinmesine rağmen sektörün topyekûn kalkınma modeli bir türlü olumlu sonucu elde edememiştir diyebiliriz.

### **2.2.13. II. Ecevit Hükümeti (21.06.1977-21.07.1977)**

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde işçi sınıfı ve DİSK(Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) birçok eylemde bulunurken hükümeti eleştirmekten de kaçınmamıştı. Zaten işçilerin bu davranışı, hükümetin ve sağ görüşe sahip olan birçok parti grubunun tutumunu fazlasıyla rahatsız etmişti. 1 Mayıs 1977 yılına gelindiğinde her yıl kutlanan işçi bayramı bu kez önceki yılların aksine olaylı bir şekilde sonuçlandı. Etkinlik alanına gelenlerden otuz altı kişinin ölümüyle sonuçlanan 1 Mayıs adeta erken seçimin habercisi olmuştu. 5 Haziran günü gerçekleşen seçimlerde CHP %41 oranında oy alarak birinci parti olmayı başarmıştı. Fakat alınan oy oranı Mecliste salt çoğunluk almak için yeterli değildi. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk hükümeti kurması için CHP lideri Ecevit'e görevi verdi. Hiçbir partiden destek alamayan hükümet yerli sermayedarlerin ve kamuoyunun baskısı ile azınlık hükümeti olarak kuruldu. Hükümet programının görüşülmesi sonucu Meclis'ten güvenoyu alamayan Ecevit Hükümeti bir aylık süreç sonucunda yıkıldı<sup>237</sup>.

<sup>236</sup> İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz(hzl.), *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 2, TBMM basımevi, Ankara 2015, s. 987.

<sup>237</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950'den Günümüze)...*, s. 347. Hükümetin Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı görevini üstlenen CHP adına Fikret Gündoğan olmuştur. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

Kısa ömürlü Ecevit hükümetinin programı incelendiğinde tarım politikalarıyla ilgili olarak tarımsal sanayinin gelişmesi yolunda ilk hedefin köylüyü tarımsal sanayiye yöneltme amacının olduğu beyan edilmektedir. Kooperatifçilik sistemi demokratik yollarla geliştirilip, köylülere özel toplumsal sigortalar ve tarım sigortaları oluşturulacak bu projeye birlikte köylünün ömrü boyunca hayatı güvende tutulacaktı. Bunun yanında köyentler kurularak tarımda üretimin artırılması hedeflenecek ve köyler arasındaki etkileşim artırılabilecekti, böylelikle üretimin altyapı sistemi bilgi alışverişiyle sağlam bir zemine oturtulacaktı. Fakat hükümetin güvenoyu alamaması bu vaatlerin askıda kalmasına neden olacaktır. Ecevit'in bu girişimlerinin benzeri bir önceki hükümetinde de yer almaktadır. Zaten %41 oranında oy alması da o hükümet döneminde gerçekleştirdiği tarım projelerinin bir ürünü olarak sayılabilir.

#### **2.2.14. V. Demirel Hükümeti (21.07.1977-05.01.1978)**

Ecevit Hükümeti'nin yıkılmasından sonra AP ve MHP'nin sıkı görüşmeleri akıllara ikinci bir Milliyetçi Cephe'nin kurulacağı düşüncesini getirmişti. Nitekim öyle oldu. Aslında büyük holding ve şirketler AP ve CHP'nin birlikte hükümet kurmasını önermişlerdi. İki partide bu düşünceye yanaşmayınca Cumhurbaşkanı'dan hükümet kurma onayını alan Demirel AP, MSP, MHP'den oluşan İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni kurdu<sup>238</sup>. Ülkenin üzerine çökmüş olan kara bulutlar kurulan yeni hükümete de pek fazla şans vermemişti. Çünkü ülkede kutuplaşma her geçen gün derin yaralar açarak birbiriyle uzlaşan partilerin de birlikte çalışmasına olanak tanımıyordu.

AP önderliğinde kurulan ittifak tarım sektöründe III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın aksine 1965 yılında kararlaştırdığı gibi topyekûn kalkınmayı hedeflemişti. Bu amaçla hükümet tarımı geliştirmek için tarımın bütün kollarında modern teknolojinin imkânlarıyla büyümeyi hedeflemiştir. Birinci Milliyetçi Cephe döneminde alınan karara göre, Toprak Reformu'nun tamamıyla ortadan kaldırılacağına yer verilmiş ve bu hükümet döneminde de halkın toprağının hangi sebep olursa olsun bir daha kamulaştırılmayacağı da ifade edilmiştir. Demirel'in Meclis'te hükümet programında bu konuyla ilgili açıklaması kendisi tarafından şu sözlerle beyan edilmiştir;

<sup>238</sup> Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu...* s. 201. Kurulan hükümetin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nı AP üyelerinden Fehim Adak üstlenmiştir. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018)



“Sayın üyeler,

*Toprak ve tarım reformu uygulaması edinilen tecrübelerin ortaya çıkardığı gerçekler nazara alınarak yeniden düzenlenecektir. Anayasamızın 38 nci maddesi, Anayasa Mahkemesi tarafından, Cumhuriyet ilkelerine aykırı görülerek iptal edilmiştir. Anayasa boşluğunun doldurulması için gereken teşebbüste bulunulacaktır. Bu maddeye dayalı olarak, kanunlarla yapılan geçmiş uygulama, mülkiyet hakkının tahribine giden büyük haksızlıklara ve mağduriyetlere sebep olmuştur. Kamulaştırmalarda, mülkiyet hakkını zedeleyen uygulamaların meydana getirdiği mağduriyetler önlenerek, değer pahası peşinen ödenmedikçe kimsenin malının kamulaştırılmasına izin verilmeyecektir<sup>239</sup>.”*

Yukarıda ki sözlerden anlaşılacağı üzere 1961 Anayasası'nın kamulaştırmayla ilgili olan 38. maddesi kaldırılınca toprak reformu tartışmaları da bir daha tartışılmamak üzere rafa kaldırılmıştır. Demirel'in bu tutumu DP'nin düşüncesiyle uyusmaktadır. Çünkü DP döneminde toprağı fazla olandan değil de devlet arazilerinden kullanıma elverişsiz bölgelerin tarıma açılması ve topraksız köylüye dağıtılması düşüncesi hâkimdir. Zaten Demirel'de kamulaştırma yanlısı olmamıştır.

Hükümet programının görüşüldüğü tarihte CHP adına söz alan İstanbul Milletvekili Ali Nejat Ölçen, AP'nin ve kurulan bu yeni hükümetin tarıma ve tarım toplumuna katkısının olmadığını açıkça belirtmiştir. Eleştirel bir tavır sergileyen Ölçen hükümetin programında yer alan “*Köylünün alın terini değerlendireceğiz*” ifadesinin ekonomi mantığına ters düştüğünü de vurgulamıştır. AP'nin 1965'ten beri vurguladığı Modern tarım ve Toprak Reformu'na ilişkin eleştirileri de aynen şöyledir:

*“M.C.'nin bu ikinci Programındaki basmakalıp biçimselliği taşımaya devam etmektedir bu belgeler. Birinci Programda, köye mühendislik hizmetlerinin götürüleceği, üretim artırıcı teknolojilerin uygulanacağı belirtiliyordu. Bu ikinci Programda bundan vazgeçildiğini görüyoruz.*

*Urfa'da birkaç köyde uygulanıp, sonra vazgeçilen ve yozlaştırılan toprak reformunun, Milliyetçi Hareket Partisinin tekelinde ve sayın Başbakan Süleyman Demirel'in sorumluluğunda olduğunu hatırlatmak isteriz<sup>240</sup>.”*

Konuşmanın devamında Urfa'da araştırma yaptıklarını söyleyen vekil MHP'li vekillerin sözü geçen bölgede toprağı ekip hasat ettikten sonra mahsulün dağıtımını gerçekleştirirken köylere teftişe çıkan kadroların hangi evde bozkurt resmi asılıysa o

<sup>239</sup> MMTD, D. 5, C. 1. B. 23, 27.07.1977, s. 126.

<sup>240</sup> MMTD, D. 5, C. 1. B. 24, 30.07.1977, s. 155.



eve buğday dağıtıldığını belgelerle birlikte sunmuştur. Milletvekilinin de dedikleri dikkate alınırsa Toprak Reformu, Türkiye’de genel manasıyla amacı dışında kullanılmıştır denilebilir.

### 2.2.15. III. Ecevit Hükümeti (05.01.1978-12.11.1979)

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin fazla uzun ömürlü olamamasından sonra AP’li 11 milletvekilinin istifası ve CHP’yi desteklemesi sonucu III. Ecevit Hükümeti kurulmuştur. Güneş Motel Olayı olarak da bilinen bu on bir vekilin istifası Ecevit’in kendilerine bakanlık makamı verilmesiyle sonuçlanmıştır. Fakat ilerleyen dönemlerde bu bakanların yolsuzlukla suçlanmaları hem CHP’ye hem de Ecevit’in kimliğine siyasi olarak zarar vermiştir<sup>241</sup>.

Ecevit’in kurduğu hükümetin politikaları tarım sektörü ve köylü üzerinde etki yaratacak düzeydedir. Programa göre; kooperatif kurumlarının yapacağı yatırımlara gereken destek verilerek bu kurumların mal varlığına arazi büyüklüğüne bakılmaksızın projeleri doğrultusunda kendilerine kredi imkânı sağlanacağı yer almaktadır. Yeni bir “*Toprak Reformu Tasarısı*” hazırlanarak büyük toprakların kamulaştırılması yoluna tekrar gidileceği ve toprağa ihtiyacı olan halka dağıtılacağı da programın önemli maddeleri arasında yer almaktadır. Bu yeni yasanın amacı, ÇTK gibi köylünün kendi toprağını işleminin yanında ileri teknolojiye dayalı çiftliklerin oluşturulmasına katkı sağlamak olacaktı. Tarımda mevsimlik veya geçici işlerde çalışan işçilerin örgütlenebilmeleri için *Tarım İş Yasası* çıkarılacaktı. Böylece çiftçi kendini güven ve garanti altında tutmasını meşrulaştıran bir sisteme geçiş hedefleniyordu. Toprak Reformu bağlamında her türlü teknolojik ve tarımsal aletleri devlet tarafından karşılanacaktı.

Dönemin şartları nedeniyle hükümet, programda öncelik olarak barış ve birlik mesajları vermeye çalışmıştır. Çünkü programın Meclis’te görüşüldüğü günde bile Mecliste kavga çıkmış, oturuma geçici olarak ara verilmişti<sup>242</sup>. Bu şartlar altında ekonomik olarak büyük çöküntü yaşayan ülkede tarım sektörü her geçen gün önemini

<sup>241</sup> Sema Dülger, *Dünden Bugüne Devletin Zirvesindekiler*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 2011, s. 179. Hükümetin Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nı daha önce Gümrük ve Tekel Bakanlığı görevinde bulunan CHP’li Mehmet Yüceler üstlenmiştir. Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>242</sup> Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu...* s. 203.

kaybetmiş, tarımsal ürün fiyatları sanayi ürünlerinin fiyatlarına göre büyük oranda artış göstermişti<sup>243</sup>.

### 2.2.16. VI. Demirel Hükümeti (12.11.1979-12.09.1980)

Buhranlı dönem geçiren Türkiye’de bazı senato üyelerinin belirlenmesi için yapılan ara seçimde AP büyük çoğunluğu sağlamayı başarmıştır. İkili Meclis sisteminde koltuk sayısı fazla olmasına rağmen CHP hükümeti istifa etti. Durum böyle olunca Mecliste ikinci büyük parti olan Demirel önderliğindeki AP, daha önce Milliyetçi Cephe grubundaki patilerinde katkısı ve Fahri Korutürk’ün onayıyla azınlık hükümetini kurmuştur<sup>244</sup>. Kurulan Demirel Hükümeti<sup>245</sup>, nin ömrü 12 Eylül 1980 darbesiyle son bulmuştur. Demirel’in son AP hükümeti olan bu hükümette önemli dezavantajlar yer almaktadır. Bunlar arasında en önemli de 24 Ocak 1980 karalarıdır. Alınan bu kararlar hükümet istikrarlı bir liberal çıkış yapmak isterken kendisini ekonominin dar boğazına gömmüştür.

Hükümetin tarım sektörü üzerinde yapacağı çalışmalar hükümet programına göre tamamıyla bir kurtarma operasyonu nezdindedir. 1979 yılına gelindiğinde dördüncü kalkınma planı uygulamaya konmuştu. Kalkınma planında tarımda %12,2 civarında büyüme hedeflenmişti. Fakat 1983 yılına gelindiğinde elde edilen sonuç 10 ancak %10 civarındaydı. Programda tarım sektörüne ayrılan Son iki yıl itibariyle tarımsal üretimde ciddi bir düşüşün gözlemlendiği bu dönem itibariyle tarımın ıslahının mecburi olduğu belirtilmiştir. Bu amaçla Milli Tarım Planı gerçekleştirilecekti. *Yeşil Tarım* adıyla gündeme gelen bu planla birlikte büyük ölçekli arazilerin su ihtiyacı

<sup>243</sup> Boratav, a.g.m., s. 369.

<sup>244</sup> Kurulan hükümetin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı görevini AP adına Cemal Külahlı Üstlenmiştir. Bu tarihten sonra; “17 Şubat 1981 Tarih ve 17254 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “2384 Sayılı Orman Bakanlığı’nın Tarım Bakanlığı’na Devri Hakkındaki Kanun” ile bakanlığın adı “Tarım ve Orman Bakanlığı” olarak değiştirilmiştir.” Bkz. [www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018)

<sup>245</sup> 1979 yılında kurulan Demirel Hükümeti’ne Turgut Özal’ın ortaklık etmesi bir nevi Özal-Demirel Hükümeti olarak değerlendirilebilir. Çünkü dönemin hem Başbakanlık Müsteşarı hem de DPT Müsteşarı Özal idi. Ve alınan her karar iki devlet adamının elinden onaylanıp servis ediliyordu. Bkz. Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1950’den Günümüze)...*, s.258.

giderilecek ve böylece aşırı ithalat azaltılacaktı. Tarımsal krediler ekonomik durumun gerektirdiği şekilde düzelecek, bütçeye göre kredi verilecekti<sup>246</sup>.

Yukarıda bahsedilen hükümet programları ve süreç göz önünde bulundurulduğunda, 1961-1980 yılları arasında kurulan hükümetlerin programlarında genel itibariyle tarım sektöründe ilk hedefin köy kalkınması olduğu görülmektedir. Nüfusunun yaklaşık olarak üçte ikilik bölümü tarımla uğraşan dönemin Türkiye'sinde, ekonomik kalkınmanın en önemli faktörleri arasında tarım sektörünün geliştirilmesi amaç edinmiştir. Bu doğrultuda köylüyü ve çiftçiyi destekleyici birçok projenin uygulamaya konulacağı aşikârdır.

Yaklaşık 20 yıllık süreçte kalkınma planlarıyla birlikte uygulanan tarım politikaları yukarıdaki hükümet programlarıyla paralellik göstermiştir. I. BYKP'de tarım sektörünün geçmiş dönemlerde sürekli ihmal edildiği, sanayileşme yolunda başarının sağlanabilmesi için tarımsal üretimde belirli bir artışın olması gerektiği belirtilmiştir. Zamanla artan nüfusun gıda maddelerine olan talebi artıracacağı, dolayısıyla üretmeden dışa bağımlı kalınacağı açık olan gerçektir. Bu nedenle hem parti programlarında hem de kalkınma planlarında tarıma gereken ilgi gösterilmeye çalışılacaktır. Aşağıdaki tablo da 1963 yılı itibariyle planlı kalkınma yıllarında sabit sermaye yatırımlarında tarıma ayrılan sermayede tarımsal büyümede hedefler ve sonuçlar gösterilmiştir.

---

<sup>246</sup> İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz(hzl.), *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 7, TBMM basımevi, Ankara 2013, s. 5597.

**Tablo 4: Planlı Dönemde Tarım Sektörü Hedefleri Ve Gerçekleşme Sonuçları<sup>247</sup>**

Plan Dönemi	Hedef (%)	Gerçekleşme(%)
<b>I. BYKP (1963-1967)</b>	17.7	13.9
<b>II. BYKP (1968-1972)</b>	15.2	11.1
<b>III. BYKP (1973-1977)</b>	11.7	11.8
<b>IV. BYKP (1979-1983)</b>	12.2	10.00

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere kalkınma planları çerçevesinde tarım sektöründe hedeflenenin altında büyüme gerçekleşmiştir. İlk kalkınma planında GSMH'nin hedeflediği büyüme hızının gerisinde kalınmasında tarım sektörünün büyük payı olmuştur. Genel olarak planın uygulandığı ilk yıllarda olumsuz hava şartlarından dolayı tarım ürünlerinde orantısız artış olmuştur. 1964 yılına gelindiğinde, tarımda neredeyse hiç artışın olmayışı ve ertesi yıl artış oranının %3,3 civarına gerilemesi GSMH'nin büyüme hızını da önemli ölçüde düşürmüştür. Aynı zamanda ilk planda tarımın orantısız büyüme hızı, ekonominin tarıma bağıllık derecesini kısmen de olsa azaltmıştır. Çünkü 1962 yılında iç ekonomide tarımın gelir payı %41,1 iken planın son yılında bu oran %36,8' gerilemiştir.

İlk beş yıllık kalkınma planında tarım sektöründe pek bir dalgalanma görülmediği gibi, ekonomi de tarımın kısılcında gelişme göstermeye devam etmiştir<sup>248</sup>. Tarımın GSMH'deki payının her geçen yıl düşürülmesine rağmen 1967 yılına gelindiğinde bu durum aynen devam edecektir. Meclis'te, ekonominin tarımın kısılcında gelişmeye devam ettiğini bildiren Güven Partisi Muğla Milletvekili Turan Şahin bu konuyu şöyle açıklamış:

*“Muhterem arkadaşlarım, Türkiye, ekonomisini tarıma bağlamıştır ve daha çok uzun seneler tarıma bağlı bir ekonominin sahibi olarak gelişmeye ve kalkınmaya çalışacaktır. O halde tarımsal bünye içerisinde bu büyük kesimin problemlerini eleştirmek, ona ait hal tarzlarını bulmak, Türkiye kalkınmasında gayet iyi vasıtaları temin etmek şeklinde de tecelli edebilir. Türkiye’de iktidarda bulunan, idare etme yolunda bulunan her siyasi teşekkül, Türkiye’nin bu kalkınmasında tarıma bağlı olmanın gerçekliği karşısında*

<sup>247</sup> Olalı, Duymaz, a.g.e., s. 107.

<sup>248</sup> DPT, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972), s. 9.

*burada alın teri dökenler ile burada emek ve sermayelerini katanların sosyal adalet ölçüsü içerisinde gelirden pay almalarını teminle mükelleftirler.”<sup>249</sup>*

Sonuç olarak ilk kalkınma planında gelişmelere sektörler açısından bakıldığında Turan Şahin’in sözlerinden anlaşılacağı üzere, ekonomi üzerinde tarım sektörünün yükü kaldırılmadığı sürece ekonominin tarıma bağlı olarak gelişmeye devam edeceği açıktır.

AP’nin ikinci kez iktidar olduğu 1969 yılında hükümet programının görüşüldüğü sırada Güven Partisi adına Mecliste konuşan Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu tarımla ilgili gelinen noktayı aşağıdaki gibi değerlendirmiştir.

*“Tarım ve sanayi gibi iki önemli sektörde, mal üreten mal üreten temel sektörde 1969 senesinde biraz daha iyi rakamlara ulaşılmış olmakla beraber planda öngörülen hedeflerin kaldığımız bir vakıadır. Tarım sektöründe A.P. iktidarının hazırlamış olduğu ve Meclisten geçirmiş olduğu kalkınma planı yılda ortalama %4,1’lik bir gelişmeyi öngörür; %4,1’lik hedefe karşılık 1967’de %0,9’luk gelişme olmuştur tarım sektöründe, 1968’de %4,1’lik hedefe karşılık gelişme hızı % 1,9 dur. 1969’a ait geçici tahminler vardır, bu geçici tahminler plan hedefine çok daha fazla yaklaşıldığını, fakat yine de plan hedefinin gerisinde kaldığını göstermektedir.”<sup>250</sup>*

AP’nin iktidarını devam ettirdiği ikinci dönem itibarıyla yukarıdaki konuşmadan da anlaşılacağı gibi planlı kalkınmada tarım sektöründe istenilen hedefe bir türlü ulaşılamamıştır. Bu nedenle tablo 4’te de görüldüğü gibi ilk kalkınma planında GSMH’nin tarıma ayrılan yatırım payı %17,7 iken, ikinci planda bu pay %15,2’ye düşürülmüştür. Tarımda istediği sonucu alamayan AP hükümeti, rotayı ikinci planda sanayi sektörüne yöneltmeyi tercih etmiştir<sup>251</sup>. Her iki kalkınma planı da tarım sektöründe hemen hemen aynı düşünceler hususunda hazırlanmıştır. Fakat II.

<sup>249</sup> MMTD, D. 2, C. 22, B. 14, 08.12.1967, s. 409.

<sup>250</sup> MMTD, D. 3, C. 1, B. 5, 10.11.1969, s. 85.

<sup>251</sup> Olalı, Duymaz, a.g.e., s. 96. İkinci kalkınma planında AP hükümeti tarımı muhafaza altında tutmak amacıyla birtakım önlemler alma amacı gütmüştür. Özellikle tarımda kullanılan teknolojik makinelerin daha modern olması gerektiği bilinci ile hareket edilerek hem köylüye hem de çiftçiye şartlar doğrultusunda gerekli yardımı sağlayacak kurum ve kuruluşların inşasının yapımına özen gösterilmeye gayret edilmiştir. Fiyat politikası üretimi artıracak şekilde düzenlemeye koyularak, üretimi artıran girdilerin daha ucuza mal edilmesine özen gösterilecektir. Tarımsal gelişmeyi önemli derecede etkileyen kredilerin planın gerektirdiği şekilde uygulanması amaç edinilmiştir. Kooperatifleşmenin köylerdeki kollarına gerekli özen gösterilerek bu kurumlarda bulunan yöneticilere özel eğitimler verilerek onların daha girişken bir hal almaları sağlanacaktır. Ve tabii tarımda çiftçi örgütlenmeleri ile birlikte tarımda teknolojik gelişmelerin sorunsuz şekilde sistemine oturtulması hedeflenirken bu sistemin olumlu şekilde ilerleyebilmesi içinde kooperatiflerin etkinlik göstermesi şarttır. Çünkü küçük çiftçilerin ihtiyaçlarında kooperatifler önemli rol oynayacaktır. Bkz. DPT, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972), s. 245-247.

BYKP'nin farklı bir ayrıntısı göze çarpmaktadır. Artık Toprak Reformu<sup>252</sup> kavramından uzaklaşarak *Tarım Reformu* kavramı gündeme gelmiştir. Tarım Reformu ikinci planda aynen şu şekilde ifade edilmiştir; “*Tarım Reformu, tarımsal büyümenin temelindeki aksaklıkları gidermeye yönelmiş tedbirler dizisi olarak kabul edilecektir.*”<sup>253</sup> Bu amaçla tarım politikalarında topyekûn bir tarımsal kalkınma hedeflenmiştir.

Bu kavramın ortaya çıkış noktasını 1965 yılında tek başına iktidar olan AP'nin Tarım Bakanı Bahri Bağdaş'ın; “*Bize Toprak Reformu değil Tarım Reformu lazım*” sloganı oluşturmaktadır. Bu tarihten sonra ikinci planla birlikte Toprak Reformu rafa kaldırılarak, yeni hazırlanacak kanun teklif ve tasarıları Tarım Reformu adı altında olacaktır. Zaten 1969 yılına gelindiğinde Tarım Bakanı Bağdaş, “*Tarım Reformu Kanun Tasarısı*” hazırlayacaktır<sup>254</sup>; fakat uzun uğraşlar sonucu gizli bir şekilde hazırlanan bu tasarı bakanlıktan ileri gidemeyecek ve kanunlaşma olanağı bulamayacaktır.

AP'nin 1969 yılında hazırladığı Tarım Reformu Kanun Tasarısı yıllar boyunca tartışmaların odağı olmuştur. Muhalefetin sert eleştirilerine maruz kalan AP hükümetine özellikle Mecliste 1970 yılı bütçe tasarısı görüşmelerinde CHP Bitlis milletvekili Kenan Mümtaz Akışık'ın Tarım Reformu üzerinden eleştirileri reform tartışmalarını daha hararetli hale getirecektir. AP gurubu ise tamamen anayasanın öngördüğü şekilde bir politika yürüttüklerini beyan ederken, Tarım Reformu'nun manasını Çorum milletvekili Abdurrahman Güler şu şekilde izah etmektedir:

*“Tarım reformundan anladığımız şudur: Sadece vatandaşlara toprak dağıtmak yahut vatandaşların elinden ziyadesiyle parçalanmış olan toprakları almak değil, birim araziden verimi artıracak ölçüde tarım teknolojisini, tarım sermayesini Türk köylüsünün emrine vermektir. Tarım teknolojisi. Tarım araç ve gereçlerine sahibi olmayan vatandaşın eline toprak vermişsiniz hiçbir işe yaramaz. Bunun çiftçiyi topraklandırma kanunu münasebetiyle tatbikatı görülmüştür. Elinde bu toprakları işleyecek araç ve gereci,*

<sup>252</sup> 1970 yılında Mecliste bir konuşmasında toprak reformu üzerine yorumda bulunan dönemin başbakanı Süleyman Demirel toprak reformu yapmakla tarımsal üretimin ve ürün çeşidinin artmayacağını aynen şu ifadelerle izah etmiştir. “Ama birçok iddialar var: <<Efendim, toprak reformu yaparsanız istihsal artar.>> İstihsalin %7,6; %11,4 olduğu yıllarda toprak reformu yapılmadığı gibi, sıfır olduğu yıllarda da toprak reformu yapılmamıştır. Yani, Türkiye’de bugün gerçek şudur ki – toprağın içinden gelen bir kimse olarak söylüyorum – tarım, daha uzun yıllar tabiat şartlarından kurtarılma mücadelesine muhtaçtır.” Bkz. *MMTD*, D. 3, C. 3, B. 54, 12.03.1970, s. 461. Demirel’in bu söylemi tarımda verimin artmasının tamamen iklim şartlarına bağlı olduğu manasını taşımaktadır. Bu nedenle AP hükümetinin toprak değil de tarım reformunu tercih ettiğini düşünmek doğru bir söylem olabilir.

<sup>253</sup> DPT, *II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)*, s. 640.

<sup>254</sup> Aktan, *a.g.e.*, s. 48.

*sermayesi olmayan köylülerin, bilahare bu toprakları sattıkları Türkiye’de acı bir gerçektir. Biz bu tecrübeleri değerlendirmek suretiyle toprak reformu konusunda C.H.P.’nin görüşü ile birleşmiyor, tamamen Anayasa doğrultusunda tarım sloganı altında ve tarım reformu şartları dairesinde bir uzun vadeli toprak reformuna inanıyoruz. Bizim tarım reformu tabirimizin içinde Anayasanın anladığı manada bir toprak reformu vardır, bu yatmaktadır.”<sup>255</sup>*

AP’nin burada kastettiği mana CHP zihniyetindeki adil toprak dağılımı düşüncesinden farklıdır. Çünkü zenginin torağına fakirin saldırmasının yanlış olacağı düşüncesi hâkimdir.

Üçüncü BYKP’nin uygulandığı 1973-1977 yılları arasında tarımsal üretime düşen yatırım payının önceki dönemlere göre dikkat edilir derecede azaldığını görmekteyiz. Neden olarak ise tarım sektöründe arz ve talep olarak hızlı gelişmeyi engelleyen çeşitli faktörlerin olduğu belirtilerek, hızlı kalkınma ve milli gelir payının artırılması için daha farklı sektörlerle yönelmenin olumlu sonuçlar vereceği düşüncesi karara bağlanmıştır. Bu dönemde sanayi sektörünün tarım sektörüne göre hissedilir derecede bir artış gösterdiği için bu sektöre yönelimin esas alındığı görülmektedir. Tarım sektörü GSMH’de kendine düşen payı koruyarak planın hedeflediği sonuca ulaştığı halde pek bir artış olmadığı görülmektedir.

### **2.3. 1961-1980 Tarımsal Krediler ve Tarımsal Destekleme**

Tarım sektörünü diğer sektörlerden ayıran özelliği üretim ile yakın bir ilişkisinin olmasıdır. Temeli çiftçilik olan bu sektör sermayeyi kullanma bakımından diğer sektörlerle göre daha uzun bir süreç gerektirir. Bu süreç, bitkisel veya hayvansal ürünlerin yetiştirilip belirli bir süzgeçten geçirilinceye kadar belirli maddi olanaklara ihtiyaç duyar. Dolayısıyla ürün yetiştirilip piyasaya sürülmeden belirli bir kazanç elde edilemez. Hava şartlarının üretimde gecikmeye veya olumsuz sonuçlara yol açması, tarım dışı sektörlerle göre nakit gelirin kısıtlı olması gibi nedenler tarımda kredilenme politikasına ihtiyacın olduğunu ortaya koymaktadır. Daha farklı yönden değerlendirmek gerekirse, her geçen gün ortaya çıkan teknolojik gelişmeler tarım sektöründe makineleşme bakımından bir ihtiyaç gerektirmektedir. Aynı zamanda üretilen ürünün

<sup>255</sup> MMTD, D. 3, C. 5, B. 86, 23.05.1970, s. 310-311.

Pazar yerine nakledilmesi de ek harcamalara neden olabilmektedir. Yine tarım ürünlerinin fiyatlarında dalgalanmalar devletin müdahalesi sonucu gerçekleşirken, ürünlere olan arzın artmasına neden olduğu gibi düşmesine de neden olabilmektedir. Tüm bu gereksinimler tarımda özel bir kredilenme politikasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

AP'nin siyasi faaliyetini devam ettirdiği süre zarfında 1963 yılı itibariyle planlı kalkınmaya geçilmiştir. Planlı kalkınma sürecinde ekonomik olarak büyümenin temeli köylü ve çiftçi nüfusu nedeniyle tarıma dayandırılırken, tarım sektörüne ayrılan kredi payının toplam kredi payının altında kaldığı görülmektedir. Özellikle ilk kalkınma planında tarımdan istenilen sonuçların alınamaması, tarıma ayrılan yatırımların da azalmasına neden olmuş ve ekonomik büyümede tarım dışı sektörlerle yönelmenin olumlu sonuçlar vereceği kanısına varılmıştır.

**Tablo 5: 1963-1980 Yılları Arasında Bankaların Verdiği Kredilerde Tarım Kredisinin Payı<sup>256</sup>**

Yıllar	Tarım kredileri oranı (%)
1963	20,25
1967	23,45
1970	24,40
1972	17,46
1977	20,62
1979	18,51
1980	18,46

<sup>256</sup> Olalı, Duymaz, *a.g.e.*, s. 109.



**Tablo 6: Toplam Kredi İçinde Tarıma Ayrılan Kredi Yüzdesi<sup>257</sup>**

Yıllar	Tarıma ayrılan kredi (%)
1970	18,5
1971	15,9
1972	14,2
1973	15,6
1974	19,5
1975	18,6
1976	15,1
1977	14,7
1978	12,9
1979	14,0
1980	15,1

Tablo 6’da 1970-1980 yılları arasında ekonomik kalkınma için sağlanan toplam kredi içerisinde tarım sektörüne ayrılan pay gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi tarıma tahsis edilen kredi miktarında genel itibariyle bir düşüşün yaşandığı gözlenmektedir. Planlı kalkınmada devlet sanayiye yönelince tarım kredileri sekteye uğramıştır. Örneğin; ilk kalkınma planında tarım kredilerinin belirli bir düzen içinde Ziraat Bankası ve Tarım Bakanlığı arasında belirli politikalar doğrultusunda uyum içinde dağıtılması ve geniş bir kitleye yayılması amaç edinirken, 1968 yılına gelindiğinde tarımdan kredi alan işletmelerin oranının sabit kaldığı görülmektedir. Kredi miktarında ise; artış olmasına rağmen geniş bir kitleye yayılmadığı anlaşılmaktadır. Tarıma ayrılan kredi yetersizliği nedeniyle tarımsal işletmelerin yaklaşık %40’ı kredi imkânlarından yararlanmamıştır<sup>258</sup>.

Kalkınma planları çerçevesinde bankaların tarım sektörüne verdiği kredi oranlarının 1963 yılı itibariyle %20 civarında iken AP’nin tek başına iktidar olduğu 1965-1971 tarihleri arasında belirli bir dalgalanmanın gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun sebebi gelişen teknoloji ve AP’nin parti programlarında belirttiği modern tarım anlayışından kaynaklanmaktadır. Çünkü teknolojinin gelişmesi sonucu modern tarım makinelerine ihtiyaç duyulması çiftçiyi kredilenmeye zorlamıştır. Daha sonraki süreçte kredi oranlarının düşürülmesi gerek dönemin siyasi olayları, gerekse ekonomik

<sup>257</sup> Hatice Akın, *Tarımsal Kredi Politikaları*, DPT Yayınları, No: 2039, Ankara 1986, s. 24.

<sup>258</sup> DPT, *II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)*, s. 242.

sıkıntılarının baş göstermesine bağlanabilir. Zaten 1971 muhtırası sonrası siyasi istikrarsızlığın verdiği olumsuz sonuçlar nedeniyle tarım sektörü de bundan payını almıştır.

Planlı kalkınmanın 1963-1980 arası dönemi kapsayan yıllarında tarım kredileri genel itibarıyla üreticinin isteklerini karşılaması bakımından yetersiz kalmıştır. Özellikle bu dönemde kurumların kısa vadeli kredi vermeleri, çiftçiye zor duruma sokmuş ve alınan kredilerin karşılığı tekrar kredi talep edilerek ödenmiştir. Yine tarımsal verimin artırılmasında politika yürüten kuruluşlar ile çiftçiye kredi veren finans kurumlarının projelendirdiği politikalar arasında belirli bir düzenin olmaması ve her kurumun kendi politikaları doğrultusunda kredi sağlama yoluna gitmesi verilen kredilerin etkisiz ve yetersiz olmasına neden olmuştur. Dönem içinde sık sık görülen siyasi istikrarsızlık nedeniyle hükümetlerin uyguladığı yeni politikalar tarıma da yansımış, tarımsal ürünler üzerindeki fiyatların istikrarsızlığına iklim şartları da eklenince, aldığı kredinin karşılığını veremeyen tarım üreticisi kredi borcunu tekrar kredi çekerek ödeme zorunluluğuna düşmüştür<sup>259</sup>.

İkinci plan döneminde tarımsal gelişmeyi daha sağlam zemine oturtmak amacıyla planın öngördüğü şekilde bir planlama amacı güdülmüştür. AP'nin modern tarım düşüncesinin de kaynaklık ettiği 1968-1972 dönemlerinde tarım kredileri önceki dönemlere göre artış gösterirken, kredilerin dağılım şekli bölgelerin tarıma elverişli olma potansiyeli ve ihracat payı yüksek olan ürünler göz önünde bulundurularak dağıtılması uygun görülmüştür. Neticede tarımsal krediler amacı dışında ve tarımda büyümeye katkı sağlamadığı anlaşılınca belirli bir düzenleme yapmak için Tarım Kredi Kooperatifleri Birlikleri Kanunu'nun çıkarılması gündeme gelmiştir. Planlı kalkınmanın sanayiye yönelmesi, bankalarında tercihlerini bu yönde değerlendirmesine neden olmuştur. Durum böyle olunca köylü ve çiftçi üretim için gerekli desteği almada sıkıntılı bir sürece girmiştir. Bu konuya ilişkin CHP İçel Milletvekili Celal Kargılı, 25 Aralık 1971 tarihinde Meclis'te Başbakan Nihat Erim'in cevaplama için bir soru önergesi verdiği kayıtlarda yer almaktadır. Soru önergesi aynen şu şekildedir:

<sup>259</sup> Olalı, Duymaz, *a.g.e.*, s. 108-109.

*“ Köylüye tarım kredisi vermesi asıl görevi olan Ziraat Bankasından ticari kredi olarak tüccarlarda çok geniş ölçüde yararlanmaktadırlar. Buna karşılık, ticaret bankalarından tarım kredisi almak olanaklarından yoksundurlar. Bu durum karşısında, ya Ziraat Bankası ticari kredi alanını terk ederek münhasıran tarım kredisi alanında ihtisaslaşmalıdır, ya da köylüler ticaret bankalarından tarım kredisi almak olanaklarına kavuşturulmalıdırlar. Bu konuda ne gibi çalışmalar yapılmakta ve ne gibi tedbirlerin alınması düşünülmektedir? ”<sup>260</sup>*

Kargılı'nın sözlerinden de anlaşılacağı üzere köylünün Ziraat Bankası'ndan aldığı kredinin yetersiz olduğunu anlamak mümkündür. Aynı zamanda sanayi sektörüne yönelen hükümet politikaları bankaların hangi kesim ile çalışacağı konusunda etkili olmuştur. Ama kredi verme yetkilerinin olmaması onları bu haklarından mahrum bırakmıştır.

Sonuç olarak 1961-1980 döneminde tarım politikası çerçevesinde tarımsal krediler, kalkınma planlarının gerektirdiği şartlar doğrultusunda ilerleme kaydetmemiştir. Bu dönemde tarımsal kredi politikalarında bazı önemli hususların dikkate alınmadığı görülmektedir. Özellikle kalkınma planlarında tarım sektörü ardıl bir destekleyici olarak algılandığı için sanayi sektörüne önem verilmiştir. Tarım kredilerinden istediği sonuçları elde eden kuruluşlar genel itibariyle büyük çaplı işletmeler olmuş ve küçük çaplı işletmelerin sermaye yetersizliği kredilerde yararlanma imkânını kısıtlamıştır. Toprak anlayışı dolayısıyla tarımsal toprakların çok küçük parçalara ayrılması, bölgelerin yapısına göre dengesiz tarım girdisi dağılımı, uzun bir süreç sonucu gerekli sermayenin sağlanması, hava şartlarına bağlı olarak verim düşüklüğü gibi önemli hususların göz önünde bulundurulmaması nedeniyle tarımsal krediler sektörün gelişmesinde pek de fayda etmemiştir. Son olarak daha önce de bahsedildiği gibi kısa vadeli kredilerin büyük pay sahibi olması tarımsal gelişme için gereken ihtiyaçlara karşılık verememiştir.

#### **2.4. Türkiye’de 1961-1980 Yılları Arasında Kooperatifleşme**

Kooperatif kelimesi kavram olarak insanların hem sosyal hem de ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan ortaklık anlamına gelmektedir. Bu terim Türkiye’de Resmi Gazete’de 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nun birinci maddesine

<sup>260</sup> MMTD, D. 3, C. 23, B. 67, 06.04.1972, s. 522.

göre daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Birinci maddeye göre şu şekilde tanımlanmıştır;

*“Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir.”<sup>261</sup>”*

Osmanlı Devleti’nde de var olup günümüze kadar varlığını sürdüren kooperatifçilik anlayışı genel olarak tarım sektörüne hizmet amacıyla kurulmuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısında önemli rol oynayan tarım sektöründe ürün çeşidini artırmak ve köylü ve çiftçinin refah düzeyini yükseltmek amacıyla belirli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Devlet eliyle belirli kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilerek kooperatifçiliğin önemi artırılmıştır. Yani kooperatifçilik düşüncesi, henüz yeni kurulmuş olan Türkiye’de büyük önem arz etmiştir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nden sonra çıkarılan 1961 Anayasası’nda kooperatifçilik anlayışı kendine yer bulmuştur. Bir bakıma özel sektörde kurumsallaşma gerçekleştiren kooperatifler 1961 Anayasası’yla devletin kontrolü altına girmiştir. 1956’dan beri ekonomik bir çöküşün gözlemlendiği Türkiye’de, toplumsal ve ekonomik anlamda kalkınmada önemli rol üstlenen kooperatifçilik bu dönemde de önemini korumuştur. 1961 Anayasası’nın 51. Maddesi aynen şöyledir; *“Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır.”<sup>262</sup>”* Bu maddeye ek olarak bir sonraki madde<sup>263</sup> de tarımda kooperatifçiliği destekler niteliktedir. Tarım sektöründe topyekün kalkınmayı hedefleyen devlet, belirli bir plan ve proje içinde tarımsal kalkınmanın yanında verimliliği artırmak için belirli düzenlemeleri kendi eliyle yürütmeyi tercih etmiştir. Anayasa’da yer alan 52. Madde tarımın ve çiftçinin korunmasını amaç edinmiştir. 1961 Anayasası’nın kabulünden sonra devletin kontrolü altına giren kooperatifleşme anlayışı, gerek MBK, gerekse bu tarihten sonra kurulan hükümetlerin programlarında kendinden söz ettirmeye başlamıştır.

<sup>261</sup> T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1163, Kabul Ediliş Tarihi 24.04.1969, s. 2-5.

<sup>262</sup> T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 10816, Kabul Ediliş Tarihi 27.05.1961, s. 4204.

<sup>263</sup> 52. Madde: *“Devlet, halkın gereği gibi beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak artırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerini ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gerekli tedbirleri alır”* T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 10816, Kabul Ediliş Tarihi 27.05.1961, s. 4204.

Ülkemizde 1963 yılına gelindiğinde “Planlı Kalkınma” dönemine geçişin ardından kalkınma planlarında ve yıllık planlarda kooperatifçilik kendine yer bulmuştur. Her ülke de olduğu gibi ülkemizde de sosyo-ekonomik açıdan büyümede önemli bir yere sahip olan kooperatifleşme sağlam bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

İlk kalkınma planının uygulandığı 1963-1967 yılları arasında görev alan bütün hükümet programlarında kooperatifçiliğe yer verilmiştir. Örneğin; 27 Mayıs Askeri Müdahale’si sonrası kurulan III. İnönü hükümetinin programında tarımda verimliliğin artması ve refah düzeyinin yükselmesi için kooperatifçiliğe önem verilmesi gerektiği açıklanmıştır<sup>264</sup>. Bu kalkınma planında ürünlerin rahatça pazarlanabilmesi ve kredi imkânlarının kolayca sağlanabilmesi için bu alanlarda kooperatifçiliğin geliştirilmesi öngörülmüştür. Nüfusun büyük çoğunluğu Kırsal alanda yaşadığı için, 1964 yılından itibaren köylere kooperatifçilik anlayışını kazandırmak için çeşitli plan ve projeler uygulanmıştır. Özellikle 1964 yılında kurulmaya başlayan “Köy Kalkınma Kooperatifleri” ilerleyen dönemlerde ülkenin her köşesinde kendine yer bulacaktır<sup>265</sup>.

İkinci planda ilk plana göre daha kapsamlı politika yürütülmüştür. Özellikle tarımda modernleşme adı altında AP iktidarının uyguladığı politikalar kooperatifçiliğe olan önemin ve ilginin artmasına neden olmuştur. Bu plan kapsamında üretimin artırılması, sosyal adaletin sağlanması ve pazarlama sürecinde gelir kaybının önlenmesi için önlemler alınmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu ile birlikte kooperatifler kendine özgü yasal bir düzenleme sürecine elde etmişlerdir<sup>266</sup>.

İkinci plan döneminde kooperatifçilik ile ilgili 1970 yılında tütün üretimini artırmak ve üretim aşamasında gerekli tedbirleri almak amacıyla 6 Ocak 1970 tarihinde 13392 Sayılı “Türkiye Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ve Bölge Birlikleriyle Türkiye Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Genel Birliği Kanunu” yasa çıkarılmıştır<sup>267</sup>. Çıkan kanundan 2 yıl sonra üreticiler arasında ekonomik menfaatleri korumak, özellikle meslek ve geçimleriyle ilgili ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla karşılıklı yardım ilkesine dayanan kooperatiflerin kurulması için yeni bir kanun daha ortaya çıkmıştır. Tüzel

<sup>264</sup> Başbakan İnönü’nün sözleriyle; “Kalkınma Plânının, gerek toplum kalkınmasında, gerek çeşitli üretim sektörlerinde öngörülen amaçlarına ulaşılması için kooperatifçilik anlayışının gelişmesini sağlayacak tedbirler de alınacaktır.” MMTD, D. 1, C. 24, B. 20, 30. 12. 1963, s. 38.

<sup>265</sup> Orhan Özcan, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Cumhuriyet Dönemi Kooperatifçiliği,” (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2007) s. 81.

<sup>266</sup> Özcan, “a.g.t.,” s. 83.

<sup>267</sup> T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1196, Kabul Ediliş Tarihi 25.12.1969, s. 1-4.

kişiliği olan değişir ortaklı ve sermayeli tarım kredi kooperatiflerin kurulmasına imkân veren 14172 Sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” yasa çıkarılmıştır<sup>268</sup>.

Üçüncü plan döneminde kooperatifler tarım sektöründen ziyade, dağınık bireysel potansiyellerini (güç, beceri, emek vb.) ekonomik ve sosyal kalkınmanın hızlandırılmasına katkı sağlayacak bir araç olarak kullanmak hedeflenmiştir<sup>269</sup>. 1979 yılına gelindiğinde dördüncü plan uygulamaya konmuştur. Bu planda önceki üç plana göre kooperatifçilik anlayışına daha fazla önem verilmiştir. Bunun nedeni; önceki dönemlerde kooperatiflerin ve kooperatifleşmenin yetişmiş insan gücü gereklerini karşılayacak kooperatif ortak ve yöneticilerini bilinçlendirecek yaygın eğitim programlarının uygulanamaması önemli ölçüde sorunları beraberinde getirmiştir. Öte yandan tarım işletmeleri kullandıkları araziye göre, kooperatiflerin sunduğu imkânlardan da yararlanıp verimli ve etkin bir çalışma göstermemiştir<sup>270</sup>. Bu amaçla kooperatifçilik, var olan sorunları ortadan kaldırmak için dördüncü planda kendisinden bayağı söz ettirmiştir.

## 2.5. 1961-1980 Tarımsal Makineleşme

Türkiye’de tarım sektöründe makineleşme, tam anlamıyla DP’nin Türk siyasal hayatında kendine yer bulması ile sistemli bir şekilde artış göstermiştir. Bu dönem itibarıyla tarımda yeni politika anlayışları ortaya çıkmış, DP’nin iktidara gelmesiyle birlikte bu politikalar farklı boyutlar kazanmıştır. Özellikle Kore Savaşı’nın patlak vermesi, Türkiye’nin dış ticarete etkinlik göstermesine neden olmuştur. 1950-1954 yılları arasında tarım sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler ile birlikte tarımda üretimi artırmak amacıyla Marshall Yardımları kapsamında tarım makinelerinin ithal edilmesi, buna bağlı olarak tarımda ekili alanların artırılması tarıma farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Planlı kalkınmayla birlikte tarım sektörü daha modern bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle 1950’li yılların sonunda baş gösteren ekonomik sıkıntılar, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası artarak devam edince planlı kalkınma stratejisi geliştirilmiştir. İlk planlama döneminde hem tarımda hem de sanayide daha

<sup>268</sup> T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1581, Kabul Ediliş Tarihi 18.04.1972, s. 1-5.

<sup>269</sup> DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977), Ankara 1974, s. 910.

<sup>270</sup> DPT, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983), Ankara 1979, s. 130-131.

ileri teknoloji ürünleri kullanmak amacıyla önemli yatırımlar gerçekleşmiştir. Dönem itibariyle tarımın halen daha ilkel yöntemlerle yapıldığı düşünülmüş ve tarımsal verimliliğin düşük olma nedeni buna bağlanmıştır. İthal ikameci ekonomi modeli düşünülerek dışa bağımlılığın minimum seviyeye düşürülmesi amaç edinmiştir. Tarım makineleri ve yedek parçalarının yaklaşık %25'i yurt içinde yerli üretim sonucu elde edildiği gerçeğinden hareketle tamamının yerli olarak karşılanması hedeflenmiştir.

Hedefler doğrultusunda hareketle 1963-1967 döneminde tarım aletlerinden bazılarının ithalatı durdurulmuş, yerli olarak üretilmeyen büyük makineler ve küçük bahçe aletlerinin ithalatına izin verilmiştir. 1966 yılına gelindiğinde %40'lık bir tasarruf sağlanmıştır<sup>271</sup>.

Traktör üretiminde 1963-1967 yılları arasında talep artışı nedeniyle hedeflenen sayının 2 katı kadar imalat gerçekleşmiştir. Traktöre olan talep artışı sadece tarım amaçlı olmamış aynı zamanda taşrada taşıt olarak kullanılması da önem arz etmiştir. Diğer tarım alet ve makineleri plan hedefinin altında kalmış, özellikle tarımda insan gücüne olan ihtiyacı azaltacak olan biçer-döverin imalatı ilk plan kapsamında ele alınmışken, gerekli yatırımların yapılmaması nedeniyle yeterli düzeyde üretimi gerçekleştirilememiştir. Fakat ikinci plan döneminde şartların sağlanması sonucu imalatında artış olmuş ve yurt içi ihtiyacı karşılayacak düzeye ulaşmıştır. Korumacı bir sanayi modeli tercih edildiği için, planlarda genel itibariyle tarım aletlerinin ihracatı belirli bir tahmine tabi olmamıştır. Tarım alet ve makinaları mümkün olduğunca memleketin her tarafına ulaştırılmaya çalışılarak daha modern tarım yapılması düşünülürken üretiminde artırılması söz konusu olmuştur<sup>272</sup>.

**Tablo 7: 1961-1980 Yılları Tarımsal Alet Ve Makine Sayısı<sup>273</sup>**

Yıl	Karasaban	Traktör	Biçerdöver
1961	2 065 012	42 505	5 846
1963	1 963 632	50 844	5 931
1965	2 031 400	54 668	6 540
1968	1 983 800	85 475	8 200

<sup>271</sup> DPT, *II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)*, s. 497.

<sup>272</sup> DPT, *III. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977)*, s. 513.

<sup>273</sup> TÜİK, s.206.

<b>1971</b>	1 846 360	118 825	8 662
<b>1975</b>	1 381 142	243 066	11 245
<b>1978</b>	1 024 312	370 259	11 771
<b>1980</b>	953 292	436 369	13 667

Yukarıdaki tabloda bahsi geçen yıllar arasında tarım alet ve makinelerinin yıllara göre miktarı verilmiştir. AP'nin iktidar olduğu 1965 yılı itibariyle hayvan gücü ile kullanılabilen karasaban sayısında sürekli bir azalma görüldüğü dikkat çekmektedir. Tarım Traktörleri'nin sayısı AP iktidarı ile birlikte 1965 yılı itibariyle 54 668'den iktidar sürecinin sona erdiği 1971 yılına kadar iki kattan daha fazla arttığı görülmektedir. Her ne kadar tarımda modernleşme çabaları gösterilmiş olsa bile 1980 sürecine kadar memleketin büyük çoğunluğunun hayvan gücüne dayalı tarım aletleriyle üretim yaptığı açıktır.

İthal ikameci bir sanayileşme modelinin etkin şekilde rol oynadığı 1961-1980 döneminde karma ekonomi sistemi belirlenerek, özel sektörün teşviki artmıştır. Yapılan yatırımlarda yerli tarım aletleri imalatı ilk zamanlar iç ihtiyacı karşılarken, 1975 yılından sonra tarım aletlerinde ithalat önemli derecede artmıştır. Yerli üretimin tarım kesiminin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması nedeniyle 1980 sürecine doğru ithal edilen aletlerin sayısı, imalatı yapılan aletlerin sayısından daha fazla olmuştur. Özellikle ekonominin darboğaza girdiği 1976-77 sürecinde yaklaşık 40 traktör ithal edilmiştir. 1979 yılından sonra ithalat payında düşüş gerçekleşirken kısmi olarak ihracatın başladığı yıllar dördüncü plan (1979-1983) dönemine denk gelmektedir<sup>274</sup>.

Kalkınma planları sürecinde tarım sektöründe genel olarak birinci planda tarım alet ve makinelerinin imalatına dair istenilen hedefe ulaşılmıştır. Fakat tarımsal üretimde beklenen hedef gerçekleşmediği için ekonomik kalkınmanın tarım dışı sektörle gerçekleşeceği düşüncesi hâkim olduğu için tarıma yapılan yatırımların payında düşüş gerçekleşmiştir. Bu durum ister istemez tarımda makineleşmeye de etki etmiş, ilerleyen yıllarda tarım makinalarının ithalatının yapılması kaçınılmaz olmuştur.

<sup>274</sup> Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dahilinde toplamda 7 fabrikanın tarım aletleri imalatına başlayacağı söz konusu iken, bu fabrikalardan sadece iki tanesi aktif olarak imalatın %95'ini gerçekleştirmekteydi. Diğerleri yetersiz sermaye nedeniyle pek etkinlik gösterememişlerdir. Bkz. Dinler, *a.g.e.*, s. 209.



## 2.6. 1961-1980 Yılları Arası Uygulanan Tarım Politikalarının Hayvancılığa Yansımaları

Ülke ekonomisinde nispi olarak değeri azalmasına rağmen, her dönemde hükümet programlarında göz önünde tutulan konulardan biri olarak karşımıza hayvancılık ve hayvansal ürünler çıkmaktadır. Çünkü ülke nüfusunun geneline yakını ilgilendirmektedir ve tarım sektörü ile aynı çatı altında projelere tabi tutulmaktadır.

Bilindiği üzere DP döneminde uygulanan tarım politikaları nedeniyle mera ve otlak alanlarının belirli bir plan yapılmadan tarıma açılması hayvan yetiştiriciliğinde ve üretiminde olumsuz yönde etkiler yaratmıştır. DP'nin ilk yıllarında açılan arazilerde tarımsal üretim artarken, aynı dönemde hayvan yetiştiriciliğinin sekteye uğradığı aşikârdır. Tarımda artan üretimin verimli politikalar sonucu ortaya çıktığını söylemek doğru bir yaklaşım olmaz. Çünkü tarımsal üretimde hayvancılıktan ödün verilen meraların tarıma açılması sonucu üretimde artışın olduğunu söylemek daha ılımlı bir yaklaşım olacaktır. DP'nin tarıma yönelik politikaları hayvancılığı etkilemekle sınırlı kalmayıp, o döneme kadar hayvancılıkla geçimini sağlayan halkın yetersiz mera sonucu yaptığı işi bırakarak kentlere doğru göçüne neden olmuştur. Kentsel nüfusun artması, sosyal, ekonomik ve kültürel birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Planlı döneme geçiş ile birlikte 1961-80 yılları arasında artan nüfusun ihtiyacını karşılamak için, plan dâhilinde hayvansal ürün üretimini artırmak amacıyla belirli hedefler konmuştur. Hedeflerin gerçekleşme oranları aşağıda verilmiştir.

**Tablo 8: Planlı Dönemde Hayvancılıkta Belirlen Hedef ve Gerçekleşmeler**<sup>275</sup>

Plan Dönemi	Hedef (%)	Gerçekleşme (%)
I. BYKP(1963-67)	5.6	2.6
II. BYKP(1968-72)	4.8	4.0
III. BYKP(1973-77)	5.0	4.7
IV. BYKP(1979-83)	5.5	4.0

Planlar incelendiğinde, her plan hayvancılığa dair ülke ekonomisinin imkânları doğrultusunda hayvansal üretimi artırma, verimliliği artırma, beslenme, hastalıklara karşı gerekli tedbirleri alma gibi belirli öngörülerde bulunulmuştur. Fakat planların

<sup>275</sup> DPT, *Hayvancılık Özel İhtisas Komisyon Raporu*, Yayın No: 2267, ÖİK: 387, 1991, s. 105.

hedef ve gerçekleştirmelerine göre hiçbir planda istenilen hedefe ulaşamamıştır. Bunun nedeni hem hayvancılığa dair gerekli altyapının olmaması, hem de planlarda belirtilen önlem ve tedbirlerin yeterli derecede alınmamasıdır. Örneğin ilk planda hedef % 5,6 iken, gerçekleşmenin % 2,6 olması büyük eksikliklerin olduğunu ve yeterli derecede altyapının olmadığını kanıtlar niteliktedir.

İlk planda hayvansal ürünlerin genelinde yaklaşık olarak % 31 artış belirlenmişken, bu oran % 13 dolaylarında kalmıştır. Ülke genelinde hayvan sayısının fazla olması nedeniyle gerekli yem ihtiyaçları karşılanamadığı için sayının sabit tutulması hedeflenirken, bu artışa engel olunamamıştır. Zaten ilk plan döneminde yem üretimi de beklenenin çok altında kaldığından dolayı hayvansal ürünlerde yeterli verim alınamamıştır. Pazarlarda besili hayvan arayışlarının başladığı saptanmış, bu durum ilerleyen dönemlerde besi hayvancılığının gelişmesine sebep olmuştur. Devletin tüketiciyi korumak için uyguladığı hayvansal ürün fiyatlarını belirleme sistemi büyük ölçüde kaldırılmış, üreticinin refaha kavuşmasında önemli bir adım atılmıştır.

Hayvansal ihracatta beklenen büyüme gerçekleşmemiş, hatta planlı dönem öncesi ihracat oranlarına göre hayvan ihracatında % 32,4 civarında azalma gerçekleşmiştir<sup>276</sup>. Bu arada ihracatın azalmasında önemli etkenlerden birisi de şudur ki; o dönemde sınırlarda güvenlik sisteminin yeterli olmaması ve bu çevrelerde günümüzde hala devam eden kaçakçılık faaliyetlerinin yoğun şekilde gerçekleştiği gerçeğidir.

**Tablo 9: Seçilmiş Tarihler Arası Türkiye’de Canlı Hayvan Sayısı**<sup>277</sup>

Yıl	Koyun	Kıl keçisi	Sığır	Manda
1960	34 463 200	18 636 700	12 435 000	1 140 000
1965	33 382 000	15 305 000	13 203 000	1 216 000
1969	36 351 000	15 336 000	13 189 000	1 178 000
1973	40 093 000	15 062 000	13 236 000	1 023 000
1975	41 366 000	15 216 000	13 751 000	1 051 000
1978	43 942 000	14 805 000	14 941 000	1 023 000
1980	48 630 000	15 385 000	15 894 000	1031000

<sup>276</sup> DPT, *II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)*, s. 329.

<sup>277</sup> TÜİK, s.207-208.

Tablo 9’da 1960-1980 yılları arasında koyun, kıl keçisi, sığır, manda gibi hayvancılıkta önde gelen türlerin sayıları verilmiştir. Planlarda hayvansal verimi artırırken hayvan sayısının sabit tutulması amaç edinilmiştir. Fakat bir türlü bu amaç gerçekleştirilememekle birlikte, özellikle koyun türünde sürekli artışın gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda kalkınma planlarında uygulanan tarım politikalarında hayvancılık sektöründe de her alanda olmasa bile gerekli sonuçlar elde edilememiştir.

**Tablo 10 :1961-1980 Yılları Et ve Süt Üretimi<sup>278</sup>**

Yıl	Et üretimi (ton)	Süt üretimi (ton)
1961	177 714	4 034 590
1965	177 837	4 158 000
1970	219 042	4 302 000
1975	247 320	4 817 270
1980	204 380	5 472 345

Tabloda anlaşılacağı üzere belirtilen yıl aralığında et ve süt üretiminde yeterli bir artışın olmadığı görülmekte; ama yine de yıllar itibariyle bir artışın olduğu da açıktır. 1980 yılına gelindiğinde et üretiminde kısmi olarak düşüş yaşanmış, süt üretiminde ise, diğer yıllara oranla daha fazla üretimin gerçekleştiği görülmektedir. Bu duruma neden olan olaylar arasında hayvan hastalıklarının arttığı bir süreçten bahsedilirken<sup>279</sup> aynı zamanda 1972-1977 yılları arasında hayvan ihracatında hissedilir derecede bir düşüş yaşandığı gözlenmiştir. 1977 ile 1982 yılları arasında hayvan ihracatında %55 civarında bir artışın yaşandığı görülmektedir<sup>280</sup>. Bu durum dolaylı olarak et üretimini düşürmüştür. Planlama kapsamında uygulanan tarım politikalarında hayvancılık sektöründe amaçlanan hedeflerin ya gerçekleşmediği ya da yetersiz düzeyde gerçekleştiği görülmektedir.

## **2.7. 1961-1980 Yılları Arası Uygulanan Tarım Politikalarının Dış Ticarete Yansımaları**

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950’li yıllara kadar dışa kapalı bir politika izleyen Türkiye, bu tarihlerden sonra yeni köklü ekonomi politikalarıyla dışa açılmaya

<sup>278</sup> TÜİK, s. 211-213

<sup>279</sup> *Milliyet*, 14.11.1980, s. 9.

<sup>280</sup> DPT, *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler (1972-1983)*, Yayın No: 1975, Ankara 1985, s. 156.

başlamıştır. Bu durum sonucu farklı ülkeler ile olan ekonomik ilişkilerin artması, dış ticareti önemli hale getirir olmuştur. Genel itibariyle tarım ağırlıklı politikaların izlendiği bu dönemde dış ticaret hacminde büyük artışlar olmuş; fakat bu artışlar ithalat artışının fazla olmasından kaynaklanmıştır. İhracat ürünlerinin tarım ürünlerinden, ithalat ürünlerinin ise sanayi kaynaklı ürünlerden oluşması, dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise, durum tamamen farklı bir hal alarak içe dönük, dışa bağımlı bir ekonomik büyüme stratejisi geliştirilmiştir. Tablo 11'de 1960- 1980 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret göstergeleri sayısal verilerle gösterilmiştir.



**Tablo 11: 1961-1980 Yılları Arasında Dış Ticaret Göstergeleri**<sup>281</sup>

Yıllar	Dış ticaret dengesi (milyon \$)	İhracatın ithalatı karşılama oranı(%)	Dış ticaret hacmi (milyon \$)	İhracatın GSMH içindeki Payı (%)	İthalatın GSMH içindeki Payı (%)
1960	-147,5	68,5	788,9	3,3	4,7
1963	-319,5	53,5	1 055,7	5,0	9,3
1965	-108,2	81,1	1 035,7	5,4	6,7
1970	-359,1	62,1	1 536,1	3,1	5,0
1975	-3 337,5	29,6	6 139,6	2,9	9,8
1980	-4 999,3	36,8	10 819,6	4,2	11,4

Tablo 11’de görüldüğü üzere 1960 yılında dış ticaret açığı 147,5 milyon dolar civarında iken, Planlı kalkınmaya geçişle birlikte bu oran yaklaşık iki kat artmıştır. İlk kalkınma planında tarım ağırlıklı kalkınma stratejisi uygulamaya konurken tarımdan istenen sonuç alınamamıştır. Dış ticaret açığı 1980 yılına kadar büyük oranda artış göstermiş, bunun yanında ithal ikameci bir ekonomi politikası izlenmesine rağmen ithalatın GSMH içindeki payında da artışların devam ettiği gözlenmektedir. Dış ticaret hacminin 1970’li yıllara kadar sabit kaldığı gözlenirken, bu dönemden sonra hem siyasi istikrarsızlık hem de ekonomik sıkıntıların baş göstermesi dış ticaret hacmini artırmada büyük oranda etkili olmuştur. 1970’li yıllarda dünya ekonomisinde ortaya çıkan sıkıntılardan Türkiye’de nasibini almıştır. Önce petrol krizi, ardından Kıbrıs sorunun patlak vermesi dış ticareti baltalamıştır. Bir diğer faktör Kıbrıs sorununu bahane ederek ABD’nin ambargo uygulaması da önemli etkiler yaratmıştır. Tablo 11’de belirtildiği gibi 1970 yılında dış ticaret açığı 359,1 milyon dolar iken 1975 yılında gelindiğinde, ambargo ve Kıbrıs etkisiyle kat kat artarak 3 337,5 milyon dolara kadar yükselmiştir. Ekonomide kötü gidişatın durdurulamaması 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasına yol açmıştır.

Dış ticarete 1960 yılından 1980 yılına kadar, özellikle ihraç edilen ürünlerde tarım ürünlerinin payı, toplam ihracat içinde büyük orana sahip olmuştur. Aşağıdaki tablo incelendiğinde tarımın dış ticaretteki rolü ortaya çıkmaktadır.

<sup>281</sup> TÜİK, s. 480-481.

**Tablo 12: Planlı Dönemde Tarımın İhracat ve İthalattaki Payı**<sup>282</sup>

Yıllar	Toplam İhracat (milyon \$)	Tarım Ürünü İhracatı (milyon \$)	Tarımın Payı (%)	Toplam İthalat (milyon \$)	Tarım ürünü İthalatı (milyon \$)	Tarımın Payı (%)
1963	368	292	79,5	668	37	0,5
1967	523	426	81,5	685	57	0,8
1972	885	607	68,6	1563	62	0,4
1977	1 753	1 041	59,4	5 796	99	1,9
1980	2 910	1 671	57,4	7 667	153	0,2

Tablo 12’de ilk üç plan döneminde toplam ihracat ve ithalatta tarım ürünlerinin payı gösterilmiştir. Toplam ihracatta tarım ürünlerinin ihracatı 1963 yılında 292 milyon dolar olarak karşımıza çıkmaktadır ve toplam ihracat içerisinde tarım ürünlerinin payı da % 79,5 olarak görülmektedir. Bu durum ihracatta tarımsal ürünlerin ön planda olduğunu kanıtlar niteliktedir. Daha önce bahsedildiği gibi ilk kalkınma planında tarım alanında istenilen hedefe ulaşılamaması nedeniyle, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için sanayi sektörüne yönelme kararı alınmıştı. Bu yüzdendir ki 1980 yılına gelindiğinde tarım ürünlerinin ihracat miktarı 1671 milyon dolara ulaşmasına rağmen, tarım ürünlerinin payı %57,4’e düşmüştür. Çünkü sanayiye verilen önem hem sanayi ürünlerinin miktarını artırmış hem de tarım ürünlerinin payını düşürmüştür. İthalatta ise, toplam ithalat miktarında tarım ürünlerinin miktarı 37 milyon dolar ve tarım ürünlerinin payı %0,5 gibi aşırı derecede düşük bir orana sahip olduğu görülmektedir. 1980 yılına gelindiğinde bu oran %0,2 gibi bir değere kadar gerilemiştir. Bu doğrultuda 1960-1980 arasını kapsayan dönemde Türkiye’nin tarımda kendine yetebilecek bir kapasiteye sahip olduğunu söylemek mümkündür; fakat ilerleyen dönemler için bu durumdan bahsetmek olanaksızdır. Çünkü 1980 yılından itibaren tarım ürünlerinin ithalatında ciddi artışların olduğu aşikârdır.

Sonuç olarak dış ticaret hacminde 1960’tan 1980 yılına kadar yaklaşık 10 kat artışın olduğu görülmektedir. İthalat ve ihracat dengesinde ihracatın ithalatı karşılama olanağı ilk yıllarda yüzde ellilerin üzerinde iken, daha sonraki süreçte bu oranların

<sup>282</sup> Olalı, Duymaz, *a.g.e.*, s. 134.

giderek azaldığı dışa bağlı bir ekonominin tamamen uygulandığı anlaşılmaktadır. Zaten ihracat ürünlerinin çoğunluğunun tarım ürünlerinden oluşması düşük sermayeye neden olurken, ithal ürünlerinin sanayi ağırlıklı olması ve pahalı olması, ithalat-ihracat dengesini bozmuştur denilebilir.

## 2.8. 1961-1980 Yıllarında Uygulanan Tarım Politikalarının İstihdama Yansımaları

Tarım sektörünün kendine has yapısı nedeniyle tarımda işgücü önem arz eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektör içindeki çeşitli dallar buna olanak sağlamaktadır. Örneğin çiftçilik, hayvancılık, ormancılık gibi birçok dal kendine işgücü oluşturacak bir yapıya sahiptir. Bu yüzden ülkemizde bahsi geçen dönem itibariyle nüfusun çoğunluğunun çiftçi ve köylüden oluşması nedeniyle ekonomimizde tarım sektörünün önemli derecede istihdam alanı oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Bilindiği üzere 1950 yılından itibaren tarımda hızlı makineleşme olgusunun gerçekleşmesi işgücünde olumsuz sonuçlara sebebiyet vermektedir. Makineleşmenin ivme kazanması tarımda çalışan nüfusa olan ihtiyacı düşürmüş, işsizlik nedeniyle köyden kente göç kaçınılmaz olmuştur. Bunun sonucunda çarpık kentleşme ve toplumsal huzursuzluk ortaya çıkacaktır<sup>283</sup>. Bu sonuçlar doğrultusunda tarımda traktörlerin yaygın olarak kullanılması, işgücünün de kentlere doğru yönelmesine neden olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde, 1945 yılında %18 dolaylarında olan kent nüfusu %25 civarına ulaşmıştır. 1960 yılından itibaren de işgücünün tarım sektörü üzerinde istihdam edildiği görülmektedir.

**Tablo 13: 1960-1980 Yılları Arasında İşgücü Dağılımı(Mil. kişi +15 Yaş)**<sup>284</sup>

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayi
1960	8 342	134	791
1965	8 352	140	1 019
1970	8 243	155	1 338
1975	8 398	188	1 787
1980	8 360	196	2 060

<sup>283</sup> Kepenek, Yentürk, *a.g.e.*, s. 113.

<sup>284</sup> TÜİK, s. 137-138.

Yukarıdaki tabloda bahsi geçen yıllar arasında işgücünün sektörlere göre dağılımı verilmiştir. Tablo incelendiğinde tarım sektöründeki işgücü miktarının yıllar itibariyle pek artış göstermediği hemen hemen aynı miktarda kaldığı görülmektedir. Madencilik ve imalat sanayisinde ise sürekli bir artışın olduğu gözlenmektedir. Özellikle 1965'ten sonra AP'nin uyguladığı ekonomi politikaları imalat sanayinde işgücü oranının artmasında büyük etki yaratmıştır.

Planlı kalkınmaya geçilmeden önce 1950'li yılların ortalarından 1962 yılına kadar toplam istihdam artışı tarım sektöründe yaklaşık olarak %27 civarında gerçekleşmiştir. Sektörün kendi içindeki artışı ise %3 dolaylarındadır. İlk kalkınma planının uygulanmasıyla birlikte tarım sektöründe var olan arazilerin kullanımının daha verimli hale getirilmesi amaç edinildiği için, istihdam ortamının yaratılması sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla daha önceden de bahsedildiği gibi, tarım sektöründe ilk planda istenilen hedeflerin gerçekleşmemesi istihdam artışında da pek olumlu sonuçlara yol açmamıştır<sup>285</sup>. Oysa sanayi sektöründe durum tam tersi olmuş, sonuçlar hedeflerin üzerinde bir istihdam artışına neden olmuştur.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı sonucunda tarım sektöründeki istihdam miktarı yaklaşık olarak beş yüz bin kişi azalırken, sanayi sektöründe aynı oranda artış gerçekleşmiş; hizmet sektöründe ise tarım sektörünün yaklaşık üç katı kadar artış gözlenmiştir. 1972 sonrası süreçte tarım sektöründe istihdamın sürekli azaldığı dikkat çekmektedir. Özellikle 1977 yılına gelindiğinde tarım sektöründe istihdam oranı %61,8'e gerilemiştir. Diğer sektörlerde ise istihdam artışı sürekli devam etmiştir. Tarım sektöründe mevsimlik işçi kullanılması işgücü oranını düşürmektedir. Belirli aylarda tarım sektöründe çalışan işçilerin bu aylar dışında işsiz kalmaları istihdam oranlarına yansımıştır. Bu durum tarımın görünmez yüzü olan gizli işsizlik sürekliliğini devam ettirmiştir<sup>286</sup>.

Sonuç olarak 1961-1980 yılları arasında tarımda istihdamın planların aksi yönde negatif olduğu görülmektedir. Bu azalmanın nedeni tarım sektöründe istenilen hedeflere ulaşamamasıdır. Tarım sektörü yerine sanayi sektörüne ağırlık verilmesi işgücünün de

<sup>285</sup> DPT, *II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)*, s. 128.

<sup>286</sup> DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983)*, s. 25.



bu sektöre yönelmesine neden olmuştur denilebilir. Dolayısıyla tarımsal alanların artırılmaması da istihdamın sınırlı düzeyde kalmasına neden olmuştur.

### **2.9. 1961-1980 Yıllarında Uygulanan Tarım Politikaların Ekonomik Büyüme Yansımaları**

Türkiye örneğinde olduğu gibi, ekonomik yapısında tarım sektörünün ağır bastığı ülkelerde tarım daima önde gelen sektör olmuştur. Bu nedenle ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde tarım sektörünün rolü büyüktür. Çünkü bir ülkede nüfus artışına paralel olarak gıda ihtiyacı da artmaktadır.

Ekonomi politikasında Cumhuriyet'in kuruluşundan 1961 yılına kadar genel itibariyle tarım ağırlıklı politikalar yürütülmüştür. 1961 yılına gelindiğinde bu sistem devam ettirilmek istenmiştir. Hatta siyasi hayata yeni bir ivme kazandıran AP'nin seçim beyannamesinde en çok bahsedilen zirai kalkınma konusu olmuştur<sup>287</sup>. Fakat bu durum, 1962 yılına gelindiğinde Mecliste alınan kararlar doğrultusunda önceki dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Örneğin, 1963 yılı itibariyle ekonomi politikaları belirli bir plan rayına oturtulmuştu. Tıpkı 1930'lu yıllardaki gibi korumacı bir ekonomi politikası yürütülmüş, ithal ikameci uygulamalar başlatılmıştı. Fakat gerek sektörlerdeki stratejiler gerekse bu sektörlerle yapılan yatırım paylarında önemli değişiklikler görülmüştür. Dış ticarete tıkanıklığın giderilmesi için yerli üretim stratejileri geliştirilmiş ve maliyeti yüksek olan ürünlerin iç pazarda üretilmesi kararlaştırılmıştı. İlk kalkınma planında ithal ikameci anlayış olumlu yönde sonuçlar verirken, daha sonraki planlarda sanayileşme yolunda atılan adımlar büyük çoğunlukla ters etki yaratarak dışa bağımlı bir ekonomi modeli ortaya çıkmıştı<sup>288</sup>. İhracat ürünlerinin büyük çoğunluğunun tarım ürünlerinden oluşması da bu olumsuz duruma engel olamamıştı. Çünkü ihracatın milli gelirdeki rolü her geçen yıl biraz daha azalıyordu.

<sup>287</sup> AP'nin seçim beyannamesinin hem iktisat hem de ziraat politikasında öncelik tarım alanında büyüme önemle vurgulanmıştır. "Nüfusunun %72 sinden fazlası köylü ve çiftçi olan, milli gelirinin en büyük kısmını toprak mahsullerinden alan, dış ticaret dengesi zirai ürünlerine dayanan, sanayileşmesinde, ekonomik kalkınmasında ve sosyal düzeninde başlıca servet kaynağı teşkil eden Türkiye gibi mütekâsif bir ziraat memleketinde tarım probleminin en önemli ve hayati bir dava olduğuna inanıyoruz." Parti programında ziraat politikası bölümünde geçen bu sözler dönem itibariyle tarımın ne kadar hayati bir önem taşıdığını göstermektedir. Bkz. AP, *Seçim Beyannamesi*, Ankara 1961, s. 12.

<sup>288</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s. 95-96.

Türk ekonomisinin 1961-1980 yılları arasını kapsayan dönemde, uygulanan kalkınma planlarında sektörler arası istikrarlı bir ilerleme belirlenmesine rağmen, sanayi sektörüne yatırımlar daha fazla olmuştur. Tarım sektörüne ise yeterince önem gösterilmemiş, özendirici ve tarımsal büyümeyi destekleyici politikalar yürütülmemiştir<sup>289</sup>. Plan sonuçlarında tarım sektöründeki hedeflerinde gerçekleşmemesi de gerekli yatırımların yapılmadığını açıklar niteliktedir diyebiliriz.

**Tablo 14: Seçilmiş Yıllarda Sektörlere Göre GSMH<sup>290</sup>**

Yıl	GSMH(%)	Tarım(%)	Sanayi(%)	Hizmet(%)
1946	31,9	54,2	26,1	14,8
1954	-3,0	-13,9	9,2	3,6
1960	3,4	2,3	0,4	5,4
1965	3,1	-3,9	9,5	5,6
1970	4,4	2,8	-0,5	7,3
1973	4,9	-8,1	12,0	9,2
1975	6,1	3,0	9,1	6,4
1977	3,0	-2,1	6,6	3,9
1980	-2,8	1,3	-3,6	-4,1

Tablo 14'ten de anlaşılacağı üzere ekonomik faaliyetler sonucu 1946-1980 yılları arasında sektörlerin büyüme oranları yüzde olarak verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere tarım sektörü 1946 yılında GSMH'nin %54,2'sini oluştururken, diğer sektörlerde de önemli oranlarda artış gözükmemektedir. Bu durum ekonomide hızlı bir büyümenin gerçekleştiğini göstermektedir. 1954 yılına gelindiğinde GSMH'nin büyüme oranı %-3,0 dolaylarına düştüğü görülmektedir. Aynı yıl kötü hava şartları tarım ağırlıklı ekonomik büyümeyi de önemli ölçüde sekteye uğratmış ve ihraç edilen ürünlerin ithal edilmesi GSMH'ye olumsuz yönde etki etmiştir. Bu tarihten sonra her ne kadar korumacı bir politika izlense de ekonomik sıkıntıların önüne geçilememiştir. 1960 yılından itibaren tarımın GSMH'ye olan katkısı her geçen yıl azalmıştır. Kalkınma planlarının uygulamaya konmasından sonra ilk planın ilk evrelerinde olumsuz hava şartları tarım sektöründe olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Tablodan da görüldüğü gibi 1965 yılında tarımın GSMH'ye katkısı olmadığı gibi ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkilemiştir. Sanayi sektörünün aynı yıl içinde %9,5 oranında bir büyüme

<sup>289</sup> Olalı, Duymaz, *a.g.e.*, s. 106.

<sup>290</sup> TÜİK, s. 694.

gerçekleştirdiği görülmektedir. 1970’li yıllara gelindiğinde ülkedeki siyasi istikrarsızlığın üst seviyede olması ve kısa süreli hükümet değişimleri ekonomide uygulanacak politikaların rayına oturtulmadan bir yenisinin eklenmesine neden olmuştur. Bu dönemde hükümet değişimi ile birlikte DPT, Merkez Bankası, Maliye gibi kurumların üst ekonomi bürokratlarının değişmesi ekonomide istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir.

Tarım sektörünün GSMH’ye olan katkısı ilk üç planda her geçen dönem biraz daha azalmaktadır. İhracat gelirlerinin 1960’ların başında %79’unu oluşturan tarım sektörü 1978 yılına gelindiğinde ihracattaki payını %67’ye düşürmüştür. Fakat ekonominin tarım sektörüne bağlılığı devam etmektedir. Sektörün gelişme potansiyelinin yavaş olması ve ekonomiye olan katkısının azalması sektörde çalışanların da ekonomik olarak sıkıntıya düşmelerine neden olmuştur. Aynı zamanda tarımın büyüme hızındaki yavaşlama GSMH’nin de büyüme hızına olumsuz yönde etki etmiştir<sup>291</sup>. Çünkü 1978 yılına gelmesine rağmen, tarımın ekonomideki yükümlülüğünün fazla olması, ekonomiye balta vurmasından ileri gitmemiştir.

Sonuç olarak 1961-1980 yılları arasında uygulanan tarım politikaları ekonomik büyümeye amacının dışında bir seyir vermiştir. Özellikle kurulan hükümetlerin popülist politikaları, bir nevi halk ile hükümet arasında siyasi çıkar niteliğine dönüşmüştür denilebilir. Ekonomide istikrarın sağlanamadığı 1961-1980 yılları arasında GSMH’de büyük paya sahip olan tarım ekonomik büyümeye olumsuz yönde etki etmektedir.

## **2.10. 1960-1971 Yılları Arasında Toprak Reformu Çalışmaları**

Türkiye planlı dönemin başlamasıyla birlikte tarım sektöründe toprak sorunları bütün hızıyla devam etmekteydi. Bununla beraber toprak üzerinde mülkiyet dağılımında orantısız bir görüntünün ortaya çıkması sorunların artmasına önyak oluşturmaktaydı. Tarımda modernleşme amacıyla başlatılan traktör ithalatı ekilebilir alanların uç sınırlara ulaşmasına ve verimsiz mera alanlarına kadar taşmasına neden olmuştur.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nden sonra kurulan MBK’nin çalışmalarıyla Toprak Reformu yeniden gündeme gelmiştir. Tarım Bakanlığı’nın girişimiyle başlatılan

<sup>291</sup> Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2011, s. 142.

çalışmalar sonucunda bir kanun tasarısının hazırlanması gündemdedi. Kısa zaman içinde hazırlanan tasarı yetersiz zaman nedeniyle kanunlaşma olanağı bulamamıştı. Çünkü yönetimin sivilleri verilmesi gerektiğini düşünen MBK üyeleri parçalanmak üzereydi ve ülkenin ahvali önem arz etmekteydi.

27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 tarihleri arasında çok sayıda tasarı ve tekliflerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar Tarım Bakanlığı'nın koordinatörlüğü altında aynı bakanlığa, ilgili başka Bakanlık ve dairelere ve üniversitelere mensup bir grup teknisyen tarafından hazırlanmış, her dönemde sorumlu politik makamlara getirilen Tarım Bakanları siyasi tercihlerini belirterek ve çalışmalara katılmak suretiyle tasarının oluşturulması sürecine katkı sağlamışlardır.

**1. *Toprak Reformu Konusundaki Hazırlık Çalışmalarına Ait Birinci Rapor (1960):*** Başbakanlık makamından 1960 yılı içinde dönemin Tarım Bakanı Osman Tosun'a gönderilen yazıda “*Memleketizde inkılap ruhuna uygun bir toprak reformu yapılması düşünüldüğü bu konunun Tarım, Devlet, İçişleri, Maliye ve İmar İskan Bakanlıkları temsilcilerinden müteşekkil bir komisyon tarafından incelenerek hazırlanacak bir raporun Başbakanlığa gönderilmesi*” emredilmekteydi. Bunun üzerine, Tarım Bakanlığı'nda bir komisyon kurulmuş ve Adalet Bakanlığı da çalışmalara davet edilmiştir. Bir aylık kısa bir çalışma sonunda komisyonun Başbakanlığa sunduğu “*Toprak reformu Konusundaki Hazırlık Çalışmalarına Ait Birinci Raporu*”nda reform kavramı ve ülkedeki toprak düzeni ve sorunları üzerinde açıklama yapılmaktadır. Konunun acilen ele alınmasındaki ve çoktan beri beklenen hakiki bir zirai reforma imkân verecek manada bir toprak reformu tasarısı hazırlanmasına işaret edilmektedir. Son olarak tedbirler bölümünde 13 madde halinde teklif ve tavsiyeler ileri sürülmektedir<sup>292</sup>. Sonuç olarak rapor Başbakanlık ve Milli Birlik Komitesi'nde kalmıştır.

**2. *4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bir Maddesinin Kaldırılmasına Dair Kanun Tasarısı (1960):*** Başbakanlık bu raporda belirtilen tedbir ve tavsiyeleri tasvib etmiş. Önce bu tekliflerin mevcut mevzuat ile ilgili bir tadil tasarısı halinde birleştirilmesini, bundan sonra da yeni bir toprak reformu kanun tasarısı hazırlanmasını aynı komisyondan istemiştir.

<sup>292</sup> Aktan, a.g.e., s. 45.

Komisyon kısa zamanda bahsi geçen tasarımı hazırlayarak, Başbakanlığa sunmuştur. Konu ile yakından ilgilenen bakanlıklar komisyonda temsil edildiğinden ve durum acil olduğundan tasarı, normal hallerde olduğu gibi, incelenmek üzere bütün Bakanlıklara gönderilmemiştir. Bakanlık kanalı ile tasarı Milli Birlik Komitesi'ne gitmesine rağmen kanunlaşmamış ve tasarı Başbakanlık ve Milli Birlik Komitesi'nde kalmıştır<sup>293</sup>.

**3. Birinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı (1961):** “Birinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı” 4 Ağustos 1961 tarihinde üniversitelerin, Yargıtay'ın, Meslek Kuruluşlarının ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın temsilcilerinin de katıldığı komisyon tarafından Başbakanlığa sunulmuştur. Tasarı yaklaşan seçimler ve kurucu Meclisin tatile girmesi sebebi ile incelenmesi ve kanunlaşması mümkün olmamış ve Başbakanlık ve Milli Birlik Komitesi'nde kalmıştır<sup>294</sup>.

**4. İkinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı(1962):** 1961 seçimlerinden sonra kurulan Birinci Koalisyon Hükümeti yürürlükteki Anayasa'ya ve zirai bünyeye uygun olarak bir toprak reformu kanun tasarısı hazırlayacağını programında taahhüt etmiştir. Tarım Bakanı Cavit Oral'ın talimatı ile çalışmalar sırasında birinci tasarı esas alınmış, çeşitli bakanlık ve dairelerin tasarı üzerindeki değerlendirmeleri incelenmiş, esas, amaçlar ve genel ilkeleri bakımından bir değişikliğe lüzum görülmemeyerek kanun tekniği ve ifade bakımından önemsiz bazı değişiklikler yapılmış. 12 bölüm 89 madde ve 4 geçici madde ile 3 ek tablodan oluşan “İkinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı” 9 Haziran 1962 tarihinde Başbakanlığa ve kamuoyuna sunulmuştur. Koalisyon hükümetinin kısa zaman sonra değişmesi bu tasarının da Meclise sevkine imkan vermemiştir<sup>295</sup>.

**5. Üçüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı(1963):** İkinci Koalisyon Hükümeti'nin Tarım Bakanı Mehmet İzmen döneminde, 1962-1963 yıllarında tasarı yeniden gözden geçirilmiş, yapılan değişiklikler arasında önemlileri kooperatiflere ait bir bölümün, toprak reformunu kolaylaştırma, koruma ve idame ettirme hakkında üç maddenin ve araziye taktir edilecek gerçek değerın üst sınırlarını belirten bir tablonun eklenmesidir. Böylece 13 bölüm, 108 madde, 5 geçici madde ve 4 ek tablodan oluşan

<sup>293</sup> “Yeni Bir Toprak ve Tarım Reformu Kanununun Lüzumu”, *Toprak Reformu Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 7, (Kasım 1978), s.10.

<sup>294</sup> Aktan, *a.g.e.*, s. 46.

<sup>295</sup> Tarım Bakanlığı, *Toprak Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi*, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1962, s. 1-22.

“Üçüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı” Başbakanlığa sunulmuşsa da hükümetteki değişiklik yüzünden Tarım Bakanlığı’na iade edilmiştir<sup>296</sup>.

**6. Toprak Reformu Kanun Tasarısına Hâkim Olması Gereken İlkeleri Tespitle Görevli Komisyon Raporu (1964):** Üçüncü Koalisyon Hükümeti toprak reformu konusuna programında önemli ölçüde yer vermiştir. Turan Şahin’in Tarım Bakanlığı döneminde, Üniversiteler, Devlet Planlama Teşkilatı, İmar ve İskan Bakanlığı’ndan seçilen yetkililerle yapılan çalışma sonucunda “Toprak Reformu Kanun Tasarısına Hakim Olması Gereken İlkeleri Tespitle Görevli Komisyon Raporu” 20.01.1964 tarihinde Başbakanlığa ve siyasi partilere sunulmuştur<sup>297</sup>.

**7. Dördüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı (1965):** Parti gruplarında ve hükümet seviyesinde bu esaslar üzerinde incelemeler yapılarak uyuşmaya varıldığından, buna göre hazırlanan “Dördüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı” 11.01.1965 tarihinde Tarım Bakanı Turan Şahin tarafından Başbakanlığa ve oradan TBMM’ye sunulmuştur. Sulama şebekeleri içerisinde reformun uygulanması hakkında hükümleri içeren bir bölüm ve diğer konularda yeni hükümlerin eklenmiştir. 17 bölüm, 115 madde, 2 geçici madde ve 3 ek tablodan oluşan tasarı TBMM’ye kurulan özel bir karma komisyonda incelenmeye başlanmış ancak hükümetin tekrar değişmesi tasarının kanunlaşmasına imkân vermemiştir<sup>298</sup>.

**8. Beşinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı (1965):** Dördüncü Koalisyon Hükümeti Tarım Bakanı Turhan Kapanlı kısa süren iktidarları esnasında tasarıda önemli değişiklikler yapmak imkânı bulmuştur. TBMM’den geri alınan tasarının dış yapısı korunmakla beraber, 5 maddesi çıkarılarak ve diğer birçok maddelerinin hükümleri değiştirilerek reformcu karakteri zayıflatılmıştır. Mülkiyet hakkına müdahale etmeyen, zorunluluklarından kaçınan “Beşinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı” 17 bölüm, 110 madde, 2 geçici madde ve 2 ek cetvelden oluşmaktadır. Tasarı bakanlıkta kalmıştır<sup>299</sup>. Kanun tasarısına ilişkin İsmail Cem şu ifadelerle yer vermektedir: “*Türkiye’nin son Toprak Reformu Tasarısı (1965) bu konuda ilginç ve aşırı bir örnektir. Tasarı beş iklim bölgesini dört sınıfa ve her sınıfı kiraç-sulu ayırımına bölerek tam 40 ayrı ölçü getirmekteydi. Bu, örneğine rastlanmayan usul, mülkiyeti 125 ile 2500 dönüm arasında*

<sup>296</sup> Aktan, a.g.e., s. 46.

<sup>297</sup> Aktan, a.g.e., s. 46-47.

<sup>298</sup> “Yeni Bir Toprak ve Tarım Reformu Kanununun Lüzumu”..., s. 10.

<sup>299</sup> *Toprak Reformu Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşler*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1965, s. 1-20.

*sınırlamakta; modern anlamdaki işletmelerde sınır iki kat genişleterek 5000 dönüme kadar çıkmaktaydı*<sup>300</sup>.”

**9. TİP Milletvekillerinin Kanun Teklifi (1966):** Toprak reformu çalışmalarının gevşediği bu yıllarda TİP milletvekilleri harekete geçerek “Topraksız ve Az Topraklı Köylü Ailelerini Topraklandırma Kanunu Teklifi”ni hazırlamış ve TBMM’ye sunmuşlardır. 12 Mayıs 1966 tarihinde sunularak, “hükümsüz kalan kâğıtlar arasına” giren bu teklif toprak mülkiyet dağılışında köklü bir değişiklik yapmak amacını gütmüştür<sup>301</sup>.

**10. Tarım Reformu Kanun Tasarısı (1969):** 1965’de iktidara yalnız başına gelen Adalet Partisi’nin Tarım Bakanı Bahri Dağdaş öncelikle, “*Bize toprak reformu değil tarım reformu lazım*” sloganını ortaya atarak toprak reformu çalışmalarını bekletmeye çalışmış, arkasından da Türkiye’nin tarımsal talep ve arzındaki gelişmeleri 2000 yılına kadar tahmin çabalarına girişmiştir. Reşat Aktan’a göre, genellikle kapalı kapılar arkasında belirli bir ekiple yürütülen bu tahmin çalışmaları 2 yıl sürmüş ardından hazırlanan rapor kamuoyuna açıklanamamıştır. Bu esnada ayrı çalışan bir ekipte üretim ve gelirlerin arttırılarak tarım sektörünün geliştirilmesi için gerekli tedbirleri bir araya toplayan geniş bir “Tarım Reformu Kanun Tasarısı” hazırlamıştır. 19 bölüm için 198 madde ve 4 geçici maddeden oluşan tasarıda normal olarak toprak reformu kanunlarında kapsanan topraklandırma, toplulaştırma, kiracılık ve ortaklığı düzenleme konularından bahsedilmemiştir. Bunun yanında suların tarımda kullanılması, çayır ve meraların, ormanların geliştirilmesi, çiftçilerin teşkilatlandırılması, tarım ürünlerinin pazarlanması, tarımsal kredi ve devlet yardımları, tohumluk ve damızlık üretimi, araştırma-egitim ve öğrenim gibi çeşitli konular üzerinde durulmamıştır. Hazırlanması uzun bir dönemi alan Bakanlığın uzun süre üzerinde çalışmasına rağmen bürokrasinin farklı kolları ile bilgi paylaşımına gidilmemiştir<sup>302</sup>.

**11. Tarım Reformu Kanunu Ön Tasarısı (1970):** Tarım reformu üzerindeki ikinci tasarı Tarım Bakanı İlhami Ertem ve ekibi tarafından 1970 yılında yine gizlilik içerisinde hazırlanmıştır. “Tarım Reformu Kanunu Ön Tasarısı” adlı bu çalışma 14

<sup>300</sup> İsmail Cem, “Toprak Reformu I”, *Milliyet*, 21 Mayıs 1971. s. 2-3.

<sup>301</sup> İzmir Milletvekili Cemal Hakkı Selek ve arkadaşlarının, topraksız ve az topraklı köylü ailelerini topraklandırma kanunu teklifi için bkz. (İzmir Milletvekili Cemal Hakkı Selek ve 4 Arkadaşının, Topraksız ve Az Topraklı Köylü Ailelerini Topraklandırma Kanunu Teklifi (2/313), TBMM Kütüphanesi Yer. 1971-2733, s. 1-17.

<sup>302</sup> Aktan, *a.g.e.*, s. 48.

bölüm, 97 madde ve 2 geçici maddeden müteşekkildir. Esas itibariyle kendinden önceki tasarıdan bazı bölüm ve maddelerin çıkarılması, bazılarının değiştirilmesi ve özetlenmesi suretiyle meydana gelmiştir. Gereksiz olarak bastırılan bu ön tasarı Bakanlıkta kalmış olmakla birlikte, uzun süre diğer tasarılar da olduğu gibi gizliliğini muhafaza etmiştir<sup>303</sup>.

### 2.11. 1973-1977 yılları Arasında Toprak Reformu Çalışmaları

Planlamanın 1973-1977 yıllarını kapsayan döneminde önemli derecede toprak sorunlarının olduğu dikkat çekmektedir. Hem siyasi istikrarsızlığın hem de toplumsal sorunların birbirini takip etmesi, art arda gelen kısa süreli hükümetlerin faaliyetleri sıkıntılı yaşanmasına önyak olmuştur. Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan köylünün somut olarak tek geçim kaynağı olan toprağın bölüşülmesi orantısız bir şekilde gerçekleşmiş ve yıldan yıla topraksız köylü nüfusunun artması kaçınılmaz bir hal almıştır. Topraksız köylü nüfusu 1963 yılı itibariyle gerçekleşen tarım sayımı sonucu %9 civarında iken, 1973 yılına gelindiğinde bu oran %20 üzerine çıkmıştır<sup>304</sup>. 1972 itibariyle bu durum göz önünde bulundurularak köylüyü topraklandırma politikası tekrardan gündeme gelmiş, aynı yıl içerisinde bir öntedbir kanunu çıkarılması için çalışmalar yapılmıştır. Nihayetinde 26 Temmuz 1972 tarihinde 1617 sayılı, iki bölüm ve 25 maddeden oluşan *Tarım ve Toprak Reformu Öntedbir Kanunu* resmi gazetede yayınlanmıştır. Kanunun ilk iki maddesi aynen şöyledir;

*“Madde 1- Bu kanun, toprak ve tarım reformunun gerçekleştirilmesi için gerekli öntedbirlere ilişkin hükümleri kapsamaktadır.*

*Bu kanun bakımından tarım arazisinin tanımı:*

*Madde 2 – Üzerinde ekim, dikim, bakım, yetiştirme yapılabilen veya orman hariç doğrudan doğruya tabiatın yararlanmak suretiyle bitki veya hayvan ürünlerine elverişli olan veya ıslah (Amelioration) suretiyle üretime elverişli hale getirilen araziye, tarım arazisi denir”<sup>305</sup>.*

<sup>303</sup> Tarım Bakanlığı, *Toprak Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi*, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969, s. 1-93.

<sup>304</sup> DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983)*, s. 11-13.

<sup>305</sup> T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1617, Kabul Ediliş Tarihi 19.07.1972, s. 2-5.



Çıkarılan bu kanunun içeriğine bakıldığında temel amaç tarım ve toprak reformunu gerçekleştirmek amacıyla gerekli ötedbirleri almaktır. Kanunun içeriğinde ilk bölümde ikinci maddeden anlaşılacağı gibi tarım arazisi tanımı, reformun gerçekleşmesinde katkısı olamayan kullanımlar, devir ve temlik hakkının sınırlandırılması, infaz ve taksim hakkının sınırlandırılması, yargının faaliyetleri, tarım ve toprak reformu örgütü ve bu örgütün çalışma esasları konu edinmiştir. Ayrıca bu reformla ilgili çalışmalarını sürdürmek amacıyla *Tarım ve Toprak Reformu Müsteşarlığı* kurulmuştur. İkinci bölümde ise 766 sayılı Tapulanma Kanunu içeriğinde gerçekleştirilen değişikliklere dair açıklamalar yer almaktadır.

Tarım ve Toprak Reformu Kanunu Meclis'e sunulduktan sonra reform kanununun hazırlanması için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Ardından Meclis'te kanunun uygulanmasına dair görüşmeler gerçekleştirilirken Haldun Derin başkanlığında toprak reformu kanun tasarısı hazırlanmakta idi. AP'nin de içinde yer aldığı geçici Talu hükümetinde, hazırlanan tasarının içeriğinde çeşitli değişiklikler yapılarak parlamentoya sunulmuştur. Tasarı içeriğinde Toprak Reformu ibaresi değiştirilerek Tarım ve Toprak Reformu şeklinde Meclise sunulması bir nevi AP'nin düşünce sistemine uyduğu gerekçesinden söz edilebilir. Çünkü dönemin AP Milletvekili Bahri Karakeçili Meclis'te yaptığı konuşmasında; sonunda idam olsa bile toprak reformuna karşı olduklarını açıkça beyan etmiştir<sup>306</sup>.

Nihayetinde Tarım ve toprak Reformu Kanunu 19 Temmuz 1973 tarihli ve 14599 sayılı, 17 bölüm ve 237 madde şeklinde resmi gazetede yayınlanmıştır. Yayınlanan kanunda belirlenen amaç şu şekildedir.

*“Madde 2. – Bu kanunun amacı:*

- a) Toprağın verimli bir şekilde işletilmesini, tarımsal üretimin sürekli olarak artırılmasını, değerlendirilmesini, pazarlanmasını ve ulusal kalkınmayı hızlandıracak tarımsal yapının kurulmasını,*
- b) Topraksız veya az topraklı çiftçi ailelerinin yeter gelirli tarımsal aile işletmeleri haline getirilmeleri için topraklandırılmalarını, donatılmalarını, desteklenmelerini ve örgütlenmelerini,*

<sup>306</sup> Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, 11. Basım, İkinci Kitap, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1978, s. 693-699.

- c) *Toprak ve Tarım Reformu hedeflerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olmak amacı ile Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri kurulmasını,*
- d) *Tarımda kiracılık ve ortaklığın belli bir düzene sokulmasını,*
- e) *Ekonomik bir üretime imkân vermeyecek şekilde parçalanmış arazinin birleştirilmesi ve gerektiğinde genişletilmesi suretiyle toplulaştırılmasını ve tarımsal mülklerin çiftçi ailelerinin geçimini sağlamaya ve aile işgücünü değerlendirmeye yetmeyecek derecede parçalanmasını ve küçülmesini önlemeyi,*
- f) *Örnek köyler kurmayı, mevcut köylere eklemeler yapmayı,*
- g) *Tarımda toprak ve su kaynaklarının teknik ve ekonomik gereklere göre kullanılması, korunması, ıslahı, geliştirilmesi ve verimliliğinin sürdürülmesini, Sağlamaktır*<sup>307</sup>.

Kanun yürürlüğe girdikten sonra 1973 seçimlerinin ardından Urfa ili reform bölgesi seçilerek uygulamalara başlamıştır. Aslında reform Türkiye genelinde değil de sadece Urfa ili, ilçeleri ve köylerinde çalışmalar yapılarak uygulamaya konmuştur. Sadece bu bölgeyle sınırlı kalan çalışmalar sürecinde devlet bölgeye önemli derecede yatırımlar gerçekleştirmiştir. Dönemin hükümeti Ecevit, bu yatırımları doğru karşılarken, parti içinde birçok kişi gereksiz olarak görmüştür<sup>308</sup>.

Toprak Reformu uygulamalarının devam ettiği 1970'li yılların ikinci evresinde hem bölgede reforma karşı çıkan toprak ağaları, hem de Meclis'te faaliyetini sürdüren Demokratik Parti, kanunun usulsüz bir şekilde yürürlükte olduğunu gerekçe göstererek iptali için 1975 yılında Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. Çıkan netice itibariyle Anayasa Mahkemesi, 1973 yılında 1757 sayılı kanununla yürürlüğe giren *Toprak ve Tarım Reformu Kanunu*'nu 19 Ekim 1976 tarihinden itibaren 15933 Sayılı kararla yürürlükten kaldırma kararı almıştır. Anayasa Mahkemesi iptal kararının ardından, kararın resmi gazeteden yayınlandığı günden itibaren yürürlüğe gireceğini aynı gün beyan edecektir. Sonuç olarak 10 Mayıs 1977<sup>309</sup> tarihinde kararın resmi gazetede yayınlanmasıyla birlikte bu süreç başlamış ve bu süre içinde kararın iptali için herhangi bir çalışma yapılmadığı için kanun 10 Mayıs 1978 itibariyle yürürlükten

<sup>307</sup> T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1757, Kabul Ediliş Tarihi 25.06.1972, s.1-23.

<sup>308</sup> Avcioğlu, a.g.e., s. 699. Urfa ilinde Toprak ve Tarım Reformu uygulamalarının gerçekleştiği 1973-1977 yılları arasında ortaya çıkan sonuçlar hakkında bilgi için bkz. *Toprak Reformu ve Türkiye*, Sevgi Korkut hzl., TBMM Basımevi, Ankara 1984, s. 60.

<sup>309</sup> T.C. Resmi Gazete, Esas sayısı: 1973/42, Karar sayısı: 1976/48, Karar Günü: 19.10.1976, *Kararın Resmi Gazetede Yayınlanma Tarihi*: 10 Mayıs 1977, s. 11.

kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra toprak reformu 1960-1980 dönemi sürecinde artık rafa kaldırılacaktır.



## BÖLÜM: 3 ADALET PARTİSİ'NİN DÜŞÜŞÜ

### 3.1. Sorunlar ve Çözümler

#### 3.1.1. Parti İçinde Yaşanan Sorunlar

Türk siyasal hayatında 1961-1980 tarihleri arasında faaliyet gösteren AP, kuruluş tarihinden 1965'e kadar, toplumun barışı huzuru için birlik ve beraberlikten bahsederken bu tarihten sonra ideolojisini değiştirecektir. Özellikle 1965 seçimleri öncesinde CHP'nin kendisini "Ortanın Solu" olarak nitelendirmesi üzerine, AP'de kendisinin Sağ'da olduğunu belirtmiştir. Ardından 1970'li yıllara gelindiğinde Türkiye'de sosyalizmin etkisi artmış ve sosyalist siyaset ülkenin gündemine önemli derecede etki etmiştir. Durum böyle olunca sağcı kesimin neyi savunduğu, neye karşı olduğu gün yüzüne çıkmaya başlamış, aynı zamanda kendini ifade etmek için bir fırsat elde etmiştir<sup>310</sup>. Parti içinde bulunan kesimlerde bizzat partinin yapısını belirlemektedir. 27 Mayıs'a karşı olanların bir arada bulunmasının yanı sıra muhafazakâr bir siyasi yapı kurmak isteyen İslami kesimler, Türkçüler, Türk-İslam sentezcileri ve liberal demokratlar parti içerisinde kendine yer bulmuşlardı. Parti içinde farklı guruların yer alması, parti içi çekişmelerin yaşanmasına neden oluyordu. Süleyman Demirel partinin başına geçtikten sonra, parti içindeki çekişmeleri gidermek için kendi egemenliğini artırmak isteyecektir. İlk zamanlar yeterli derecede partiye hâkim olamamışsa da ilerleyen dönemlerde muhaliflere verdiği birtakım sözlerle dengeyi kuracaktır.

AP içinde yer alan gruplar arasında Sadettin Bilgiç grubu faaliyetleriyle göze çarpmaktadır. Bilgiç, Gümüşpala'nın ölümünden sonra düzenlenen ikinci kongrede genel başkanlığı Demirel'e kaptırmasına rağmen parti içindeki faaliyetlerini devam ettirmiştir<sup>311</sup>. Kongreden sonra sürekli itişip kalkışmaların devam etmesi, 1965 seçimleri sonrasında kurulan AP hükümetinde Bilgiç'in kabinede yer almaması ile sonuçlanmıştır. Bilgiç kabine de yer alamayınca muhalif olarak faaliyetlerine başlamış, Demirel'e birçok eleştiride bulunmuştur. Bilgiç'in en büyük iddialarından birisi; Demirel'in partinin kuruluş felsefesine aykırı hareket ettiği ve parti içinde demokrasi düzenini rafa kaldırıp, tek söz sahibi kişinin kendisi olması gerektiği yönünden faaliyetler gösterdiğidir<sup>312</sup>. Demirel'in ülke içinde yaşanan öğrenci işçi hareketlerine

<sup>310</sup> Demirel, *a.g.e.*, s. 338.

<sup>311</sup> Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*... s. 291.

<sup>312</sup> Demirel, *a.g.e.*, s. 57.

karşı tavrının normal olması da eleştirilmiştir. Demirel ise bunu 1961 Anayasası'nda verilen haklar ve özgürlükler bağlamında değerlendirerek, verilen özgürlüğün engellenemeyeceğinin altını çizerek yanıt vermiştir.

Genel idare kurulu seçimlerinin yapıldığı 1966 yılında Bilgiç ile Demirel arasında rekabetin devam ettiği bilinmektedir. Hatta Bilgiç'in bizzat kendi ağzından çıkan sözler bunu doğrular niteliktedir. Bilgiç; *“AP Üçüncü Büyük Kongresi'nde yine Demirel'le ters düştük. Ayı ayrı listeler yaparak Genel İdare Kurulu seçimlerinde etkili olmaya çalıştık. Demirel belki “Ben liste yapmadım” diyebilir. Çünkü bende yapmadım. Ama yaptırıldı.<sup>313</sup>”* sözleriyle mücadelenin devam ettiğini halen daha Demirel'le mücadelenin devam ettiğini bildirmektedir.

Üçüncü Büyük Kongre'nin yapıldığı 27 Kasım 1966 tarihinde muhalif adaylar yenilgiye uğradı. Amaçları Demirel'i parti liderliğinden uzaklaştırmaktı. Demirel'in rakibi olan genel başkan adayı Kadri Eroğan, 175 oyda kaldı. Demirel'in aldığı oy sayısı ise 1239'u bulmuştu<sup>314</sup>. Demirel'in kazandığı zafer milliyetçilerin de partide olan rollerini yitirmiş olmalarına neden olmuştur. Demirel tekrardan düzenlemeler yaparak partinin merkezi otoritesini güçlendirme yoluna gitmiştir. Demirel elinde bulundurduğu yetkilerle yeniden atamalar yaparak partide birçok düzenleme yoluna yaptı, bir mana da kendi otoritesini partiye kabul ettirmiştir.

Demirel 1965 seçimlerinde iktidar olarak başbakanlık koltuğuna oturmuştu. Parti içi devam eden sorunları da üçüncü ve dördüncü kongrede hallederek tek adam olma yolunda önemli bir mesafe kat etmişti. Hatta kendine bağlı “Yeminliler” adında bir grup kurarak parti içindeki pürüzleri iyiden iyiye azalmıştır<sup>315</sup>. Diğer taraftan Bilgiç grubuyla bağlantıları kuvvetlendirerek uzlaşmanın yolunu aramıştır.

Demirel parti içindeki sıkıntıları giderdikten sonra 1 Nisan 1967 tarihinde altı bakanın görevinden istifa etmesi üzerine kabine değişikliğine gitmiş ve otoritesini

<sup>313</sup>Bilgiç, *a.g.e.*, s. 178.

<sup>314</sup> Genel başkanlık için yapılan seçimde aslında iki türlü zafer vardı. Bir taraftan Demirel'in genel başkanlığı ezici üstünlükle kazanmasının zaferi, diğer taraftan parti içinde yer alan liberal kesim kazanmıştı. Çünkü parti içinde bulunan milliyetçi kesim yenilgiye uğratılmıştı. Önderliğini Osman Turan'ın ettiği milliyetçi kesiminde rekabetinin kırılması Demirel'e büyük avantajlar sağladı. Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*... s. 301.

<sup>315</sup> Demirel, *a.g.e.*, s. 57.

sağlam bir zemine oturtmuştur. Parti içinde en büyük muhalif olan Bilgiç Ulaştırma Bakanı sıfatıyla göreve başlamıştır<sup>316</sup>. Böylece Demirel kendine muhalif olan grupları sindirmeyi başarmıştır. Sadettin Bilgiç ile uzlaşılması, partide yaşanan sorunları ortadan kaldırmaya da rahatlatmış ve hükümet sağlam bir zemine oturtulmuştur.

Parti içindeki sorunlar arasında diğer bir mesele de ekonomi politikalarında istikrarsız bir tutum sergilemeleridir. Demirel hükümetinin II. BYKP’de ekonomi politikalarına yeni bir strateji getirmek istemesi ve ithal ikameci anlayışta çeşitli düzenlemeler yapması, özel sektör ile olan ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Kalkınma planına göre ayarlanan 933 sayılı yasayla birlikte sanayicilere getirilen teşvikler Ticaret Odaları’nın tepkisini çekmekteydi. AP’nin uyguladığı politikalarda sanayicilere uygun bir taslak çizdiği gündem olmuştu. Bu durum hem TOBB’un hem de tüccar ve esnafın tepkisine neden olmuştu<sup>317</sup>. AP’nin uyguladığı bu politika ilerleyen dönemlerde kendi oy tabanından büyük kopmaların yaşanmasına neden olacaktır. Özellikle İslamcıların Erbakan’ın kuracağı Milli Nizam Partisi’ne yönelmeleri buna en iyi örnektir.

AP’nin uyguladığı politikalar partinin her geçen gün güç kaybetmesine neden olmuştur. İslamcıların partiden kopmasıyla birlikte milliyetçi kesim de AP’nin politikalarını sorgulama gereği duymuştur. Bilindiği üzere 1960’lı yılların ortalarından itibaren hızla yayılan komünizm ve sol sosyalist hareketler 1970’li yılların başında ülkenin gündemine oturup kalacaktır. AP içinde yer alan Türk-İslam sentezcileri bu durumdan yakınmaktaydılar. Parti içinde bu grubun başını Osman Turan çekiyordu. Ona göre hükümet ülkede yayılan bu hareketlere tepki göstermiyordu, hatta gayet doğal karşılıyordu. Demirel’in her ne kadar bu tutuma karşı hoşgörülü davranması doğal

<sup>316</sup> *Milliyet*, 2 Nisan 1967. s. 1-5.

<sup>317</sup> Kanunun çıktığı tarihe kadar AP hükümetinin kontrolünde olan TOBB’un başına Necmettin Erbakan geçerek, hükümete karşı sergilediği tavırlardan dolayı, hükümetin baskısıyla bu görevde uzun süre kendisini tutamadı. Kendisi AP’de milletvekili olmak için başvurduğunda genel kurul tarafından bu isteği reddedildi. Ardından 1969 seçimlerinde Konya’dan bağımsız aday olarak milletvekili seçildiğinde AP’ye karşı çeşitli suçlamalarda bulundu. AP’nin uluslararası bir sanayici burjuva sınıfına aracılık ettiğine dair suçlamalarda bulundu. Kendisine destek verenlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazla olduğu için ertesi yıl Milli Nizam Partisini kuracaktır. Yeni kurulan parti İslamcı yapıda olduğu için AP içinde bulunan İslamcılarında partiden ayrılmalarına neden olacaktır. İslamcılar ile bağıni koparan AP, merkezde güç kaybına uğrayacak aynı zamanda oy tabanında büyük kayıplar yaşayacaktır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Haluk Alkan, “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset Ve İş Adamları Örgütlenmeleri (Odalar, Tüsiad, Müsiad)”, (*Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi* 1998), s. 187-195.

idiyse de; Türk-İslamcıların öğrenci-işçi hareketlerine karşı büyük bir rahatsızlığı söz konusuydu. Milliyetçi kesim AP'yi korkaklıkla suçlamış ve her türlü kalkınmaya özen gösterildiği halde manevi kalkınmaya yeterli derecede özeninin gösterilmemesini de önemle vurgulamıştı. Mantık olarak milliyetçi kesim AP'yi materyalist, felsefesiz Türk birliğine önem vermeyen bir hükümet olarak görüyor ve masonların kısılcacında kalmış bir parti olarak değerlendirmiştir. Türk Birliği'nin AP gibi bir parti tarafından sağlanamayacağını anlayan milliyetçi kesim, ideallerinin hayat bulacağı yeni bir oluşuma gerek duymaktaydılar. O dönemde faaliyeti sürdüren CKMP'nin başına Alparslan Türkeş'in geçmesi milliyetçi grubu bu partiye yöneltmiştir<sup>318</sup>. Böylece AP içinde bulunan radikal milliyetçi grup CKMP'ye desteğini vermeye başlamıştır. Zaten 1969 yılına gelindiğinde partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi olmuştur.

Alparslan Türkeş'in liderliğini yaptığı CKMP, hem komünizme hem de liberal demokrasiye karşı bir politika izlemiştir. Türkeş'in Dokuz Işık olarak adlandırdığı doktrine uygun olarak hazırlanan parti programında Türkçülük'e büyük önem verilirken, sanayi, bilim, teknoloji, kalkınma stratejisi gibi konulardan da bahsedilmiştir<sup>319</sup>. Aşırı milliyetçi bir potansiyele sahip olan partide Alparslan Türkeş etkisi, AP'de büyük kan kaybına neden olmuştur. Çünkü MHP'nin kurulması, ülkede bir bakıma gruplar arasında kutuplaşmayı tescillemiştir denilebilir.

### 3.1.2. 1969 Seçimleri ve Bölünme

Türkiye'de kutuplaşmaların hızla yayıldığı dönem olarak kayıtlara geçen 1960'lı yılların son evreleri çalkantılı bir süreçten geçmektedir. Bir taraftan milliyetçi gruplar kendi gruplarını oluşturmaya çalışırken, diğer taraftan CHP içinde yeni ideolojik düşüncelerin benimsenmeye çalışıldığı görülmektedir. 1965'li yıllarda Ortanın Solu düşüncesiyle yola çıkan CHP, artık daha da sola kayarak işçi ve emekçilerin desteklerini almaya çalışmaktaydı. Kısaca TİP'e karşı işçi kitlelerini kendi safına kaydırma çabaları içerisindeydi. AP'de ise devam eden sorunların üzerine bir de Demirel'in yolsuzlukla suçlanması gündem olmuştu. Partilerin kendi içlerindeki bölünmeler gerçekleşirken partiler arası rekabetin giderek arttığı görülmektedir. Kısaca sağda ve solda yeni

<sup>318</sup> Demirel, *a.g.e.*, s. 56.

<sup>319</sup> Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, çev. Güneş Ayas Timaş Yayınevi, İstanbul 2010, s. 253.

arayışların yaşandığı, yeni süreçlerin belirlendiği bir dönemin başladığı anlaşılmaktadır<sup>320</sup>. Önceki dönemlere göre Türkiye’de siyasetin nabzı biraz daha tempolu bir hal alacaktır.

Ülke çapında hem AP’de hem de diğer siyasi partilerde 1969 seçimleri öncesinde huzursuzluk seçimler yaklaştıkça artmaya başladığı görülmektedir. Aslında sorunların temelinde DP’li tutukluların affı vardı. AP içindeki milletvekillerinin büyük çoğunluğu DP’li vekillere siyasi af isterken başbakan Demirel bu konuya sıcak bakmamıştır. Ordu ile partinin arasındaki bağların kopması olası bir darbe ihtimalini gündeme getirmiştir<sup>321</sup>. Demirel’in af düşüncesine sıcak bakmamasının bir nedeni de tutuklu olan DP’lilerden kendisine rakip çıkacağı korkusudur. Bu sıralarda İsmet İnönü’nün Celal Bayar’la görüşmesi sonucu siyasi af gündeme iyice oturmuştur. İnönü’nün düşüncesine göre, ülkede huzursuzluğun giderilmesi için siyasi affın çıkarılması şarttır<sup>322</sup>. Meclise taşınan siyasi af sorunu senato da AP’li vekillerin tavrı nedeniyle reddedilmiştir. Buradaki ince çizgi ise, silahlı kuvvetlerin AP yöneticilerini sert bir mesajla tehdit etmeleridir<sup>323</sup>. Meclisten geçmeyen af kanunu AP’ye olumsuz yönde etki etmiş ve birçok isim partiden istifa tercihini kullanmıştır.

Siyasi çıkmazların yaşandığı 1969 yılı itibariyle yapılan seçimde AP ciddi oranda oy kaybına uğramasına rağmen seçimde yine de birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Seçmenlerin katılım oranında da ciddi bir düşüş olduğu dikkat çekmektedir. 1965 seçimlerine katılım oranı %71 dolaylarında iken, 1969 seçimlerinde bu oran %64’e kadar gerilemiştir. Seçim sonuçları neticede aşağıdaki gibidir.

**Tablo 15: 1969 Seçim Sonuçları**<sup>324</sup>

Parti Adı	Oy oranı (%)	M. sayısı
<b>AP</b>	46.5	256
<b>CHP</b>	27.4	143
<b>CGP</b>	6.6	15
<b>MP</b>	3.2	6
<b>MHP</b>	3.0	1
<b>TİP</b>	2.7	2
<b>YTP</b>	2.2	6
<b>TBP</b>	2.8	8
<b>TBP</b>	5.6	13

<sup>320</sup> *a.g.e.*, s. 251-252.

<sup>321</sup> Cizre *a.g.e.*, s.79- 80.

<sup>322</sup> *Milliyet*, 15.05.1969. s.1.

<sup>323</sup> Cizre *a.g.e.*, s.79.

<sup>324</sup> Bilgiç, *a.g.e.*, s. 201.



Sonuçta AP'nin zaferiyle sonuçlanan 12 Ekim 1969 tarihli seçimde, seçim sisteminin değiştirilmesi büyük partiler için yarar sağlarken küçük partilerin zararına olmuştur. 1965 seçimlerinde 'nispi temsil' sistemi uygulanırken, 1969 seçimlerinde 'barajsız d'hondt' sistemi devreye girmiştir. Yeni seçim sisteminden en çok etkilenen parti olan TİP, tablo 1'e göre, 1965 seçimlerinde %2.97 oy oranıyla 14 milletvekili çıkarırken, tablo 15'te 1969 seçimlerinde %2,7 oranında oy almasına rağmen sadece 2 milletvekili çıkarabilmiştir. Tepkisini sokaklarda gösteren TİP'liler durgun olan öğrenci-işçi hareketlerine hareketlilik kazandırmıştır.

Seçimden sonra cumhurbaşkanı onayı ve Meclisten güvenoyu alan Demirel, cumhuriyetin 31'inci hükümetini 3 Kasım 1969 tarihinde kurmuştur. Fakat parti içinde yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle partinin kendi üyeleri hükümeti kısa süre içinde düşürmüşlerdir. Kurulan II. Demirel Hükümeti'nin kabine üyeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 16: II. Demirel Hükümeti Kabine Üyeleri<sup>325</sup>

Görevi	Adı soyadı
Başbakan	Süleyman Demirel
Devlet Bakanı	Refet Sezgin
Devlet Bakanı	Hüsametdin Atabeyli
Devlet Bakanı	Gürhan Titrek
Devlet Bakanı	Mehmet Turhan Bilgin
Adalet Bakanı	Yusuf Ziya Önder
İçişleri Bakanı	Haldun Menteseoğlu
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil
Maliye Bakanı	Ali Mesut Erez
Milli Eğitim Bakanı	Orhan Oğuz
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu
Bayındırlık Bakanı	Turgut Yaşar Gülez
Ticaret Bakanı	Ahmet Dalı
Sağlık Ve Sosyal Yardım Bakanı	Vedat Ali Özkan
Gümrük Ve Tekel Bakanı	Ahmet İhsan Birincioğlu
Tarım Bakanı	M. İlhami Ertem
Ulaştırma Bakanı	Nahit Mentese
Çalışma Bakanı	Seyfi Öztürk
Sanayi Bakanı	Mehmet Selahattin Kılıç
Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Sabit Osman Avcı
Turizm Ve Tanıtma Bakanı	Necmettin Cevheri
İmar Ve İskân Bakanı	Mehmet Hayrettin Nakiboğlu
Köy İşleri Bakanı	Turhan Kapanlı
Orman Bakanı	Hüseyin Özalp
Gençlik Ve Spor Bakanı	İsmet Sezgin

Demirel'in kurduğu hükümette muhalifler tamamen kabine dışı kalmıştır. Kabine dışı kalan muhalifler 1970 yılında yapılacak olan bütçe tasarısına ret oyu vererek kamuoyunda tepkilerini dile getirmişlerdir. Toplamda 46 üyenin ret oyu verdiği bütçe görüşmeleri sonunda Demirel istifa etmek zorunda kalmıştı. Bilgiç grubu, AP'nin başında Demirel dışında bir senatörün veya milletvekilinin kabineyi kurmasını istemiştir. Eğer bu dilek gerçekleşirse, muhalifler bütçe tasarısında güvenoyu verecek ve AP'nin millete hizmetine desteklerini her zaman tam teşekküllü vereceklerini

<sup>325</sup> İsmet Türkmen, *Cumhuriyet Hükümetleri Döneminde Güneydoğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Yatırımları (1960-1995)*..., s.145.

kamuoyuna bildirmişlerdi<sup>326</sup>. Kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini tekrardan Demirel'e vermişti. 6 Mart 1970 tarihinde kurulan hükümette Demirel başbakan olarak görevine devam etmiştir. Kabinede sadece bir bakanı değiştiren Demirel, muhalifler ile uzlaşmayı tercih etmemiştir. Durum böyle olunca bütçe tasarısında ret oyu verenlerden 9'u hariç diğerleri ihraca tabi tutulmuştu. İhraçlara tepki gösteren birçok senatör ve milletvekili AP'den istifa etme kararı almıştır. Bu süreçten sonra ihraç edilenler yeni bir parti kurmak için çalışmalarına başlamıştı. Son olarak Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin de partiden istifa etmesi üzerine Demokratik Parti'nin kurulması için İçişleri Bakanlığı'na dilekçe verilmiştir. Nihayetinde 18 Aralık 1970 tarihinde Ferruh Bozbeyli genel başkanlığında Demokratik Parti kurulmuştur<sup>327</sup>. AP içindeki bu çalkantılı süreç bir taraftan Demirel'i partinin tek adamı yaparken, diğer taraftan her geçen gün partinin kan kaybettiğini kendisine hissettiriyordu. Zaten 1973'te yapılan seçimler bu durumu açıkça ortaya koymaktaydı. Çünkü AP bu seçimlerde sadece %29 civarında bir oy almıştı. Daha önce kendisinden ayrılan Necmettin Erbakan liderliğindeki İslamcılar ve Bilgiç taraftarlarının Ferruh Bozbeyli liderliğinde kurduğu partiler oyların yaklaşık %23'lük bölümünü elde etmişti<sup>328</sup>.

### 3.2. 12 Mart Muhtırasına Giden Süreç

Türkiye'de 27 Mayıs sürecinden sonra yürürlüğe giren 1961 Anayasası'nda topluma verilen hak ve özgürlükler toplumsal kutuplaşmaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fertlerin kendi fikirlerini serbestçe tartışarak yayması halk arasında bölünmeleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1961-1972 yılları arasında etkisini şiddetli bir şekilde gösteren özgür düşünce ortamı toplumun her kesiminde hissedilmeye başlamıştır. Ordu içinde cuntalaşma faaliyetleri, yazar ve aydınların propagandaları, öğrenci ve işçi eylemleri, sağ-sol tartışmaları gibi olaylara ekonomik sıkıntıların da eklenmesi ordunun ikinci kez yönetime müdahale etmesine neden olmuştur.

<sup>326</sup> Bilgiç, *a.g.e.*, s. 215-217.

<sup>327</sup> *a.g.e.*, s. 222.

<sup>328</sup> Demirel, *a.g.e.*, s. 65.

### 3.2.1. Ordu İçinde Cunta Faaliyetlerinin Başlaması

Türk siyasi tarihinin 1950-60 yılları arasında iktidarda olan DP, 27 Mayıs 1960 tarihinde TSK tarafından iktidardan indirilince ülke yönetimi ordunun eline geçmişti. Bu tarihten kısa bir süre sonra ülke idaresinin sivillere devredilmesiyle birlikte ordu içinde huzursuzluk devam etmiş ve bir grup, ihtilalin amacına ulaşmadığını düşünmüştür. 27 Mayısın amacına ulaşmadığı fikri, ordudaki gruplarla sınırlı kalmamış, 1960'lı yılların başında dönemin aydınları tarafından da sürekli eleştiri konusu olmuştur. Özellikle bu dönemde yayın hayatına başlayan sol eksenli Yön Dergisi, bu fikrin belirginleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Derginin başyazarlığını yapan Doğan Avcıoğlu'nun fikrine göre; hızlı bir şekilde batılılaşma için istikrarlı bir otoriter rejime ihtiyaç vardı<sup>329</sup>. Bu rejimin gerçekleşmesi için de ordunun müdahalesinin gerekliliği şarttı.

1965 seçimlerinde solu temsil eden TİP'liler Meclis'e milletvekili gönderince parlamento yoluyla iktidara gitmenin mümkün olacağını düşünmüş. Fakat sonraki seçimde yine aynı oy oranını almalarına rağmen başarısız olmaları, onları darbeci bir eğilimi benimseme yolunda cesaretlendirmiştir. Seçimle başa gelemeyeceğini anlayan solcu gruplar, kendilerine yakın olduklarını düşündükleri subaylarla birlik olarak darbe yoluyla iktidara geleceklerini umuyorlardı<sup>330</sup>.

Doğan Avcıoğlu'nun kaleme aldığı "Türkiye'nin Düzeni" adlı eseri dönemin subayları üzerinde büyük etki yaratmıştır. Özellikle darbe planı için yapılan toplantılarda dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in sözlerine göre bu eseri okumayan subayların adam olamayacağı yönünde söylemlerinin olduğu iddia edilmektedir. Avcıoğlu'nun cuntalaşma faaliyetlerinde etkin rol aldığı ve ordu ile aydınlar arasında belirli bir oranda fikir birliğinin olduğu anlaşılmaktadır<sup>331</sup>.

Muhtıraya giden süreçte ordu içinde cuntalaşma faaliyetleri amaçlarına göre farklı düşünce ekseninde çark oluşturan üç gruptan oluşuyordu. Cuntalaşma faaliyetleri

<sup>329</sup> H. Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 58.

<sup>330</sup> Davut Dursun, *12 Mart Darbesi; Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul 2003, s. 30.

<sup>331</sup> Serdar Köse, "Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası", (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2010), s. 115.

arasında en önemlisi olan birinci grup, asker ağırlıklı olarak faaliyetlerini sürdürmekteydi. Grup içinde Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Kara Kuvvetleri Daire Başkanı Celil Gürkan gibi yüksek rütbeli subayların yanı sıra, ordudan ihraç edilmiş subaylarda bulunmaktaydı. Dönemin varlıklı ve saygın iş adamları da, oluşan bu cuntalaşma grubunu desteklemekteydi. İkinci grup ise, 27 Mayıs'ın öncülerinden olan Cemal Madanoğlu'na eşlik eden düşük rütbeli subaylar ve sivillerden oluşan bir cuntaydı. Yön Dergisi'nin başyazarlarından olan Doğan Avcıoğlu da bu grup içinde bulunmaktaydı. Cuntalaşma faaliyetleri içinde belki de en az etkiye sahip olan grup üçüncü gruptu. Fakat ülke içinde olayların sokaklara taşmasında etkili oldukları da söylenebilir. Çünkü bu grup içinde üniversite öğrencileri önemli bir rol oynamaktaydı. Ayrıca grupta orduda bulunan genç subaylar cuntalaşmanın merkezi konumunda yer almaktaydı<sup>332</sup>.

Üç ayrı gruptan oluşan cuntaların tek bir amacı vardı, 27 Mayıs'ın amacına ulaşmağı hissiyle yeniden bir darbe yapmak ve yönetimi ele geçirerek kendi istekleri doğrultusunda yeni bir iktidar oluşturmaktı. 1970'li yılların başlarından itibaren AP'nin elinde bulundurduğu iktidarı yıkmak için, sürekli fikir alışverişi içinde bulunmaları, iktidara olan karşılıklarını ortaya koymaktaydı. Dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tamgaç, demokratik görünümüyle tanınmış olmasına rağmen, aslında Cumhurbaşkanı'yla birlikte AP taraftarlığı ve yakınlığıyla bilindiği için cuntalaşma faaliyetlerinde yer almamıştır<sup>333</sup>. Aynı zamanda Tamgaç'ın orduda destekçisinin az olması, ordu üzerindeki otoritesini sınırlı tutmuştur.

Ordu içinde cunta faaliyetlerini sürdüren Cemal Madanoğlu'nun darbe teşebbüsü ise diğer cuntacı gruplardan farklı idi. Bilindiği üzere 27 Mayıs ihtilalinin gerçekleşmesinde önemli katkılar sağlayan Madanoğlu yeni bir darbe hazırlığı için çeşitli faaliyetler göstermekteydi. Madanoğlu cuntasının temelini, dönemin aydın yazarları ve tanınmış burjuvaziler oluşturmaktaydı. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Hasan Cemal, İlhami Soysal gibi tanınmış birçok aydın, ordunun sola eğimli bir darbe yapmasını istemişlerdir ve bahsi geçen aydınlar, ordunun hükümeti devralarak, baskıcı bir rejim uygulamasından yanaydılar. Aydın yazarların çıkardığı Devrim Gazetesi,

<sup>332</sup> "a.g.t.", s. 116.

<sup>333</sup> Cizre, *a.g.e.*, s. 83.

sunuş bakımından ordu ile gençlik arasında bağ kuran diyaloglara yer veriyordu. Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalımlı durumdan aydınların ve ordunun birlik olarak hareket etmesiyle atlatılacaktı. Madanoğlu grubu orduda ve toplumda büyük etki yaratmış, Doğan Avcıoğlu'nun kitabı ise ordu mensupları ve aydın yazarlar tarafından benimsenip kılavuz olarak kabul edilmiştir<sup>334</sup>. Cuntanın faaliyetleri ilerleyen dönemlerde grubu oluşturan kişiler arasında anlaşmazlık çıkması nedeniyle önemini kaybetmiştir.

Askeri kanadın aktif olmaya başladığı dönem ise 1960'lı yılların sonlarına doğru olan dönemdir. Kurmay Albaylar tarafından kurulan cunta faaliyetlerinin bulunduğu merkez ise Harp Akademileridir. Sola yakın anlayışlarından dolayı kendilerine yakın olan aydın yazarlar ve Madanoğlu cuntasıyla birlik olup belirli bir hiyerarşi içinde hareket etmişlerdir. Yine 1960 darbesinde önemli roller oynayan MBK üyesi Osman Köksal da Ankara'da faaliyet sürdürmüş ve bulunduğu bölgede aydınlarla iletişime geçerek cuntanın yapacağı faaliyetler hakkında bilgi alışverişine girmiştir. *Devrim Gazetesi* ve kapatılan *Yön Dergisi* yazarları ile görüşüldükten sonra Madanoğlu grubuna katılma kararı alınmıştır. Belirli görüşmelerden sonra birlik sağlayan askeri cunta '*Ulusal Devrim Partisi*' adında gizli bir örgüt kurmuşlardır. Kurulan örgütün kaynakları adeta İttihat ve Terakki Partisi'nin parti tüzüğüyle uyuşmaktadır. Kendi deyimleriyle - *devrimin oluşabilmesi için yapılacak olan ön hazırlıkların kararlarının alınacağı bir genel kurul*- oluşturmuşlardır. Kendi aralarında başlayan kurumsallaşma çabalarını zamanla ordunun geneline yayarak, aydınlar aracılığı ile de yeni nesil gençliğe ve işçi grubuna aşılacaklardır. Cunta da amaç vatansever olan kişileri tespit ederek ve onları partiye dâhil etmektir. Oluşturulan kurula tecrübe bakımından önde gelen isim olan Cemal Madanoğlu genel başkanlığa getirilmiş ve kurulun genel sekreteri ise yazdıkları ve yönetici kimliği ile tanınan Doğan Avcıoğlu olmuştur<sup>335</sup>.

Kurulan cunta örgütü zamanla genişlemiş ve örgütlenmesini tam teşkilatlı yapmıştır. Şüphesiz teşkilatlanmada Avcıoğlu'nun yazdığı eserler ve köşe yazıları önemli derecede etkili olmuştur. Avcıoğlu'nun eserleri hem ordu mensupları arasında

<sup>334</sup> Sedef Bulut, "Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri", (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi 2006), s. 62.

<sup>335</sup> Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, 2. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 146-149.

hem de halk arasında büyük ilgi görererek tartışılmaya başlanmıştır. 27 Mayıs'ın eksik kalan yönlerini tamamlamak uğruna birliği sağlayan subaylar yönetimi ele geçirmek isterken, bir taraftan DP'nin devamı olan AP'ye karşı politika yürütmüşlerdir. Beki de ordunun cuntalaşma aşamasına gelmesinde en önemli olay AP'nin 1960'lı yıllarda DP sempatzanı olmasıdır. Bu dönemde başlayan emperyalizm karşıtı antiemperyalist davranışların yanında, siyasal sistemin kökten değiştirilmesini savunan ve dolaylı olarak ekonomiye de yansıyan 'Radikalizm' akımının yaygınlaşması da ordu içindeki subayları harekete geçirmiştir diyebiliriz. Doğan Avcıoğlu'nun eserleri de fitili körüklemiştir. Bu gelişmelerle birlikte birazda olsa sükûnet sağlanan Türkiye'de yeniden başlayan iç karışıklıklar devamında işçi-öğrenci hareketleriyle doruk noktasına ulaşmıştır. Böylece 1960'lı yılların sonunda, ordunun müdahalesi için uygun zeminin oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

### 3.2.2. İşçi ve Öğrenci Hareketleri

Demokrasi tarihimizde 1960'lı yıllara kadar pek görülmeyen işçi ve öğrenci hareketleri 1960 Anayasa'sının getirdiği hak ve özgürlüklerden dolayı sözü edilen yıllardan sonra artış göstermiş ve 1968-69 yıllarından doruk noktasına ulaşmıştır. Tabii Avrupa'daki üniversitelerde başlayan öğrenci olayları tetikleyici etken olmuştur.

Anayasa tarihimizde 1961 Anayasası pek çok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Bunlara örnek olarak sendikal haklardan işçi hakları örnek verilebilir. Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanarak MBK'ne verilen öntasarı raporu, demokratik ve eşit bir sosyal düzenin oluşacağı ülke yaratılmak istenmiştir. Öntasarının 45. 46. ve 47.<sup>336</sup>

<sup>336</sup> Bu üç madde aşağıdaki gibidir:

"MADDE 45.- Devlet, çalışanların, yaptıkları işe uygun ve insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlamalarına elverişli adâletli bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alır.

e) Sendika Kurma Hakkı

MADDE 46.- Çalışanlar ve işçiler izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler.

İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir.

Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri; yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.

20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 46.- İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunla gösterilir. Kanun, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir.

Sendikalar ve sendika birliklerinin tüzükleri; yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.

maddeleri işçilere grev, sendika kurma gibi hakları kapsamaktadır. MBK tarafından onaylanan bu haklara birkaç madde daha eklenerek yürürlüğe konmuştur<sup>337</sup>. Anayasanın bu üç maddede var olan hakları vermesiyle birlikte ülkede var olan sendikaların toplu sözleşme yoluna gitmesi işçiler arasında sendikaya olan sempatanlığı bir hayli artırmıştır.

İşçi sınıfına ek olarak Türkiye'deki gençlikte siyasette ön plana çıkmaya başlamıştır. 1960'lı yılların sonlarında üniversite öğrencileri arasında fikir ayrılığı baş göstermeye başlamıştır. Sağcı-Solcu akımı şeklinde zıt yürütülen politikalar ülkenin gidişatını karanlığa doğru sürüklemiştir. Ülke dışında yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler ülkedeki gençliğin ilgisini çeker hale gelmiş, Latin Amerika'da yayılan komünizm düşüncesinde rol alan Kübalı devrimciler Fidel Castro ve Cheguevera Türkiye'de sol akımın gençliği tarafından benimsenmiştir. Üniversitelerde bu kişilerin isimleri zikredilerek sol örgütlenmelerin yaygınlaştırılması sağlanmıştır<sup>338</sup>.

Avrupa'da yaygınlaşan öğrenci hareketlerinin Türkiye'ye etkisi dolaylı yoldan olmuş ve tıpkı Avrupa gibi Türkiye'de de üniversitelerde yoğunluk kazanmıştır. AP'nin hükümetin başında olduğu 1960'lı yılların sonlarında öğrenci hareketlerinin artmasının nedeni; işçi, köylü, toprak ağalığı, burjuvazilik, şeyhlik gibi kalıplaşmış sistemin devam ettirilmesidir. Buna bağlı olarak halkı aydınlığa kavuşturacak herhangi bir uygulamanın gerçekleştirilememiş olması halkın bilgisiz ve yoksul kalmasında rol oynamıştır. Var olan siyasi partilerin de bu düzene müdahalede bulunmaması, öğrenci hareketlerinin yoğunlaşmasında pay sahibi olmuştur. Toplumun orta tabakasını temsil eden bu gençlik, geldikleri kırsal bölge halkının ve köylünün geri kalmışlıktan kurtulması için mücadele etmişler ve siyasal düzenin değişmesi için devrimin şart olduğunu savunmuşlardır<sup>339</sup>.

*f) Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı*

*MADDE 47.- İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler.*

*Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir.” Bkz. [www.anayasa.gen.tr](http://www.anayasa.gen.tr) (Erişim Tarihi: 03.04.2018)*

<sup>337</sup> Mesut Gülmez, “1961 Anayasası'nda Sendikal Hakların Oluşumu”, *Amme İdaresi Dergisi*, XVIII/3 (1985), 101-103.

<sup>338</sup> Necmi Erdoğan, “Demokratik Sol'dan Devrimci Yol'a 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar”, (Murat Gültekinil), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 8, Sol, İstanbul 2008, s. 264-267.

<sup>339</sup> 1960'lı yılların sonlarında yaşanan öğrenci hareketleri belki Avrupa'yla aynı dönemde başlamıştır. Fakat onlardaki öğrenci hareketlerinin anlayışı ve sorunları bizimkilerden farklıdır. Çünkü Avrupa'da başlayan öğrenci hareketlerinin kaynağı, sanayi toplumundan bunalan gençlerin çıkardığı hareketlerinden



Öğrenciler 1961 Anayasası'nın verdiği özgürlük haklarından kendilerine pay çıkarmış, işçilerin ve sendikaların desteklerinden de yararlanarak ülke çapına yayılan birçok eylemde bulunmuşlardır. Sol anlayışın fitilini ateşleyen olay ise; 1968'in Temmuz'unda dönemin iktidarının davetiyle İstanbul'a demir atan Altıncı Filo'dur. ABD askerlerinin Dolmabahçe Sarayı'na gelişiyle şehirdeki davranışları protesto gösterileri başlamıştır. ABD denizci kuvvetlerinin solcu gruplar tarafından dövülerek denize atılmaları, ülke içinde karşıt görüşlerin birbiriyle çatışmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Durumun daha da kötüye gitmesini engellemek amacıyla polis müdahalesi başlamış ve protestolar sindirilmeye çalışılmıştır<sup>340</sup>.

Dönemin Türkiye'sinde sol grupların aktif rol oynaması Milliyetçi cepheyi rahatsız etmiştir. Çünkü ülkenin gidişatının komünizme kaydığı düşüncesi hâkimdir. Bu süreç Türkiye'de toplumsal temellerin yapısını bozarken, siyasal ve ekonomik hayatı da olumsuz yönde etkilemiştir. Solcu gruplara karşı Konya'da protesto da bulunan sağcı gruplar Türkiye'de komünizme yer vermeyeceklerini bildirirken daima karşı protesto içinde olacaklarını da belirtmişlerdir<sup>341</sup>.

Bu dönemde yaşanan olaylarda belki de göz ardı edilmemesi gereken en önemli faktörlerden birisi de ABD'dir. Çünkü Altıncı Filo'nun İstanbul'a ayak basması ülkede fitili ateşleyen olay olarak görülmüştür. Bu olaydan sonra ABD Ankara Büyükelçisi'nin, dönemin önemli bilim yeri ve solcu grupların da merkezi durumunda olan ODTÜ'yü(Orta Doğu Teknik Üniversitesi) ziyaret etmesi Büyükelçi Robert Commer'in makam aracının yakılmasıyla son bulmuştur<sup>342</sup>. Kendisinin “*Vietnam Kasabı*” olarak anılmasının da etkisi dikkate alınacak olursa, Türkiye'ye ABD'li yetkililerin ziyaretini tesadüfi olduğunu söyleyemeyebilir. Çünkü ABD'ye karşı solcu örgütlenmelerin protestolarıyla, Türkiye'de komünizme karşı mücadele içinde olan milliyetçi-sağcı protestoların sonucu ülkede iç bunalımı beraberinde getirmiştir. Bu durum ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirilince her ziyaret yeni bir bunalım, her bunalımda ekonomik, sosyal ve siyasal çıkmazı beraberinde getirmektedir.

---

ibarettir. Bizim toplumda baş gösteren öğrenci hareketleri ise; sosyal, kültürel ve ekonomik olarak geri kalmışlıktan kurtulmak için aranan çareler bütününden oluşmaktadır. Bkz. Feryat Bulut, “68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye'de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/23, (Güz/2011), s. 135.

<sup>340</sup> *Milliyet*, 18.07.1968. s. 1.

<sup>341</sup> *Milliyet*, 25.07.1968. s. 3.

<sup>342</sup> *Milliyet*, 07.01.1969. s. 1-2.

Türkiye’yi büyük bir bunalıma sürükleyen işçi-öğrenci hareketleri 1970’li yıllarda hız kaybetmeden devam etmiştir. AP Hükümeti döneminde 1961 Anayasası’nın verdiği sendika kurma, grev yapma gibi özgürlüklere kısıtlama getirilmesi ve yeni Sendikalar Kanunu<sup>343</sup>, nun Meclis’te kabul edilmesi işçi eylemlerinin artmasına neden olmuştur. DİSK’in ülke çapında grev ve protesto yürüyüşleri buna örnektir<sup>344</sup>.

Amerikan emperyalizmine karşı mücadele eden solcu grupların faaliyetleri devam ederken, farklı ideolojilere sahip yeni gençlik grupları da oluşmaya başlamıştır. Özellikle Alparslan Türkeş tarafından üniversitelerde örgütlenmeye başlayan “Ülkücü Gençlik” komünizme karşı protesto grupları oluşturmuştur. Ülkenin komünizme yöneldiğini düşünen MHP (Milliyetçi Hareket Partisi ) gençliği bu gidişata son vermek için üniversitelerde örgütlenmeye başlamıştır. Ülkücü Gençlik kısa zamanda örgütlenerek Ülkü Ocaklarını kurmuşlardır<sup>345</sup>. Alparslan Türkeş önderliğinde örgütlenen gençlik, “*Türk-İslam Sentezi*”<sup>346</sup> çatısı altında hareket ederek sol kesime karşı antikomünist politikalar yürütmüştür.

Türkiye’deki kutuplaşmaların yoğun bir şekilde yaşandığı 1970’li yılların henüz başında iktidarda olan AP üniversitelerden sokaklara taşan gençlik olaylarına karşı yeterli derecede önlem alamamıştır. Daha doğrusu aldığı önlemlerde yetersiz kalmıştır. İlimli bir politika izleyen Demirel’in AP’si, daha önce bahsedildiği üzere 1965’te CHP’nin “*Ortanın Solu*” anlayışını temsil etmesi üzerine sağ ideolojiye yakınlık göstermiştir. Solcuların yaptığı gösteri yürüyüşlerinde gerekli önlemlerin alınmadığı ve bu gösterilere sağcı grupların saldırdığı, Demirel’inde bu saldırılar karşısında kayıtsız

<sup>343</sup> DİSK’in eylem faaliyetlerini azaltmak amacıyla Meclis’te kabul edilen Sendikalar Kanunu’nda kabul edilen maddeler için bkz. *MMTD*, D. 3, C. 6, B. 101, 06.11.1970, s. 256-309.

<sup>344</sup> Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*.... s. 61.

<sup>345</sup> Kemal Can, “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, (Ed. Tanıl Bora), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C. 4, Milliyetçilik, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 676-678.

<sup>346</sup> “*Türk- İslam Sentezi*” ’nin çıkış noktası 1970’li yılların başlarına dayanmaktadır ve siyasi bir çağrışım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen yıllarda muhafazakâr olarak bilinen Siyasi İslamcılar, Türk Milliyetçiliği ’ne karşı eleştirel söylemler ve suçlamalar yöneltmiştir. Bu suçlama karşısında Türk Milliyetçiliği zarar görmesin diye, “*Türk İslam Sentezi*” kavramı Milliyetçiliğin savunduğu dava, düşünce yapısı, inanç anlayışı ve ülküsü kabul edilmiştir. Bkz. Kenan Erzurumlu, “Türk-İslam Sentezi Üzerine”, *Orkun Dergisi*, S. 93, Kasım 2005, <http://www.kavgamiz.com/orkun/orkun-dergisi-sayi-93.html>. (Erişim Tarihi: 20.04.2018).

kaldığı görülmüştür<sup>347</sup>. Partinin sağ ideolojiye yakınlık göstermesi hem partiyi hem de Demirel'i yıpratmıştır.

### 3.2.3. 12 Mart Muhtırası ve Sonrası Dönem

Türkiye'de 27 Mayıs İhtilali'nden sonra ordunun siyasete dâhil olması kaçınılmaz bir hal almıştır. Gerek MBK'nin yaklaşık bir yıllık ülke yönetiminde söz alması gerekse devletin cumhurbaşkanlarının ordu kökenli kişilerden seçilmesi örnek olarak gösterilebilir. Ordunun yönetime müdahalesinde hükümetlerin yürüttüğü politikaların önemli derecede etkisi olmuştur. DP örneğinde olduğu gibi AP'de DP ile aynı kaderi paylaşacaktır. 1961 yılında kurulan AP koalisyonlu dönemleri kırpacak olursak eğer 1971 yılına kadar gayet başarılı bir politika yürütmekteydi. 1969 yılında gerçekleşen seçimlerde oy oranını düşürse de yine tek başına iktidar olmayı başarabilmişti. Fakat parti içindeki huzursuzluklar yaklaşık bir yıl sonra hükümetin düşürülmesine neden olmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi parti içinde partiye zıt olan kesimler bütçe oylamalarında ret oyu vererek hükümetin düşürülmesinde başrol oynayacaklardır<sup>348</sup>. Parti içi muhalefete rağmen tekrardan güvenoyu alan Demirel hükümeti kurmayı başarabilmiş, fakat Demirel'in parti içi sorunlarına ülkede yaşanan sağ-sol cereyanı da eklenince artık etkisiz kalmaya başlamıştır. Diğer taraftan uygulanan sanayi politikaları ister istemez sanayiyle uğraşan kesimi de rahatsız etmekteydi<sup>349</sup>. Doğal olarak ülkede yaşanan huzursuzluk ordunun da huzurunu bozmaktaydı.

İç karışıklıkların yaşanması hükümetin tedbir almasını zorunlu kılıyordu. İşçilerin 15 Haziran 1970 günü DİSK'in öncülüğünde başlayan işçi eylemleri hem hükümet hem de ülkenin geleceği için endişe verici hal almıştır. Demirel bu duruma karşı tedbir olarak başta İstanbul olmak üzere Kocaeli, Zonguldak, Sakarya işçi sınıfının yoğun olduğu illerde sıkıyönetim ilan etmiştir<sup>350</sup>. DİSK'in faaliyetlerinin tam manasıyla bir başkaldırı olarak belirten Demirel, DİSK'i sindirmek için yöneticilerini tutuklayıp gözdağı vermiştir. Fakat bu durum sadece olayların daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Sağ görüşlü gruplarda DİSK'in bu faaliyetlerinden rahatsız olmuş, birçok

<sup>347</sup> Tanel Demirel, "Adalet Partisi", (Ed. Murat Yılmaz), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 7, Liberalizm, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 557.

<sup>348</sup> Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*.... s. 51.

<sup>349</sup> *A.g.e.*, s. 54.

<sup>350</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950'den Günümüze)*, s. 173.

gruba bağılı olarak hükümette yapılan eylemlerin ayaklanma olduğunu nitelemiştir<sup>351</sup>. Anayasanın verdiği haklardan cesaret alan gençliğin yaptığı eylemlerin ayaklanma olarak değerlendirilmesiyle ordu ile halk karşı karşıya getirilmiş ve demokratik tutumdan vazgeçilmiştir.

Ülkede yaşanan olaylardan rahatsız olan ordu gerekli müdahalenin yapılması için toplantılar düzenlemekteydi. Özellikle dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı olan Muhsin Batur açıklamalarında bizzat askerinin yönetime el koyması gerektiğini savunmuş ve Demirel'in taraflı davranışlarının ülkede demokrasiye zarar verdiğini de belirtmiştir. Havacı komutanların görüşlerinin sola eğilimli olması askeri müdahaleye davetiye çıkarmakta, savundukları görüşlerde de solcuların zararsız olduklarını bildirmişlerdi. Aynı zamanda bu komutanlar anayasanın verdiği hakların hükümetin çıkarları ekseninde ihlal edildiğini de belirtiyorlardı. Kurulduğu günden 1970 yılına kadar ordu ile ilişkilerinde gayet samimi tavır sergileyen ve ordunun isteklerini eksiksiz yerine getiren Demirel'in partisi bu defa anayasaya aykırı davrandığı gerekçesiyle asker tarafından desteklenmez olmuştur<sup>352</sup>.

Muhsin Batur'un 1970 yılında ilk önce hükümetin yapması gerektiği toplumsal ve ekonomik düzenlemeleri konu alan bir liste hazırlayacak, Ardından Kasım ayında hazırladığı listenin benzerini Çubuk'taki alayı ziyarete gelen Cevdet Sunay'a verecektir. Verilen bildiriye Devlet Başkanı'nın var olan anarşik sisteme son vermesi gerektiği bildirilmekteydi<sup>353</sup>. Sunay bu bildiriye karşılık çözüm yolunun anayasa olduğunu belirtmiştir. Eğer ki anayasanın sosyal hukuk devleti gereği yerine getirilirse sorunların çözüme kavuşacağını düşüncesi hâkimdir. İnönü ise Sunay'ı destekler biçimde açıklamalarda bulunarak, ülkede yaşanan olayların biran evvel çözüme kavuşması için demokratik rejimin gerekli şekilde uygulanmasını savunmuştur<sup>354</sup>. Batur'un bu muhtıra niteliğindeki bildirimlerinde de anlaşılacağı üzere ordu dışında siyasette de etkili olduğu söylenebilir.

Dönemin Kurmay Başkanı Memduh Tamgaç ise ülkedeki huzursuzluğun giderilmesi için anayasada yapılacak değişikliklerin etkili olacağını belirtmiştir. Ona

<sup>351</sup> *a.g.e.*, 174.

<sup>352</sup> Dursun, *a.g.e.*, s. 44.

<sup>353</sup> *Milliyet*, 12.12.1970. s. 5.

<sup>354</sup> *Milliyet*, 16.12.1970. s. 2-3.

göre; 1961 Anayasası'nda verilen hakların kısıtlanmasına ek olarak yasaklayıcı tedbirlerin alınması sorunların çözülmesinde belirleyici rol alacaktır. Tamgaç'ın düşüncesinde “*ordu baskısı devleti yaşatmaz aksine bunalıma ve yıkıma neden olur*” algısı vardır. Bu nedenle ordu müdahalesinin en son çare olacağı düşüncesi hâkimdir<sup>355</sup>.

Yaşanan olaylara çözüm yolu aranırken ordu içinde yeni bir yapılanma ortaya çıkmaktadır. Yapılanmada Yön-Devrim Dergileri 'nin yazarı Doğan Avcıoğlu'nun fikirleri ön plana çıkmaktadır. “*Türkiye'nin Düzeni*” adlı eserinden de faydalanılarak Korgeneral Atıf Erçikan ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan Prensipler Başkanlığı görevinde bulunan Celil Gürkan bir rapor hazırlamışlardır. Hazırlanan raporda eğitim, toprak, vergi, ordu, dış ticaret dâhil her alanda kökten bir değişimi savunan yeni düzenin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Rapor Muhsin Batur'a sunulmuştur. Celil Gürkan kendi eserinde de belirttiği gibi, raporu hazırlatan bizzat Muhsin Batur olmuştur<sup>356</sup>. Neticede cunta ilk zamanlar tek başına hareket etmeyi yeğlemişse de, ilerleyen dönemlerde ordunun rütbeli komutanlarıyla iletişim kurarak belirli bir hiyerarşi içinde hareket etmeyi tercih etmiştir.

Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra darbenin gerçekleşmesine sebep olacak iki önemli unsur karşımıza çıkmaktadır. Birincisi Doğan Avcıoğlu'nun eserleri ve söylemlerinde bulunduğu isteklerdir. Bu istekleri destekleyen hava kuvvetleri ve kara kuvvetlerinin de etkisi darbe sürecinin olumlu sonuçlanmasında rol oynamıştır. İkinci unsur ise tamamen dış bağlantılı olan ve ABD'nin başı çektiği darbe yanlısı baskılardır. Türkiye'de yaşanan gençlik hareketlerinin kendilerine olumsuz yönde etkisi olacağını düşünen dış güçler darbe yanlısı politikayı desteklemişlerdir<sup>357</sup>. 9 Mart 1971 gecesi gerçekleştirilmek üzere hazırlanan darbe planında Batur ve Gürler dışında Celil Gürkan, Aydın Kirişoğlu, Vedat Bilget gibi genç subaylar da yer almıştır. Darbe için yapılan toplantıda Gürler ve Batur'un endişeli tavırları o gece darbenin yapılmasını engellemiştir. Çünkü Batur ve Gürler darbeden sonra genç subayların kendilerini tavsiye edeceklerini düşünmektedirler. Bu nedenle Genelkurmay Başkanı Memduh Tamgaç ile görüşülüp daha kapsamlı kararların alınmasını istemişlerdir. Aksi durumda

<sup>355</sup> *Milliyet*, 04.03.1971. s. 1.

<sup>356</sup> Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, Tekin Yayınları, İstanbul 1996, s. 216-218.

<sup>357</sup> ABD'nin bu tutumu, Türkiye'deki gençlik hareketlerinin komünizm yanlısı bir düşüncenin ülkeye hükmedeceğinden endişe duyuyor olmasından yana değerlendirilebilir.

ülkede emir komuta zincirini aksatan bir kalkışmanın ordu içinde çatışmaya neden olacağını da belirtmişlerdir. Sonunda alınan karar gereği Tamgaç ile konsey kurulup gerekli müdahalenin yapılması kararı alınmıştır<sup>358</sup>.

Varılan neticede 10 Mart günü Genelkurmay Başkanı Memduh Tamgaç'ın da katılımıyla hava, kara ve deniz kuvvetlerinin önde gelen komutanları darbe için gerekli zemini oluşturmuşlardır. Toplantının gündemini ülkenin sürüklendiği kargaşa oluşturmuştur. İki farklı düşüncenin yer aldığı toplantıda Tamgaç ve Kuvvet Komutanları arasında fikir ayrılığı çıkmıştır. Kuvvet Komutanları Meclisin feshedilmesi ve iktidarın görevden uzaklaştırılarak belirli bir hiyerarşi içinde müdahalenin yapılmasını öngörmekteydiler. Tamgaç ise hükümete bir muhtıra verilerek istifa etmesini ve yeni bir hükümetin kurulmasını istemiştir. Sonuçta alınan kararlar emir-komuta zinciri içinde sınırlı bir müdahalenin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır<sup>359</sup>. 12 Mart günü Genelkurmay Başkanı'nın da katılımıyla radyolardan müdahale metni okunarak gerekli işlemler yapıldı. Müdahalenin ardından Demirel istifasını vermiştir<sup>360</sup>. Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay'a gönderdiği istifa mektubunda sadece bahsettiği konu şu olmuştur. "*Muhtıra ile anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değil.*"<sup>361</sup> Muhtıradan sonra Meclis'in kapatılmaması Türk demokrasi tarihinde yeni bir krizin yaşanmamasını engellemiştir.

Sonuç olarak muhtıranın gerçekleşmesi solcu gruplar tarafından sevinçle karşılanmıştır. Çünkü Gürler ve Batur'un muhtıradan başrolü alması sol anlayış için yeni bir umut penceresinin açıldığı niteliğini taşımaktadır. Fakat solcuların sevinci Gürler ve Batur'un TSK'dan tasfiye edilerek Tamgaç tarafından emekliye ayrılmalarıyla son bulmuştur. Henüz görevi sonlanmamış olan müstafi Başbakan Demirel sevk kararlamalarını bizzat kendisi imzalamıştır<sup>362</sup>.

Gerçekleşen muhtıra sonucunda ana muhalefet lideri İnönü Demirel'in istifasıyla oluşan boşlukta demokratik rejime inandıklarını, reformlar gerçekleştirmek için

<sup>358</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950'den Günümüze)*, s. 191-193.

<sup>359</sup> *Milliyet*, 11.03.1971. s. 1.

<sup>360</sup> Okunan muhtıra metni için Bkz. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950'den Günümüze)*, s. 193.

<sup>361</sup> *Milliyet*, 13.03.1971. s. 1

<sup>362</sup> *Milliyet*, 17.03.1971. s. 5.

Meclis'te bulduklarını savunmuş ve seçime gidilmesi gerektiğini bildirmiştir<sup>363</sup>. Bu düşünceyle İnönü muhtıraya karşı tepkide bulunmamıştır. Fakat CHP içinde İnönü'ye muhalefet eden bir grup bunu tepkiyle karşılamıştır. Özellikle parti içinde söz sahibi olan Bülent Ecevit, Batur ve Gürler'in tasviye edilmesiyle birlikte muhtıraya karşı sert tavırlar almıştır. Muhtırayı yunan cuntasına benzeten Ecevit, yapılan muhtıranın da solcu anlayışın aleyhine yapıldığını gerekçe göstermiştir. Bunun üzerine İnönü'ye tepki olarak da genel sekreterlik görevinden istifa etmiştir<sup>364</sup>.

Alınan kararlar sonucunda partiler üstü bir hükümetin kurulması için çalışmalar yapılmıştır. Cumhuriyet Senatosu üyesi olan Nihat Erim'in hükümeti kurması için Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kendisine görev verilmiştir. 27 Mart günü hükümeti kuran Erim, çalışmalarına başlamıştır<sup>365</sup>.

Erim'in kurduğu iki hükümetten sonra 1973 yılında Türkiye genel seçimlere gitmiş. Tekrardan demokrasi sürecine devam edilmiştir. Fakat 12 Mart Muhtırası Türkiye'ye herhangi bir nitelik katmamıştır. Çünkü ülke içinde ne sorunlara bir çözüm bulunabilmiştir ne de siyasi istikrarsızlığın önüne geçilebilmiştir. 1973'ten 1980'e kadar yine koalisyon hükümetleri görev yapmış ve bu istikrarsızlığa Kıbrıs Meselesi'nin dâhil olması Türkiye'yi 1980 Askeri Müdahalesi'ne doğru adım adım yaklaştırmıştır. 12 Mart'ın muhtıracılar açısından kazancı ise sol anlayışın sindirilmesidir. Batur ve Gürler'in tasfiyesi olası bir sol hükümetin kurulmasını engellemiştir denilebilir.

---

<sup>363</sup> *Milliyet*, 16.03.1971. s. 1.

<sup>364</sup> *Milliyet*, 22.03.1971. s. 1.

<sup>365</sup> *Milliyet*, 27.03.1971. s. 3.

## SONUÇ

Bilindiği üzere uzun ve zorlu bir dönem sonucunda bağımsızlık mücadelesini kazanan Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı birkaç parça topraktan başka ekonomik kaynağı mevcut değildi. Bu yüzden toprak üzerinde yapılacak tarımsal faaliyetler ülke ekonomisi için önem arz etmekteydi. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında yaklaşık %80'i tarım sektörüne bağlı olan toplumda ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için yapılması gereken ilk hamle tarımı sağlam bir zemine oturtmaktı. Nitekim 1954'lü yıllara kadar bu durum içerde ve dışarda yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerle sekteye uğrasa da olumlu bir şekilde sonuçlanmıştı.

Mevcut çalışmada analiz edilen 1961-1980 yıllarını kapsayan dönem, DP'nin iktidar olduğu 1950-1960 yıllarından sonra gelen bir geçiş dönemi olarak kabul edilmelidir. Çünkü Cumhuriyet tarihinde tarım politikalarının en kapsamlı olduğu dönem olarak bilinen DP'nin iktidar sürecinin ardından sosyo-ekonomik açıdan bir çöküşün başladığını söylemek mümkündür. Bazı çevrelerce DP'nin takip ettiği iktisadi ve mali politikalar memleketin bir uçurum sürecine girmesine neden olmuştur. Gerek tarım politikalarında uygulanan stratejiler, gerekse alınan ekonomik tedbirler belirli bir plan ve proje içinde yürütülmediği için ekonomik çöküş de kaçınılmaz olmuştur. 1960 sürecinden sonra gündeme gelen "*Planlı Kalkınma*" stratejisi uygulamaya konularak toplumsal olarak topyekün kalkınma amaçlanmıştır.

Planlı Kalkınma süreciyle birlikte tarım sektöründe düşünülen plan ve hedefler istenilen seviyede gerçekleşmemiştir. Örneğin I. BYKP ele alınacak olursa tarımda beklenen büyüme oranı yaklaşık %18 civarlarındayken %14'lük somut verinin ortaya çıkması planlarda ve hükümet programlarında düşünülen faaliyetlerin gerekli şekilde uygulanmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bir bakıma DP döneminde tarıma elverişsiz alanların faaliyete geçirilmesinin de etkisi büyüktür. Çünkü tarımda kullanılan arazilerde 1968 yılına gelinmesine rağmen pek bir artış olmadığı gibi uygun tarım politikaları da yürütülmemiştir. Bu durum GSMH'de tarımın gelir payına etki etmiş ve ekonominin büyüme hızını düşürmüştür. II. BYKP devreye girdiği süreçte planlama teşkilatı tarımda istediği sonuçları alamayınca sanayi sektörüne yönelmeyi tercih edecektir. Tarımda büyüme hedefiyle başlayan planlı kalkınma süreci ikinci planda



sanayile devam etmiştir. Bu durum dönemin iktidarı olan AP'nin iktisat politikalarında yeterli tutuma sahip olmadığına kanıttır. Çünkü AP sanayiye yönelirken tarım sektöründen de vazgeçmemiştir. Topyekün kalkınma ideolojisini tercih eden hükümet politikalarında samimi bir yol takip edememiştir. Sonuçta tarım başlı başına bir amaç değil de sanayileşmenin aracı konumuna düşürülmüştür. Sanayileşmeyle tarımda modern ve çağdaş üretim amaçlamak isteyen AP refah devleti olma yolunda da istediği amaca ulaşamamıştır. Aslında bu düşünce sistemi doğru bir şekilde uygulanabilseydi eğer olumlu bir sonuç ortaya çıkabilirdi.

AP'nin tek başına hükümette kaldığı 1965-1971 sürecinde Toprak Reformu yapılması konusunda sergilediği tavır ve kararsızlıklar, çiftçiyi topraklandırma amacıyla başlatılan politikaların Meclisin veya Tarım Bakanlığı'nın dışına çıkamaması yürütülen politikalarda tutumsuzluğunu ortaya koymaktadır. Toprak Reformu'nda DP'nin haleflliğini yapan AP, toprak ağalığı sistemini koruduğu için toplum ile bütünleşme olanağı da bulamamıştır.

Ekonomik gelişmelerde 1961-1980 sürecinde ithal ikameci sanayileşme modeli etkin rol oynamıştır. İlk kalkınma planı sürecinde bu durum olumlu sonuçlar verirken ilerleyen süreçte 1970'li yılların ortasında önemini kaybetmiştir. Karma ekonomi politikası da tefecilik faaliyetlerinin artmasında etkili olmuştur. Ekonomide uygulanan tarım politikaları üretime pek katkı sağlamamıştır. Ekilen arazi oranında cüzi bir miktarda artış olurken, tahıl üretimi de bu cüzi artışı takip etmiştir. Tarımda modern bir yapıya büyük ölçüde kavuşulmasına rağmen, üretimde istenilen hedefler gerçekleşmemiştir. Bir bakıma 1961-1980 yıllarını kapsayan ilk üç planda istatistik verilerden de anlaşılacağı üzere tarımın milli gelirdeki payının sürekli azaldığını söylemek mümkündür.

1961-1980 sürecini kapsayan dönemde popülist politikaların yürütülmesi tarım sektöründe geçimini sağlayan çiftçi ve köylüye olumsuz yönde etki etmiştir. Özellikle seçim öncesi kampanyalarda köylüye kredi imkânlarının verilmesi köylüyü borçlandırırken, alınan kredilerin tekrar ödenmesi de kredi yoluyla sağlanmıştır. Bu durumdan köylü de kendine düşen payı almıştır.

Sonuç olarak 1961-1980 sürecini kapsayan dönemde AP'nin uyguladığı tarım politikaları DP'yi aratmayacak şekildedir. Tarım sektöründe zamanla gerilemenin ivme kazanması, hükümet programlarında köylü ve çiftçiye verilecek haklarla tarımda yapılacak çalışmaların aksi yönde ilerlemesi önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Uygulanan popülist politikalar AP içinde bölünmenin temel sebebini oluşturacaktır. 1945 CHP içi muhalif hareketleri nasıl ki DP'yi doğurduysa, AP'nin ekonomi ve tarım politikaları da 1970'li yılların başında Demokratik Parti'yi doğurmuştur.



## KAYNAKLAR

### *Arşiv Belgeleri*

**BCA**, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.2, Tarih: 16.05.1945.

**BCA**, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.3, Tarih: 17.05.1945.

**BCA**, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.4, Tarih: 04.06.1945.

**BCA**, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945.

**BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.27.17, Tarih: 22.09.1945.

### *Resmi Yayınlar*

*MMTD*, D. 1, C. 1, B. 13, 27.11.1961.

*MMTD*, D. 1, C. 1, B. 15, 30.11.1961.

*MMTD*, D. 1, C. 6, B. 108, 7.2.1962.

*MMTD*, D. 1, C. 24, B. 20, 30.12.1963.

*MMTD*, D. 1, C. 36, B. 65, 26.02.1965.

*MMTD*, D. 2, C. 1, B. 5, 03.11.1965.

*MMTD*, D. 2, C. 22, B. 14, 08.12.1967.

*MMTD*, D. 3, C. 6, B. 101, 06.11.1970.

*MMTD*, D. 3, C. 1, B. 4, 07.11.1969.

*MMTD*, D. 3, C. 1, B. 5, 10.11.1969.

*MMTD*, D. 3, C. 3, B. 53, 09.03.1970.

*MMTD*, D. 3, C. 3, B. 54, 12.03.1970.

*MMTD*, D. 3, C. 5, B. 86, 23.05.1970.

*MMTD*, D. 3, C. 12. B.80, 02.04.1971.

*MMTD*, D. 3, C. 23, B. 67, 06.04.1972.

*MMTD*, D. 4, C. 1. B.35, 01.02.1974.

*MMTD*, D. 4, C. 7. B. 9, 24.11.1974.

*MMTD*, D. 4, C. 7. B. 10, 27.11.1974.

*MMTD*, D. 5, C. 1. B. 23, 27.07.1977.

*MMTD*, D. 5, C. 1. B. 24, 30.07.1977.

*CS*, D. 12, C. 11, B. 57, 20.04.1973.

T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 10816, Kabul Ediliş Tarihi 27.05.1961.

T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1163, Kabul Ediliş Tarihi 24.04.1969.

T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1196, Kabul Ediliş Tarihi 25.12.1969.  
 T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1581, Kabul Ediliş Tarihi 18.04.1972.  
 T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1617, Kabul Ediliş Tarihi 19.07.1972.  
 T. C. Resmi Gazete, Kanun No: 1757, Kabul Ediliş Tarihi 25.06.1972.  
 T.C. Resmi Gazete, Esas sayısı: 1973/42, Karar sayısı: 1976/48, Karar Günü:  
 19.10.1976, Kararın Resmi Gazetede Yayınlanma Tarihi: 10 Mayıs 1977.

### ***Sürelî Yayınlar***

Milliyet, 28.05.1960. Milliyet, 01.10.1960. Milliyet, 13.12.1960. Milliyet, 31.01.1961.  
 Milliyet, 12.02.1961. Milliyet, 09.07. 1961. Milliyet, 28.07.1961. Milliyet 23.03.1963.  
 Milliyet 25.03.1963. Milliyet, 06.06.1963. Milliyet, 24.11.1964. Milliyet, 25.11.1964.  
 Milliyet, 27.10.1965. Milliyet, 04.04.1967. Milliyet, 18.07.1968. Milliyet, 25.07.1968.  
 Milliyet, 07.01.1969. Milliyet, 15.05.1969. Milliyet, 12.12.1970. Milliyet, 16.12.1970  
 Milliyet, 04.03.1971. Milliyet, 11.03.1971. Milliyet, 13.03.1971. Milliyet, 16.03.1971.  
 Milliyet, 17.03.1971. Milliyet, 22.03.1971 Milliyet, 27.03.1971. Milliyet, 14.11.1980  
 Ulus, 28.05.1960. Cumhuriyet, 17.03.1971. Cumhuriyet, 20.03.1971. Hürriyet,  
 17.03.1971.

### ***Telif ve Tetkik Eserler***

ACAR, Muhittin. *Hükûmet Programları ve Kalkınma Planlarında Kamu Yönetimi Yaklaşımları*. DPT Yayınları, Ankara 1991.

ACAR, Mustafa. *DTÖ ve AB Işığında Türk Tarımının Geleceği*. Orion Yayınevi, Ankara 2006.

AHMAD, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (Sedat Cem Karadeli çev.). 3. Baskı. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

\_\_\_\_\_. *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)* Ahmet Fethi Yıldırım(çev.). 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010.

\_\_\_\_\_. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Yavuz Alogan çev. Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

- AKALIN, İlhan. “Atatürk ve Toprak”. *Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri (Atanın Anısına)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 12-16 Ekim 1981, 1-20.
- AKIN, Hatice. *Tarımsal Kredi Politikaları*. No: 2039, DPT Yayınları, Ankara 1986.
- AKÖZ, İbrahim. *Toprak Reformu ve Türkiye’de Toprak Reformuna İhtiyaç*. 2. Baskı. Baylan Matbaası, Ankara 1973.
- AKSOY, Suat. “Atatürk’ün Toprak Reformuna İlişkin Görüşleri”. *Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri (Atanın Anısına)*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara 12-16 Ekim 1981, 39-52.
- \_\_\_\_\_. *Tarım Hukuku*. Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1970.
- AKTAN, Reşat. *Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları*. Sevinç Matbaası, Ankara 1972.
- AKYAZ, Doğan. *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*. 2. Baskı. İletişim Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ALBAYRAK, Mustafa. *Türk Siyası Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- ALKAN, Haluk. “Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset Ve İş Adamları Örgütlenmeleri (Odalar, Tüsiad, Müsiad)”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 1998.
- AP, *Parti Programı Prensip Maddeleri*. Ankara 1961.
- \_\_\_\_\_, *Seçim Beyannamesi*. Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1965.
- \_\_\_\_\_, *Seçim Beyannamesi*. Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1969.

\_\_\_\_\_, *Seçim Beyannamesi*. Ankara 1961.

\_\_\_\_\_, *Tüzük ve Program(27-29 Kasım 1964 İkinci Büyük Kongre)*. Ankara.

ARCAYÜREK, Cüneyt. *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar (1960-1965)*. Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

AVCIOĞLU, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*. 11. Basım. İkinci Kitap. Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1978.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. *İkinci Adam*. Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.

\_\_\_\_\_. *İkinci Adam*. Cilt 3. Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.

AYYILDIZ, Tayyar. *Tarım Politikası*. Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1983.

BALABAN, Ali. “Atatürk ve Tarım Haftası Adlı Açılış Konuşması”. *Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri (Atanın Anısına)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi. (12-16 Ekim 1981), 1-5.

BERKİ, Şakir. *Türkiye’de Toprak Davası ve Mevzuat Karşısında toprak Rejimi*. Başbakanlık Basımevi, Ankara 1971.

BİLGİÇ, Sadettin. *Hatıralarım*, 3. Baskı. Akasya Kitap, Ankara 2007.

BORATAV, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*. Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998.

\_\_\_\_\_. “İktisat Tarihi 1908-1980”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980* Sina Akşin Ed., Cem Yayınevi, İstanbul 2005, 265-304.

\_\_\_\_\_. *Türkiye iktisat tarihi(1908-2002)*. 9. Baskı. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

BOSTANCI, M. Naci. *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1996.

BULUT, Feryat. “68 Kuşığı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye’de 68 Kuşığına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı”. *Çağdaş Türkiye Tarihi*

*Araştırmaları Dergisi*. X/23. Güz/2011, 123-149.

BULUT, Sedef. “Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri”. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi

2006.

CAN, Kemal. “Ülkücü Hareketin İdeolojisi” (Ed. Tanıl Bora), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 4. Milliyetçilik, 2. Baskı. İletişim yayınları, İstanbul 2003,

663-685.

CEM, İsmail. “Toprak Reformu I”. *Milliyet*, (21 Mayıs 1971).

ÇİZRE, Ümit. *Ordu AP ilişkileri bir ikilemin anatomisi*. İletişim yayınları, İstanbul

1993.

ÇAVDAR, Tefik. “Adalet Partisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 8.

İletişim Yayınları, 1983, 2089-2095.

\_\_\_\_\_. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. 4. Baskı. İmge Kitabevi,

Ankara 2008.

\_\_\_\_\_. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1950’den Günümüze)*. 4. Baskı.

İmge Kitabevi, Ankara 2008.

\_\_\_\_\_. *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*. İmge Kitabevi, Ankara 2003.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin. “Türk Siyasal Hayatında Merkez Sağ Çizgisinin Tarihi,”

*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 19. S. 2. 2009, 265-278.

ÇOLAK, Melek. “27 Mayıs Sonrası ve Türkiye’de Partileşme”. *Türkler Ansiklopedisi*,

C. 17. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 85-89.

DEMİREL, Süleyman. *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*.: Doğu Matbaası, Ankara

1973.

DEMİREL, Tanel. “Adalet Partisi”. (Ed. Murat Yılmaz), Modern Türkiye’de Siyasi

Düşünce, C. 7, Liberalizm, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, 548-583.

\_\_\_\_\_. *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

DEMOKRATİK PARTİ. *72’ler Hareketi ve Demokratik Parti*. Demokratik Parti

Yayınları, Ankara 1971.

DERNEK, Zeynep. “Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler”.

*SDÜ Dergisi*, S. 1, 2006, 1-12.

DİNLER, Zeynel. *Tarım Ekonomisi*. 5. Baskı. Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000.

DİREK, Mithat. *Tarım Tarihi Ve Deontolojisi*. 2. Baskı. Eğitim Yayınevi, Konya 2012.

DPT, *I. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1963-1967)*. Ocak 1963.

\_\_\_\_\_. *II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)*. Ağustos 1967.

\_\_\_\_\_. *III. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977)*. Ankara, 1974.

\_\_\_\_\_. *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983)*. Ankara, 1979.

\_\_\_\_\_. *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler (1972-1983)*. Yayın

No:1975, Ankara, 1985.

\_\_\_\_\_. *Hayvancılık Özel İhtisas Komisyon Raporu*. Yayın No: 2267. ÖİK: 387,

1991.

DURŞUN, Davut. *12 Mart Darbesi; Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*. Şehir Yayınları,

İstanbul 2003.

DÜLGER, Sema. *Dünden Bugüne Devletin Zirvesindekiler*. Yayıncılık Matbaası,

İstanbul 2011.

ERDOĞAN, Necmi. “Demokratik Sol’dan Devrimci Yol’a 1970’lerde Sol Popülizm

Üzerine Notlar” (Ed. Murat Gültekingil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce,



C. 8, 1. Baskı. İletişim Yayınları, İstanbul 2007, 262-274.

EREN, Aslan. *Türkiye Ekonomisi*. Baran Matbaacılık, Ankara 2006.

EROĞLU, Hamza. *Atatürk ve Devletçilik*. Olgaç Matbaası, Ankara 1981.

GAYTANCIOĞLU, Oktay. *Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*.

İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No: 2009-14, İstanbul 2009.

GEVGİLİLİ, Ali. *Yükseliş ve Düşüş*. Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

GÜLMEZ, Mesut. “1961 Anayasası’nda Sendikal Hakların Oluşumu”. *Amme*

*İdaresi Dergisi*. XVIII/3. 1985, 79-102.

GÜRKAN, Celil. *12 Mart’a Beş Kala*. Tekin Yayınları, İstanbul 1996.

GÜRLER, A. Zafer. *Tarım Politikası 1*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, No: 4,

Tokat 1995.

İKİZ, Nedret ve Refik KORKUD. *Adalet Partisi Fikir ve Portreler*. İstiklal Matbaası,

İstanbul 1962.

İNAN, Süleyman. *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*. Liberte Yayınları, Ankara

2006.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram. *27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir*

*Hareketleri*. Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.

KALAYCI, İrfan. *Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları(1923-*

*2023): Sürdürülebilir Tarımsal Biyoekonomi Ekseninde Uygulanabilir Öneriler*.

İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

KARAGÖLGE, Cahit. *Tarım Ekonomisi*. Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum

1987.

KARAOMERLİOĞLU, Asım. *Orda Bir Köy Var Uzakta (Erken Cumhuriyet*

*Döneminde Köycü Söylem)*. 3. Baskı. İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

- KARLUK, S. Rıdvan. *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim)*. 6. Baskı. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1999.
- KARPAT, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* Güneş Ayas (çev.). Timaş Yayınevi, İstanbul 2010.
- KAYIKÇI, Sabrına. "Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar". *Türk İdare Dergisi*. S. 448, 2005, 69-99.
- KAYRA, Cahit. *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. 3. Baskı. Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.
- KAZGAN, Gülten. *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. 2. Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.
- \_\_\_\_\_. *Tarım ve Gelişme*. 3. Baskı. İstanbul: Der yayınları, 1983.
- KEPENEK, Yakup ve Nurhan YENTÜRK. *Türkiye Ekonomisi*. 7. Baskı. Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.
- KOÇAK, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Cilt 2, 2. Baskı. İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- KOÇAŞ, Sadi. *12 Mart Anıları*. Tomurcuk Matbaası, İstanbul 1978.
- KORKUT, Sevgi (hızl.). *Toprak Reformu ve Türkiye*. TBMM Basımevi, Ankara 1984.
- KÖSE, Serdar. "Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası". Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2010.
- KURU, Hanife. "Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi". Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 1996.
- KURUÇ, Bilsay. *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*. 2. Cilt. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi yayınları, Ankara 1993.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesut. "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi".

*SDÜ İBF Dergisi*, S. 2, (Güz), 1997, 51-68.

MAZOYER, Marcel ve Laurance LOUDART. *Dünya Tarım Tarihi (Neolitik Çağ'dan Günümüze)*. Şule Ünsaldı (çev.). Epos Yayınları, Ankara 2010.

NEZİROĞLU, İrfan ve Tuncer YILMAZ(hzl.). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. C. 2. TBMM Basımevi, Ankara 2015.

\_\_\_\_\_. *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. C. 4. TBMM Basımevi, Ankara 2013.

\_\_\_\_\_. *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. C. 5. TBMM Basımevi, Ankara 2013.

\_\_\_\_\_. *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. C. 7. TBMM basımevi, Ankara 2013.

OLALI, Hasan ve İsmail DUYMAZ. *Tarımın Türk Ekonomisinde Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı*. İstiklal Matbaası, İzmir 1987.

ÖKÇÜN, A. Gündüz (Hzl.). *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 26, Ankara 1971.

ÖZCAN, Orhan. "Türkiye'de Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Cumhuriyet Dönemi Kooperatifçiliği". Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2007.

ÖZÇELİK, Ahmet. *Tarım Tarihi Ve Deontolojisi*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma Ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 2005.

ÖZGÜVEN, Muharrem. *Demirel ve Dünya*. Pres Matbaacılık, Ankara 2000.

SERİN, Necdet. "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 23. S. 1, 1968. 101-125.

ŞAHİN, Hüseyin. *Türkiye Ekonomisi*. 11. Baskı. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2011.

- ŞAHİNÖZ, Ahmet. *Neolitik 'ten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları*. Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.
- ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin. *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*. Kadim Yayınları, Ankara 2011.
- TARIM BAKANLIĞI. *Toprak Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi*. Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1962.
- \_\_\_\_\_. *Toprak Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi*. Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969.
- Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu*, DPT Yayınları, Ankara 1995.
- Toprak Reformu Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşler*. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1965.
- TUNÇAY, Mete “*Adalet Partisi*”. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8. İletişim Yayınları, 1983, 2096-2101.
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler(1923-2011)*. Türkiye İstatistik Kurumu yayınları, Ankara 2012.
- TÜRKMEN, İsmet. “Cumhuriyet Hükümetleri Döneminde Güneydoğu Anadolu’ya Yapılan Kamu Yatırımları (1960-1995)”. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2010.
- \_\_\_\_\_. *Doğu Kalkınması (1923-1946)*. Kömen yayınları, Konya 2013.
- TÜSİAD. *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye*. lebib Yalkın yayımları ve basım işleri A.Ş., İstanbul 1999.
- URAN, Hilmi. *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- YENAL, Oktay. *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

“Yeni Bir Toprak ve Tarım Reformu Kanununun Lüzumu”. *Toprak Reformu Dergisi*

Yıl: 3, Sayı: 7, (Kasım 1978).

ZÜRCHER, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* Yasemin Saner(çev.). 27. Baskı.

İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

YALÇIN, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya, Refik Turan, Gülnihal Bozkurt,

Erdinç Tokgöz, Dursun Ali Akbulut, Nuri Köstüklü, Mustafa Balcıoğlu, Mehmet Akif

Tural, Cezmi Eraslan, Cemal Avcı. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. C.II, Atatürk

Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

### ***İnternet Dökümanları***

<http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1963>. (Erişim Tarihi:

20.04.2017)

<http://www.yerelsecim.com/GenelSecimSonuclari.asp?SY=1965>. (Erişim Tarihi:

10.07.2017)

<http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>. ( Erişim Tarihi: 03.04.2018)

ERZURUMLU, Kenan. “**Türk-İslam Sentezi Üzerine**”. *Orkun Dergisi*, S. 93, Kasım

2005, <http://www.kavgamiz.com/orkun/orkun-dergisi-sayi-93.html>, (Erişim Tarihi:

20.04.2018).

[www.tarim.gov.tr](http://www.tarim.gov.tr). (Erişim Tarihi: 03.07.2018).

## İNDEKS

### A

ABD · 6, 9, 29, 31, 33, 41, 75, 98, 126, 130  
 Adalet Bakanlığı · 105  
 Adalet Partisi · iv, 36, 37, 38, 47, 77, 127, 128,  
 140, 141, 142, 143, 145  
 Adnan Menderes · 24, 25  
 Ahmet Nusret Tuna · 73  
 Ali Cavit Oral · 61  
 Ali Mesut EREZ · 45  
 Alparslan Türkeş · 116, 127  
 Altıncı Filo · 126  
 Anadolu · 13, 44, 61, 62, 66, 119, 145  
 Anayasa Mahkemesi · 80, 111  
 Aşar Vergisi · 13, 15, 30  
 Atatürk · 2, 12, 13, 18, 22, 27, 36, 57, 126, 138,  
 139, 140, 142, 143  
 Atıf Erçikan · 130  
 Avrupa · 4, 6, 10, 11, 13, 17, 27, 29, 50, 124,  
 125  
 Avrupa Ekonomik Topluluğu · 6

### B

Bahri Bağdaş · 66, 86  
 Bahri DAĞDAŞ · 45  
 Burhan Apaydın · 57  
 Bursa · 7, 43, 45, 46, 104, 141, 144  
 Bülent Ecevit · 132

### C

Cavit Oral · 24, 106  
 Celal Bayar · 25, 30, 40, 117  
 Celil Gürkan · 122, 130, 142  
 Cemal Gürsel · 33, 35, 39, 41, 44, 62, 63, 65, 66  
 Cemal Madanoğlu · 122, 123  
 Cevdet Perin · 37  
 Cevdet Sunay · 68, 69, 71, 129  
 CHP · 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 32, 35, 40, 43,  
 44, 50, 61, 62, 63, 64, 67, 70, 74, 76, 78, 79,  
 80, 81, 82, 86, 87, 90, 113, 116, 117, 127,  
 132

### Ç

Çiftçi Ocakları · 23  
 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu · 18, 23  
 Çubuk · 129

### D

Demirel Hükümeti · 44, 77, 79, 82, 118  
 Demokrat Parti · 20, 25, 26, 138, 145  
 Demokratik Parti · 69, 70, 111, 120, 141  
 devalüasyon · 27, 31  
 Devlet Planlama Teşkilatı · 57  
 Devletçilik · 7, 27, 142  
 Devrim Gazetesi · 122, 123  
 Doğan Avcıoğlu · 110, 121, 122, 123, 124, 130,  
 139  
 DPT · 47, 48, 54, 57, 59, 82, 84, 85, 86, 89, 92,  
 93, 95, 96, 97, 101, 104, 109, 138, 141  
 Düyun-u Umumiye · 14

### E

Ecevit Hükümeti · 74, 75, 78, 79, 81  
 Eisenhower Hükümeti · 33  
 Emin Acar · 37  
 Emin Sazak · 21, 24  
 Etem Menemencioglu · 37

### F

Faruk Gürler · 121, 122  
 Fehim Adak · 79  
 Ferit Melen Hükümeti · 71  
 Ferruh Bozbeyleli · 46, 69, 120  
 Fikret Gündoğan · 78

### G

Gelir · 6  
 GSMH · 28, 84, 85, 87, 98, 103, 104  
 Gürhan Titrek · 119  
 Güven Partisi · 66, 76, 77, 84, 85

### H

Hasan Cemal · 122  
 Hidayet AYDINER · 45  
 Hüsamettin Atabeyli · 119

### I

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı · 47, 57  
 II. Beş Yıllık Kalkınma Planı · 48, 86

II. Dünya Savaşı · 10, 17  
 III. Beş Yıllık Kalkınma Planı · 54, 93, 141  
 Irmak Hükümeti · 75, 76, 77

---

## **İ**

ihracat · 31, 56, 90, 95, 98, 99  
 İhsan Önal · 37  
 İkinci Dünya Savaşı · ii, 7, 19, 22, 25, 30  
 İlhami Dikmen · 66  
 İlhami Ertem · 119  
 İlhami Soysal · 122  
 İlhan Selçuk · 122  
 İlk Sanayileşme · 17  
 İlyas Karagöz · 71  
 İnönü Hükümeti · 40, 43, 57, 63  
 İsmail Cem · 107, 108, 140  
 İsmet İnönü · 26, 35, 62, 70, 117  
 İsmet Sezgin · 119  
 İstanbul · 4, 5, 6, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 24, 27,  
 33, 36, 38, 39, 43, 46, 69, 74, 80, 81, 110,  
 116, 121, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 137,  
 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146  
 İsviçre · 15  
 İthalat · 56, 99  
 İttihat ve Terakki Partisi · 123  
 İzmir İktisat Kongresi · 12, 15

---

## **K**

Kamuran Evliyaoğlu · 37  
 Kanun Tasarısı · 55, 71, 72, 86, 145  
 Komünizm · 43, 50, 77  
 Konya · 3, 23, 45, 115, 126, 141, 145  
 Kore Savaşı · 28, 92  
 Korkut Özal · 74, 77  
 Köy Enstitüleri · 18  
 Kurucu Meclis · 35, 36

---

## **L**

Latin Amerika · 125

---

## **M**

Mahmut Esat Bey · 13  
 Marshall · 27, 28, 29, 31, 92  
 Mehmet Faruk SÜKAN · 45  
 Mehmet İhsan GÜRSAN · 45  
 Mehmet İzmen · 62, 106  
 Mehmet Turan Şahin · 63  
 Mehmet Turhan Bilgin · 119  
 Mehmet Yorgancıoğlu · 36  
 Mehmet Yüceler · 81  
 Memduh Tamgaç · 122, 129, 130, 131

Memleketçi Parti · 37  
 Mesleki Islahat Partisi · 37  
 Mesut Erez · 66, 119  
 Milli Birlik Komitesi · 33, 34, 35, 36, 38, 41, 42  
 Milli Koruma Kanunu · 19, 31  
 Milli Mücadele · 16  
 Milli Selamet Partisi · 74, 77  
 Milliyetçi Cephe Hükümeti · 78, 79  
 Milliyetçi Hareket Partisi · 77, 116, 127  
 modern tarım · 10, 89, 90, 93  
 Muhsin Batur · 122, 129, 130  
 Muhtar Yazır · 37  
 Muhtıra · 71, 123, 131, 140  
 Mutedil Liberal Parti · 37

---

## **N**

Naim Talu Hükümeti · 73  
 Necmettin Erbakan · 115, 120  
 Nihat Erim Hükümeti · 71  
 Numan Menemencioğlu · 20

---

## **O**

ODTÜ · ix, 126  
 Orhan Dikmen · 70  
 Orhan Oğuz · 119  
 Ortanın Solu · 113, 116, 127  
 Osman Bölükbaşı · 35  
 Osman Köksal · 123  
 Osman Tosun · 105  
 Osmanlı Devleti · 10, 11, 15

---

## **P**

Planlı Kalkınma · iv

---

## **R**

Radikalizm · 124  
 Ragıp Gümüşpala · 36, 38, 40  
 Refet Sezgin · 119  
 Refik Saydam · 19, 23  
 Reşat Aktan · 15, 76, 108

---

## **S**

Sadettin Bilgiç · 37, 41, 113, 115, 139  
 Sanayi · 2, 4, 6, 15, 30, 46, 100, 103, 119  
 Sıddık Sami Onar · 33  
 Suat Hayri Ürgüplü · 43, 65  
 Süleyman Demirel · 40, 41, 43, 44, 65, 69, 70,  
 71, 80, 86, 113, 119, 140

---

**Ş**

Şinasi Osma · 37  
Şükrü Saraçoğlu · 19

---

**T**

Tahsin Demiray · 37  
Tanzimat Fermanı · 10  
**Tarım Bakanı** · 86, 119  
Tarım Bakanlığı · 23, 55, 67, 89, 104, 105, 106, 107, 109, 145  
Tarım Politikaları · iv, 5, 11, 17, 25, 26, 55  
*Tarım Reformu* · 73, 76, 86, 111  
Tımar Sistemi · ii, 15  
toprak · 2, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 32, 42, 44, 46, 47, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 74, 80, 86, 87, 102, 109, 110, 111, 125, 130, 139  
Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu · 21  
Toprak Reformu · 15, 23, 25, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 76, 79, 80, 81, 86, 109, 110, 111, 138, 143, 145  
Truman Doktrini · 27  
Turan Şahin · 84, 85, 107  
Turhan Feyzioğlu · 66, 85  
Turhan Kapanlı · 65, 107, 119  
TÜİK · 51  
Türk İşçi ve Çiftçi Partisi · 37

Türkiye · 51  
Türkiye İşçi Partisi · 43

---

**U**

*Ulusal Devrim Partisi* · 123  
Urfa · 73, 80, 111

---

**Ü**

*Ülkücü Gençlik* · 127  
Ürgüplü Hükümeti · 64  
ürün · 6, 7, 8, 10, 11, 15, 21, 28, 29, 82, 86, 87, 95

---

**V**

Varlık Vergisi · 20, 21, 22, 143

---

**Y**

Yön Dergisi · 121, 122, 123

---

**Z**

Ziraat Bankası · 29, 89, 91



**ÖZGEÇMİŞ**

- Adı Soyadı : Refik Aydemir
- Doğum Yeri Ve Yılı : Ardahan/göle 20.01.1993
- Eğitim Durumu : Yüksek Lisans
- Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat  
Fakültesi, Tarih Bölümü
- Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih ABD,  
Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı (Okuyor)
- Yabancı Dili : İngilizce
- Bilimsel Faaliyetleri : ...
- İş Deneyimi : ...
- İletişim : 0542 209 02 75
- E-Posta Adresi : rfkaydmr75@gmail.com